

МОЄ ЗЕМНЕ ТЯЖННЯ

Я.С. ЯЦКІВ

ТОМ
1

УДК 001.89(477)
ББК 72.3(4Укр)
Я 93

Яцків Я.С.

Я 93 Моє земне тяжіння : у 2 томах. Т. 1 / Я.С. Яцків — К. :
Академперіодика, 2015. — 254 с., 20 с. іл.

ISBN 978-966-360-292-9

ISBN 978-966-360-293-6 (Т. 1)

Це книга про науку України, зокрема астрономічну та космічну, її минуле і сучасне, та про тернистий шлях людини до пізнання навколишнього світу. В книгу ввійшли опубліковані раніше автобіографічні нариси та науково-популярні статті Ярослава Яцківа — вченого та громадського діяча. В основу її першого тому покладено змінену та доповнену книгу «Земне тяжіння», яка була видана обмеженим накладом у 1999 р. Другий том книги — це упорядковані нариси Ярослава Яцківа «Наукові будні», опубліковані у 2008—2015 рр. ВД «Академперіодика» НАН України, та колонки головного редактора науково-популярного журналу «Світогляд».

УДК 001.89(477)
ББК 72.3(4Укр)

ISBN 978-966-360-292-9
ISBN 978-966-360-293-6 (Т. 1)

© Я.С. Яцків, 2015
© Академперіодика, оформлення, 2015

*Яко син селянина,
вигодуваний твердим
мужицьким хлібом,
я почував себе до обов'язку
віддати працю свого життя
тому простому народові*

Іван ФРАНКО

Хочу подякувати всім тим, хто допомагав мені написати цю книгу та невтомно працював при підготовці її до друку.

Передусім дякую моїй онучці Олені Яцків та внучатій племінниці Оксані Галелюці за комп'ютерний набір рукопису книги. Висловлюю свою щирю подяку співробітникам ВД «Академперіодика» НАН України, завдяки праці яких книга побачила світ.

У своєму житті я неодноразово переконувався в тому, що не всі витримують тих, хто поруч і хто може сказати правду («свою правду») у вічі. Ця книга є моєю подякою всім тим, хто був та є поруч зі мною, і водночас є спробою вибачитися перед тими, кому «моя правда» могла завдати якихось прикрих переживань.

Я пишу ці слова подяки 20 березня 2015 року в чудовий весняний день, який увійде в історію астрономічної науки як день унікального сонячного затемнення. Сподіваюся, що ця подія ще раз нагадає всім нам про велич світобудови та місце людини у Всесвіті.

А я схилию голову перед пам'яттю про моїх батьків, котрі привели мене у цей світ, та славлю Всевишнього, що дав мені духовні та фізичні сили жити і працювати, не втрачати надій на світле майбутнє України.

*Чарує, єднає усе навкруги
Цей промінь яскравий і подих весни.
Земля пробудилась від довгого сну,
Замріялись далі, чекають весну.
І я стрепенувся, мов зранений птах,
Що хоче злетіти, щоб там в небесах
В останнє почути знайомий мотив,
Що в серці ще дужім так раптом ожив.
Та крила злетіти уже не змогли,
Замріяні очі, чекайте весни,
І поглядом линьте в безкраю цю синь,
Не тратьте надії, не руште святинь.*

ВСТУП ДО ПЕРШОГО ВИДАННЯ КНИГИ

Де кілька причин, чому я наважився написати цю книгу. Перш за все — вже давно настав час систематизувати свій архів, в якому зберігається багато матеріалів щодо мого особистого та наукового життя. А основним поштовхом взятися за перо стало проведення в 1994 р. в м. Одесі наукової конференції, присвяченої 90-річчю з дня народження Г. Гамова — знаменитого фізика та блискучого популяризатора науки. Г. Гамов народився в м. Одесі, працював у м. Ленінграді, а став знаменитим у США. До цієї конференції в перекладі на російську мову була видана книга Г. Гамова «Моя мировая линия: неформальная автобиография», яка справила на мене велике враження. У ній я знайшов такі слова, запозичені з автобіографії Б. Челліні: «Всем людям..., если они правдивы и честны, следует описать свою жизнь самим, но им не следует братья за это дело до того, как им стукнет сорок.»

Другий розділ першого тому книги містить матеріали та роздуми, що стосуються мого наукового життя. Мені пощастило зустрітися з багатьма цікавими і талановитими вченими і бути у вирі важливих подій, які відбувалися колись в СРСР і відбуваються сьогодні в незалежній Україні. Я хочу поділитися з Вами, дорогі читачі, моїми спогадами про ці зустрічі та події, не претендуючи на абсолютну істину у підході до оцінки тої чи іншої проблеми або у моєму ставленні до тої чи іншої події.

До другого тому книги я включаю деякі мої науково-популярні статті, що були надруковані в газетах та журналах, і які я не включаю

до списку моїх наукових праць. Я сподіваюсь, що читач знайде в цьому розділі дещо цікаве для себе і радий, що ці статті не загубляться у величезному масиві друкованої інформації другої половини ХХ століття*.

Нарешті, у розділі «Паблісіті», який краще було б назвати «Інші про мене і я сам про себе», приведені мої статті та інтерв'ю з проблем розвитку науки в Україні, різні повідомлення, в яких згадується про мене. Я наважився також включити до цього тому мої вірші, написані в різні роки мого життя. Це сталося під впливом поезій мого колеги — астронома Ернеста Гуртовенка, які вийшли з друку в 1994 році вже після його смерті. Поезія Е. Гуртовенка сповнена любов'ю до природи і жінки, вона несе до людей світло, красу і добро. З Ернестом мене зв'язували довгі роки тісної дружби. Я — один з небагатьох його друзів, хто знав, що він пише вірші і навіть деколи мав нагоду послухати його вірші та прочитати йому свої. За своєю ліричністю та філософською глибиною мої вірші поступаються віршам Ернеста. Але для мене вірші — це засіб самоусвідомлення та самовираження. Тому я включаю їх до цієї книги, хоча усвідомлюю, що вірші треба писати так, як їх писали славетні українські поети — Тарас Шевченко, Леся Українка, Ліна Костенко чи Василь Симоненко.

І власне, основною причиною написання цієї книги є прагнення щось особисте і чисте залишити моїм онукам — Ганнусі та Оленці, котрим пощастило жити в незалежній Україні — споконвічній мрії жителів мого рідного Прикарпаття.

У мене є сімейна реліквія — невеличка записна книжечка, яку у нас вдома називали «Молитвенником» або «Поминальником» і до якої були занесені імена всіх членів нашої родини, котрі вже відійшли у вічність. З цією книжечкою мої батьки ходили до церкви в поминальні дні. Служба, яка відбувалася на цвинтарі біля могил, завжди, які б не були «чорні» часи, була багатолюдною і сповненою поваги до великого таїнства природи — життя та смерті. А для мене ця книжечка вже втратила свій ритуальний смисл, а є доброю пам'яткою про рідний дім, який, як мені колись здавалося, був таким великим та ба-

* До другого видання книги включені не всі матеріали другого тому першого видання, оскільки у 2006 році була видана книга Ярослава Яцківа «Проблеми розвитку наукової та науково-технічної сфери України. Вибрані статті, матеріали та інтерв'ю» (К. : Академперіодика, 2006. — 170 с.).

гатолоюдним. Беру в руки цю книжечку — в пам'яті виринають образи дитинства, і спогади міцно прив'язують до батьківської землі.

У наш час відео та аудіотехніки в моді інші засоби збереження пам'яті поколінь. І все таки я думаю, що шире книжне слово непідвладне моді і часу. Сподіваюся, що завдяки цій збірці нарисів з особистого життя ланцюг пам'яті не розірветься, а мої онуки зможуть хоча б підсвідомо зрозуміти і відчути все те, що пережили та що хвилювало їхніх предків.

Кожна людина, особливо долаючи певний рубіж у своєму житті, аналізує минуле, щоб переконатися у правильності обраного шляху, усвідомити здобутки і зробити критичні висновки з приводу невдач та помилок. Я спробував це зробити у письмовій формі, хоча розумію, що читач цієї книги пройде свій шлях по-своєму, а мій досвід не застрахує його від помилок та невдач.

Українська земля багата талантами. Я вірю у її величне майбутнє, у розквіт української науки і культури. Я далекий від думки, що моя книга має якусь особливу художню чи наукову цінність. Це лише краплина, моя краплина, у книгу пам'яті поколінь другої половини ХХ століття.

Я щиро вдячний всім, хто своєю порадою, розумінням чи просто сумлінною працею сприяв підготовці цієї книги до друку.

ВСТУП ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ КНИГИ

Хочу у вступі до цього видання пояснити моїм колегам і друзям та іншим можливим читачам книги, чому я змінив назву, доповнивши її словом «моє».

Перш за все тому, що назву «Земне тяжіння» має остання збірка поезій незабутнього Василя Симоненка. В ній ідеться про духовне тяжіння до рідної землі, повагу до історії України та роздуми про її майбутнє.

Завдяки родинній традиції я зберігаю любов до рідної землі, повагу до рідного українського слова. Тому в міру своїх здібностей та можливостей я намагався та досі намагаюсь сприяти становленню та розвитку України, її науки і культури. Чи вдалося мені щось корисне зробити на цьому шляху, судитимуть інші з прийдешніх поколінь...

Я хочу запевнити читачів цієї книги, що у своєму дорослому житті я прагнув бути максимально відвертим, не замовчувати трагічні події нашого минулого та не стояти осторонь подій сьогодення. Коротко кажучи, намагався бути чесним сам з собою за будь-яких обставин державного, наукового та сімейного життя. Це досить просто сказати, але не так легко здійснювати. Особливо колись в умовах більшовицької диктатури та і ще донедавна в Україні, де «зверху донизу» панувала корупція та нечесність, де і зараз переважають власні інтереси та йде масований ідеологічний наступ на незалежну українську державу.

Другий наголос у назві книги відноситься до моєї професійної діяльності на науковій та науково-організаційній ниві. Вже більше

50-и років я разом з колегами займаюся вивченням динаміки Землі за даними астрономічних та космічних спостережень, продовжуючи славні традиції школи О.Я. Орлова та Є.П. Федорова. Є певні здобутки, але є ще більше переживань за розвиток цього напрямку науки у майбутньому.

Вже 40 років я — директор Головної астрономічної обсерваторії (колись АН УРСР, а нині — НАН України). За ці роки дещо вдалося здійснити (про це буде сказано в окремому розділі книги), а що найважливіше — добитися визнання ГАО в астрономічному світі. При цьому я намагався слідувати латинському прислів'ю: «*Quam cito transit gloria mundi*» та прагнув примножити здобуте за будь-яких умов.

У передмові до першого видання книги «Земне тяжіння» сказано про те, коли вона була написана, чому та кому присвячена. Це були щасливі роки мого наукового та сімейного життя. Книга була видана обмеженим накладом та вперше представлена на зібранні «Елітарної світлиці» 25 жовтня 1999 р. у Будинку вчителя (колишньому Будинку Центральної Ради України). Це був день мого «непаспортного» 60-ліття від дня народження. На зібранні були присутні відомі в Україні люди, зокрема І. Драч, І. Гамкало, М. Жулинський, І. Гук та члени родини.

Від того часу в Україні та у моєму науковому і особистому житті відбулося багато важливих та трагічних подій. Змінювалися Президенти України (а економічна та соціальна сфера держави невпинно деградувала), змінювалися керманічі науково-освітньої сфери (а ситуація в ній з кожним роком погіршувалася). Я побував на високій державній посаді у 2000—2001 рр. (перший заступник Міністра освіти і науки України), у 2005—2006 рр. на громадських засадах займався реформою наукової сфери, у 2012 р. — перспективами розвитку космічної галузі України та ін. Про все, що вдалося мені зробити або про що залишилося тільки мріяти, можна довідатися з книг, що були видані у 2008—2012 рр.:

Ярослав Яцків «Хроніки апексного десятиліття». — К. : ВАІТЕ, 2010. — 408 с.

Ярослав Яцків «Полюси життя та праці» / Відп. ред. В.С. Кислюк. — К. : ВАІТЕ, 2011. — 192 с.

та серії тематичних брошур «Наукові будні» (К. : Академперіодика, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2015 рр.).

У сімейному житті ми з дружиною Анною Іванівною Яцків та всією нашою родиною пережили глибокий біль втрати сина Дмитра

Яцківа, який прожив коротке, але яскраве життя та помер від тяжкої хвороби 28 грудня 2004 року. І ось через 10 років волею долі мені знову прийшлося пережити (вірніше, досі не вдається пережити) втрату дружини, з якою я прожив більше п'ятдесяти років і яка відійшла у вічність 16 січня 2014 року. За останні два місяці 2013 року, відвідуючи щоденно дружину в лікарні (спочатку була хірургічна операція, а потім трагічна емболія), я якось змінився, що і досі не можу усвідомити суті цієї зміни. Єдиний «порятунок» у цій ситуації — це робота та підтримка рідних, друзів, колег.

Так сталося, що всі ці важкі місяці мого сімейного життя співпали з серйозними подіями в історії України — народився та діяв Новий Майдан. Все розпочалося з того моменту, коли влада відмовилася від підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. А потім були побої мітингуючих, арешти та відверте ігнорування владою вимог народу України. Звучали слова про примирення, але тривога за Україну не покидала учасників Майдану та і мене особисто. І все таки, не зважаючи на всі негаразди, що відбувалися тоді і зараз, я вірю, що Україна стане членом європейського співтовариства і український народ, який пережив монгольську навалу, панування російського царизму та інших імперій, звільниться від догм минулих часів і переживе ці скрутні часи. А Україна, така багата славними традиціями та науковими школами, знову займе достойне місце серед потужних наукових держав світу. Сподіваюся, що і мені вдасться здійснити все те, що планував та про що палко мріяв.

ШТРИХИ
ДО
ПЕРШОГО
АВТОПОРТРЕТА
(1939–1975)

ВСТУП АБО ЧИ ЛЕГКО ПИСАТИ АВТОБІОГРАФІЮ?

На перший погляд здається, що написати свою біографію дуже легко. Так, це зробити легко, якщо мова йде про формальну автобіографію, яку приходилося не раз писати з приводу різних кадрових призначень. Для прикладу подаю тут такий «формальний твір», написаний з нагоди призначення мене на посаду заступника директора з наукової роботи ГАО АН УРСР.

Тоді, коли я писав цю автобіографію, ще не було великих втрат у родинному колі, не було розчарувань у досягненні життєвої мети, ще на горизонті виднілися світлі далі...У той час я ще не думав про можливість (чи необхідність) описати своє життя.

Сьогодні, взявшись за перо, відразу відчув, де на мене чекають підводні рифи. У кожної людини є щось своє, особисте і потайне, з чим вона живе до своїх останніх днів, не відкриваючись навіть перед дуже близькими людьми. Напевно, в цьому закладений великий смисл таїнства Природи. З іншого боку, деколи дуже важко встановити, чи ти свідомо робив той чи інший вибір у своєму житті, чи то Його Величність Випадок круто міняв твій життєвий шлях. І нарешті, завжди була, а нині, коли проходять такі радикальні зміни в нашому житті, є ще більшою спокуса про щось «забути» чи щось «прикрасити». Адже кожній людині притаманне бажання здаватися більш достойною та значущою, ніж це є насправді. Розуміючи, що про нас, теперішніх, більш об'єктивно судитимуть тільки прийдешні покоління, я до цих автобіографічних нарисів включатиму лише ті факти з мого особистого життя, які, на мою думку, можуть зацікавити читача.

Автобіографія.

Я, Ізжів Іркслав Степанович, народився 25 жовтня 1940 р.
в с. Дамлівте, Рогатинського р-ну, Смотливецької обл. в
сім'ї селянина.

Батько, Ізжів Степан Филімович, 1906 р. нар., живе
і працює в к-лі ім. Б. Шевченківського, Рогатинського р-ну,
Шваби-Франківської обл.

Мати, Ізжів Асофія Миколаївна, 1909 р. нар.,
живе і працює там же.

Абитуантом з 1945 р., я вчився в школі: спочатку в
Новосільській середній, а потім в Тучківській середній.
В 1955 р. я поступив в Львівський політехнічний ін-т,
геодезичний ф-т ім. Симона-Витівського, Асфальто-бетонний.

Після навчання в інституті в 1957 р. поступив в
к-лі ДЛКСМ. В 1960—1962 рр. працював інженером
Точкової геодезичної обсерваторії АН УРСР,

співаючи з 1961 р. роботу з навчанням в області
авірації Московського держуніверситету ім. М. В. Ло-
моносова. В 1962 р. я перейшов в очну авіраційну
головну геодезичну обсерваторію АН УРСР / Львівська.

В цьому же році записався кандидатом наук у сфері геодезії.

1965—1968 рр. працював молодшим науковим
співробітником, а також — вченим співробітником —
ГДЮ АН УРСР.

В 1965—1967 рр. був співробітником науково-дослідної органі-
зації ГДЮ АН УРСР. В 1968 р. я — член ЦК РКММ, член
Республіканської ради по роботі з молодими вченими.

Я одружений. Маю сина.

Дружина, Ізжів Валентина Іванівна, 1937 р. народилася,
лікар ін-ту онкології м. Києва.

Сестра, Ізжів Діана Іркславівна, 1963 р. нар.
Мій брат, Ізжів Орест Степанович, 1936 р. народився,
живе і працює в м. Трипільці, Тернопільської обл.,
військовий адрес: м. Київ, 143.

Контівська дорога 14 кв. 23

10 листопада 1969 р.

Ізжів І. Ізжів

Так у 1999 році я завершив цей вступ. За роки, що пройшли з того часу, сталося багато змін у моєму особистому та професійному житті, вийшло у світ багато нових інформаційних матеріалів та друкованих видань про історію мого рідного краю, зокрема книги В. Лаби «Історія села Жовчів» — Львів: 2003 — 240с. та Р. Коритка «Данильче — село Опільської землі» — Львів: Тріада плюс, 2005. — 420 с.

З письменником Романом Коритком я неодноразово зустрічався та обговорював окремі епізоди з історії мого роду. Як виявилось, він їх знає краще, ніж я. Тому з його дозволу я деколи посилатимуся на його книгу, описуючи окремі факти історії села Данильче.

Зараз, у 2014 році, я ще більше засумнівався в тому, чи зможу правдиво та об'єктивно описати події давно минулих літ. Але намагатимуся...

ДИТИНСТВО НА РОГАТИНЩИНІ (1939—1955)

Є декілька неясностей у моїй генеалогії. Зокрема я не знаю, звідки походить мій рід, та коли я народився... А місце народження відомо точно — село Данильче, Рогатинського району, Станіславської (нині Івано-Франківської) області. Вважається, що наше село — стародавнє, але, на жаль, професійних історичних досліджень на цю тему немає. З книги Р. Коритка довідався, що «перший письмовий запис про Данильче належить до 1427 р. Історія Да-

нильча, як і інших сіл Опілля, — цікава, героїчна, драматична, нерідко трагічна і сягає в глибину кількох тисячоліть». Щодо назви села Данильче, то вона пов'язана з ім'ям Данила. «Ким точно був цей Данило — князем, воєводою, боярином чи полководцем?... Місцеві перекази та легенди назву села Данильче пов'язують з князем Данилом Романовичем Галицьким...».

Одного разу мав нагоду, їдучи з Києва до Москви з відомим академіком Б. Рибаківим, поговорити на тему мого родоводу. Академік стверджував, що мої генеалогічні корені походять від білих хорватів, котрі колись давно заселяли Прикарпаття... Можливо, з цим пов'язане прізвище Мандич по лінії моєї матері.

У моєму паспорті вказана дата народження — 25 жовтня 1940 року. Звідки з'явилася ця дата, залишилося загадкою і для мене, і для моїх нині покійних батьків. До 1955 року я не мав жодного офіційного документа про народження і ніхто не сумнівався (за свідченнями матері, батька та близьких родичів), що я народився у вересні 1939 року. Точну дату не пам'ятали, напевне, тому, що тоді не було традиції святкувати дні народження. Щоб отримати атестат зрілості після закінчення середньої школи, потрібно було подати метрику (свідоцтво про народження). Яке ж було моє здивування, коли в м. Рогатині мені видали метрику з вказаною вище датою народження. Попросив маму пояснити цю ситуацію і почув таку розповідь: «Я тебе народила тоді, коли до нас прийшли «совіти» (солдати Червоної

армії). Всі в селі були дуже налякані, бо «совіти» були так бідно обмундировані, і ніхто не знав, що буде далі...». Вже значно пізніше, проглядаючи документи з історії Другої світової війни, я натрапив на оперативні карти воєнних дій з позначками про пересування гітлерівської армії на території колишньої Польщі. Виходило, що Рогатинщина була окупована Червоною армією згідно з пактом Молотова—Ріббентропа десь у середині вересня 1939 року. Я вирішив умовно прийняти дату мого народження — 17 вересня 1939 року і стати ровесником встановлення нової влади в Західній Україні. Мій односельчанин та колега Владко (Владислав) Корендович сказав мені, що ми з ним народи-

лися в один і той же день — 13 вересня 1939 року. Але я вже не змінював свою попередньо вибрану дату народження.

Моя мати — Агафія Миколаївна Яцків (1909—1975), дівоче прізвище Мандич — походила з бідної селянської родини Мандичів-Росоловських, волею долі розкиданої по всьому світі.

Мій дід по материнській лінії — Микола Мандич — у складі першої еміграційної хвилі ще до початку Першої світової війни виїхав на заробітки до Північної Америки. Це була єдина можливість заробити гроші і купити ще «кілька моргів землі», щоб діти (а їх було четверо — три дочки і один син) могли отримати з батьківського дому належну спадщину. Як дід опинився

ПОВТОРНО
ЗВІЩАЮТЬСЯ
ПРО НАРОДЖЕННЯ
СВИДЕТЕЛЬСТВО О РОЖДЕНИИ

БАТЬКИ:
РОДИТЕЛИ:

Видан паспорт
от 27-го кн
милиция г. Львова

Батько: *Михайло Яцків*
Отец: *Михайло Яцків*
№ *690079*

Гр. *Лухив*
Гр. *Лухив*
(прізвище — фамілія)

Мати: *Агафія Миколаївна Яцків*
Мать: *Агафія Миколаївна Яцків*
(прізвище — фамілія)

народився (лась)
родился (лась)
1940 г. 25/х
(впринципі та цифрами рік, місяць та число — впринципі та цифрами (дз, місяць, і число))

Мисла Яцківська
сорокового року
вбавує ідиого окбаві

Місце народження дитини; місто, село
Место рождения ребенка; город, селение
Ванільге

район *Рогатинський*
район *Рогатинський*
область *Сівокарпатська*
область *Сівокарпатська*

про що в книзі записів актів громадянського стану
про народження
о чем в книге записей актов гражданского состояния
о рождении

19 *40* року *септ* місяця *3* числа
года *септ* месяца *3* числа

зроблено відповідний запис за
произведена соответствующая запись за № *9*

національність *Українець*
национальность *Украинский*

Місце реєстрації *Рогатинський*
Место регистрации *Рогатинський*
(назва та місто знаходження бюро ЗАГС — назва та місто знаходження бюро ЗАГС)

Дата видачі *18. жовт* 19 *52* р.
Дата выдачи *18. жовт* 19 *52* г.

М. П.

ЯИ № 400045

Завідуючий бюро записів
актів громадянського стану
Заведующий бюро записей
актов гражданского состояния

Луштя

в м. Рочестері (США), я не знаю. Відомо тільки, що там уже перебували брат моєї бабусі Антон та її сестра Юстина. Дід захворів на чужині, помер і похований в м. Рочестері на українському цвинтарі. У нашій хаті довго висіла фотографія його похорон, яку я з цікавістю розглядав у дитинстві. А зараз мене не покидає думка відвідати могилу діда Миколи.

Бабусина сестра Юстина Росоловська (у заміжжі Базюк) разом з чоловіком Іваном, котрий був родом із сусіднього села Уїзд та симпатизував соціалістичним чи навіть комуністичним ідеям (а такі люди до 1939 року сиділи в польських тюрмах), проживала в США.

У книзі Р. Коритка читаємо: «Але з Іваном Базюком трапилася біда, він захопився комуністичними ідеями і відразу по закінченню Першої світової війни забав виїхати до Росії. У 1921 р. Компартія США направила І. Базюка на навчання до московської школи Комінтерну. Він забрав із собою дружину, доньку Ольгу і відплив пароплавом до Одеси. Як тільки зійшов на берег, їх пограбували, мовляв, приїхали буржуї, тож треба з ними поквитатися...

Подружжя Базюків зазнало немало нелюдських поневірянь, бо сподівалося прибути до соціально-справедливого раю, а потрапило у справжнє пекло. У 1940 р. приїхали до Рогатина, і засліплений Іван Базюк, який ще сподівався на поліпшення своєї долі в СРСР, вирішив прислужитися радянській владі на рідних теренах. Головним чином займався організацією в районі колгоспів. Приклав свою руку до організації колгоспу і в Данильчому, роз-

Моя мати

повідуючи людям байки про щасливе колгоспне життя на Радянській Україні. Коли розпочалася німецько-більшовицька війна, Іван Базюк з родиною евакуювалися на Поволжя. Там утратив доньку Ольгу, студентку медінституту, яка перестудилася на роботі в колгоспі.

Після війни Іван Базюк з дружиною Юстиною знову повернулися до Рогатина. За самовіддане служіння компартії та радянському урядові цього разу йому довіряли різні керівні посади: очолював відділ райплану, був головою міськради, завідував собезом і постійно тішив дружину балачками про покращення їх долі. З вірою у світле майбутнє й помер. Щоправда, перед самою смертю сказав, що він усе життя чекав чогось доброго, але не дочекався, і тільки в останній момент усвідомив, що допустив фатальну помилку, покинувши Америку...».

Я не знаю всіх нюансів життя сім'ї Базюків, але добре пам'ятаю післявоєнні роки, коли Іван Базюк займав високі посади при більшовицькій владі в м. Рогатині, а «цьоця» (тітка) Юстина була поважною там дамою. Базюки часто на свята відвідували родичів у с. Данильче, котрі з нетерпінням чекали їх приїзду: дорослі, щоб поговорити, а малі, щоб отримати такі бажані в дитинстві цукерки. Тільки значно пізніше я зрозумів, чому розмова батька з Іваном Базюком була такою збудженою і кожного разу припинялася, коли в хаті були сторонні люди. Реальне життя на Рогатинщині було таким далеким від комуністичних ідеалів пана Івана. НКВС робив свою криваву справу. Тому свідомі люди в Галичині були проти нового режиму. А за подібні речі можна було чекати у кращому випадку вислання до Сибіру.

Старший брат моєї бабусі Ганни — Дмитро Росоловський — був освіченою людиною, брав участь у Першій світовій війні у складі австро-угорської армії. Попри того, що він був важко поранений на війні (сліпий та без однієї кисти), інтересу до життя не втратив. Про все важливе, що відбувалося в світі у післявоєнні роки, можна було дізнаватися тільки у нього, бо сліпий Дмитро, незважаючи на сувору заборону, регулярно слухав радіо «Голос Америки» та інші радіостанції. Це було його єдине вікно у зрячий світ. «Сліпий», як його всі називали, без сторонньої допомоги добре орієнтувався в селі і часто приходив до нашого дому. А цей дім по праву він міг вважати своїм, оскільки довгий час жив з нашою родиною. Отримуючи велику (в масштабах злиденної Галичини) пенсію по інвалідності, сліпий

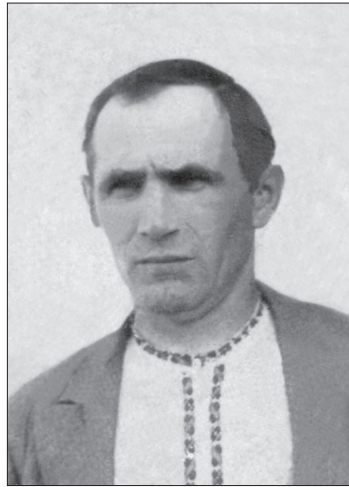

Хата родини Яцкових

Дмитро допоміг побудувати нашу хату, а згодом, одружившись, побудував свою власну хату. Ці хати до цього часу збереглися в с. Данильче. А в ті часи це були найкращі хати в селі. Одна хата стояла першою коло панського маєтку, а друга — на іншому краю села. Для мене, малого хлопця, це була ціла подорож з одного кінця села до іншого, і я ніяк не міг зрозуміти, як це сліпий вуйко знаходить до нас дорогу.

Мій батько, Степан Пилипович Яцків (1906—1984), походив із заможної селянської родини Яцкових (тут пишу через «о» за правилами правопису, що був прийнятий тоді у Галичині), що проживала в с. Жовчів.

Це була велика родина (у мого діда Пилипа було шість синів та п'ять доньок), що зберігала певні традиції та самотні стосунки між своїми членами. Прочитую тут спогади моєї двоюрідної сестри Катерини Юрків (по материнській лінії Яцків) з книги Р. Коритка: «Трапилося так, що Пилип разом з братом Іваном залишилися круглими сиротами, батьки помирали від холери. Дітьми заопікувалися родичі. Зокрема Івана до себе взяв хтось із Жовчова, а Пилипа виховував Петро Татига з Данильчого. У спадок сином батьки залишили 40 моргів землі, яку довелося здати в оренду. Орендар, або як його тоді називали *посесор*, мав право користуватися землею до повноліття дітей. Та хлопці росли швидко, а Іван навіть закохався в дівчину Ганнусю, що походила з роду Падучаків. Ганна дуже любила Івана, але він пішов на Першу світову війну і не повер-

Мій батько

нувся. Тоді Ганна Падучак вийшла заміж за його брата Пилипа Яцківа. У них народилося 11 дітей і всі виросли, окрім дівчини Катрусі. Щоправда, в юному віці теж помер син Михайло. Мама Катерини Юрків була найменшою в родині. З-поміж хлопців наймолодшим був Федір. Оскільки господарство було немалим, то всім дітям доводилося працювати. І всі вони чесно трудилися як у полі, так і вдома. Тільки Федір чомусь покручував носом. Його не влаштовувала така тяжка праця. Начитавшись різного роду комуністичної літератури, він вимагав 8-годинного робочого дня, бо, мовляв, людина має право на відпочинок та розваги. Свої ідеї він не раз висловлював за польських часів, хвалив соціалістичний епос господарства за Збручем, мріяв про прихід радянської влади. Та коли його мрії здійснилися і в

1939 р. прийшли «визволителі» зі Сходу, він глибоко замислився, збагнувши свою просту селянську наївність. У його світогляді відбулися кардинальні переміни. Тому Федір Яцків, коли почало формуватися підпілля, не роздумуючи, вирішив боротися за волю України. Йому доручили одне з найтяжчих завдань — виконувати роль станичного у Жовчові».

Я добре пам'ятаю багатьох членів родини Пилипа Яцківа, зокрема його жінку, мою бабусю, Ганну (Анну) Яцків (Падучак), яка наприкінці свого життя вимушена була покинути свою хату та проживати у своєї доньки Марії Гулевич (Яцків). У цієї великої сім'ї була добра традиція — на свята відвідувати один одного чи збиратися у родинному колі. Я пам'ятаю такі свята, бо вони супроводжувалися гостинними столами (а в голодні часи це багато значило) та гарячими дискусіями. Під час одного з таких зібрань у 1947 році я довідався про загибель Федора Яцківа, станичного УПА: «Його застрелили енкаведисти під Чесницьким лісом. Хтось про те сповістив його дружині. То було зимою, скрізь лежали сніги і ніхто не знав, де шукати мертве тіло. Тому пошуки закінчилися безрезультатно. Але вночі його братові Андрухові Яцківу приснився сон, що над Чесниками кружляє літак і пікетує над Іваниковим полем. Тоді він розбудив свого брата Дмитра і велів запрягати коней, бо, мовляв, треба їхати по Федя. Коли приїхали, побачили, що над полем кружляє не літак, а ворон. Тіло мертвого Федора Яцківа знайшли під снігом. Його обличчя зовсім було понівечене, виднілося

одне без шкіри м'ясо. Тому коли покійного привезли додому, жінці його не показали. Спочатку зробили труну, закрили віком і тільки тоді її впустили до чоловіка. Вона страшно плакала, рвала на собі волосся. Поховати покійного зі священником не відважилися, поклали вночі на сани, відвезли на цвинтар і закопали поруч його батька Пилипа. Обійстя Яцківих, яке в селі називали «поцесією», бо там колись перед Першою світовою війною проживали орендатори маєтку, себто посесори, влада конфіскувала і віддала його переселенцям з Польщі».

У селі люди перешіптувалися, що мій батько одружився з «файною» (гарною), але бідною Агафією через гроші сліпого Дмитра. З приходом радянської влади грошей не стало. Тепер за пенсію можна було купити тільки одну пачку цигарок, а вуйко Дмитро дуже любив курити, тому він був постійним споживачем вирощеного батьком тютюну. Але одруження на біднячці врятувало батька від сибірської каторги, до якої потрапив *Роман Гулевич* — заможний одинак з родини Гулевичів, що одружився з батьковою сестрою Мариною. За законами нового режиму Роман Гулевич був куркулем, й тому його вислали до сибірського табору. Доля була прихильною до пана Романа. Він, скуштувавши спочатку гітлерівського концтабору у 40-х роках минулого століття, а потім сталінського, залишився живим. З першого його звільнили завдяки зусиллям українських націоналістичних організацій, а з другого — після смерті Сталіна і відповідної амністії. У пана Романа були золоті

руки столяра, добре серце і надзвичайно розвинене почуття поваги до всього українського. Я часто згадую Романа Гулевича, бо зі зробленою його руками валізою відправився у 1955 році до Львова на навчання і з тих пір завжди відчував його моральну підтримку. Дай йому, Боже, ще довгих років життя».

Так я завершив розповідь про Романа Гулевича у 1999 році. Але не судилося. Роман Гулевич помер 16 серпня 2008 року. У перших числах серпня я приїхав у с. Данильче на могилу моїх батьків та довідався, що вуйко Роман хворіє (тяжко переживає смерть дружини) і зібрався помирати. Я зайшов до нього, підняв з ліжка і ми поїхали на цвинтар с. Жовців, щоб поклонитися могилам наших родичів. Вуйкові, як мені здавалося, стало краще, він повеселішав, а я поїхав до с. Черче, де приймав знамените «черченське болото» на хвору ногу. Раптом 15 серпня мене охопило якесь передчуття тривоги, пролунав телефонний дзвінок, що помер Роман Гулевич. Я проводив пана Романа у царство Боже і завжди його пам'ятатиму — людину інтелігентну, віруючу та чуйну. Я відчував його вплив на мій світогляд і під час мого навчання у Львові, і пізніше в Полтаві. Колись у 1961 році, посилаючись на нього, я запитував: «А чим сталінські концтабори кращі за гітлерівські?» і мав певні проблеми з відповідними органами.

Десь із трирічного віку я пам'ятаю все те, що відбувалося навколо мене. Одне з перших вражень мого дитинства — це німецька армія. У нашому домі у другій, або, як ми її називали, «великій» кімнаті,

оселився якийсь офіцер. У нього завжди були пакунки з різними ласощами, якими він деколи пригощав дітей. У мене було завдання носити йому обіди з армійської кухні, що була розташована на другому краю села на подвір'ї у цюці Славки (сестри мого батька). Взагалі, якщо справа не доходила до конфліктів, німці добре ставилися до місцевого населення. З числа «дитячих конфліктів» я добре пам'ятаю один — мою крадіжку патронів та цукерок, що була викрита. Погрожуючи ременем, мене і все навколо хати два німці обшукали. Врятувало мене те, що докази не були знайдені, бо батько якимось чином встиг переховати вкрадене, а мама потім і залагодила цей прикрий випадок. Пізніше, сміючись, я розказував синові Дмитрові, як я воював з німцями. Це для нього була найцікавіша історія. Я пам'ятаю, коли німецька армія відступила, а на бережанській дорозі залишилися цілі арсенали зброї. Якось тривога висіла над селом перед приходом Червоної армії. Люди ховали все цінне і самі робили все можливе, щоб вижити в цій ситуації (хто переховувався, а хто підробляв документи, щоб стати старшим і уникнути призову до армії). А для підлітків справжнім лихом були воєнні трофеї. Всі ці бомби, гранати та патрони розривалися в їхніх руках і приводили до справжніх трагедій. Мені якось пощастило. І все таки одного разу мій старший брат Орест (1936 року народження) і я розбирали якусь незнайому нам «гранату». Вона розірвалася (напевно, це була освітлювальна бомба) і все навколо нас почало горіти. Бабуся, щоб

Ярослав Яцків —
учень 5-го класу
(третій ряд, третій
ліворуч)

запобігти розповсюдженню пожежі, заливала вогонь водою. Але це не тільки не допомагало, а ще більше розпалювало вогонь. Тоді Орест, з переляку, босими ногами загасив цей вогонь. Його ноги обгоріли, і батько, повернувшись ввечері додому, повіз його на возі до лікаря. А я втік з дому, оскільки мене, непотерпілого, чекала сувора батькова кара. В такі хвилини краще було не попадати йому під руку. Ці «прийоми» я добре освоїв у дитячі та юнацькі роки і іноді уникав батьківської кари.

Після війни в школу до одного і того ж класу ходили діти різного віку. Так уже сталося, що коли в 1945 році батьки привели мене в перший клас, то я був наймолодший і найменший серед хлопців.

Моя перша вчителька української мови і літератури, пізніше директор школи, шанована в селі пані Іванна-Євгенія Лопук, сказала: «Хай походить, а потім побачимо». Іванна Лопук була непересічною особистістю для Рогатинського краю — талановитий педагог та національно свідомою людиною. Ось що написав Р. Коритко: «Кілька років енкавеесівці директорку школи не чіпали, а 20 вересня 1946 р., як то було заведено за радянської влади, її затвердили завідуючою Жовківською початковою школою, але продовжували прискіпливо до неї приглядатися. Поштовхом, аби позбавити її волі, послужили написані її рукою рукописи «Хроніка села Жовчова» та «Історія села Данильча», які енкавеесівці виявили у кривці убитого

ними Василя Горішного. Крім того, арештували однодумця Іванни Лапук Івана Ковальського.».

Так я став учнем початкової школи, що знаходилася посередині між селами Данильче та Жовчів у місцевості, що називалася Базар. Розповідали, що до війни на Базарі проживали єврейські сім'ї і влаштовували тут передсвяткові ярмарки — базари. Там же на Базарі проживали і вчителі — шановані в селі люди — пани Ковальський, Матусяк та інші. Ця початкова школа була заснована ще за часів панської Польщі і в ній навчалися діти з Данильча і Жовчова.

Пізніше Жовчівська школа стала семирічною. З приходом більшовицької влади вчительський склад поступово змінювався. Замість старих вчителів, котрі підтримували визвольний партизанський рух (так називалася діяльність членів УПА та ОУН), були прислані з центральної чи східної України нові кадри. Тільки тепер я можу зрозуміти, наскільки цим молодим людям було важко жити та працювати у прикарпатському селі. Не знаючи трагічної історії цього краю, не розуміючи прагнення до свободи цього працьовитого народу, котрого не могли скорити ні Австро-Угорщина, ні Польща і котрому волею долі судилося пережити ще одну окупацію, ці люди не могли збагнути, чому молоді хлопці йшли в УПА та дивізію «Галичина», гинули у нерівних боях з загонами НКВС, мерзли у лісових «бункерах»... Але ми, діти, цього не відчували. Вчителі працювали самовіддано. З особливою любов'ю та вдячністю я згадую мого

класного керівника Нілу Максимівну Каун (вона пізніше вийшла заміж за сільського лікаря і стала Панько). Я і зараз бачу перед собою цю красиву струнку жінку, котра так терпляче ставилася до наших «дитячих» забав (беру в лапки, бо це були забави дітей, які пережили війну).

Пізніше, після війни, школі передали красивий особняк у с. Жовчів, який належав сім'ї священника П. Смика. У священника о. Петра Смика і його дружини Ростислави, яка була двоюрідною сестрою відомого українського письменника Богдана Лепкого, було п'ятеро дітей, серед яких наймолодшими були сини Роман-Петро, Євген-Ігнат та Мирон-Микола. Євген Смик — член УПА, учасник війни 1940—1950 років загинув у 1948 році; Мирон Смик — вояк дивізії «Галичина» загинув під Бородами в 1944 р., а Роман-Петро Смик — відомий лікар у США, меценат відродження історичної пам'яті українського народу та вшанування місць, пов'язаних з іменем Богдана Лепкого (музей у м. Бережани, пам'ятна дошка на будинку о. П. Смика в с. Жовчів та ін.).

Що ще можна розповісти про мої шкільні роки? Ми, на щастя, не знали, що таке голод 1947—1948 років. Кожен селянин на своїй землі старався виростити добрий врожай, зробити запас на зиму і продати те, що залишилося. Але значно гірше було з одягом та взуттям. До перших морозів до школи ми ходили босими, замість портфелів мали «торби» з домотканого полотна, а одяг... це вже хто що мав. Ми з братом Орестом дещо виділялися з цієї шкільної «голодрані», оскільки бать-

ко, отримавши в подарунок від Дмитра Росоловського велику швейну машинку (що крутилася ногою і була моєю улюбленою забавкою), власноручно шив нам одяг. Взимку школа погано опалювалася. Учні змушені були приносити з собою в'язанки дров, щоб хоч трохи нагріти приміщення. До всього цього ще необхідно додати, що навкруги відчувався якийсь тривожний неспокій. Нова влада принесла з собою нові порядки, які так не вписувалися в давно заведені традиції цього краю. Все, що було свідомого і чесного на цій багатостраждальній землі, не мирилося з цими порядками. Встановилося дво-владдя — партизанська нічна та офіційна денна влада. Кожного дня в селі чекали новин, де і як знайдено черговий бункер з партизанами, як закінчилася облога і кого взяли... Все це не проходило повз увагу підлітків. Нас привчали до подвійної моралі — вчитися в школі тому, що там учать, а жити вдома так, як належало справжнім християнам та українцям. Про що говорили вдома — не вільно було розповідати на вулиці чи в школі. Я добре пам'ятаю нічні візити до нашого дому «хлопців з лісу» — їх годували, поїли та одягали. А вже наступного дня приходилося відповідати перед владою — чи приходили «бандити», що взяли і т. п. Зрозуміло, що в цій ситуації найважче було простому селянинові. Дуже часто він терпів від обох влад. Інколи облоги загрожували життю дітей, бо в перестрілках ніхто не звертав на них уваги. Хоч тут оповісти такий випадок, що стався влітку 1947 року. Загін НКВС оточив наше село — шукали

вояків УПА. Одним з них був мій сусід Ярослав Росоловський — юнак років 20. Чомусь він вирішив втікати в поле через панський двір. Я вже згадував, що наш дім стояв біля панського двору, де в саду росли дуже гарні черешні (кілька років тому я був у селі і бачив одне з тих дерев). Сидячи на черешні, ми (а нас було троє чи четверо) раптом відчували навколо себе свист куль. У наш бік втікав цей юнак, а за ним гнались, стріляючи з автоматів, декілька солдат з НКВС. Миттю зіскочивши з черешні, ми заховалися, хто де міг. Недалеко біля дороги росла велика липа і я заховався за нею, не звернувши уваги, що поруч був пост солдатів НКВС. Відбулася перестрілка між солдатами та втікачем. Дивно, що ніхто з підлітків не постраждав. Пам'ятаю мамині очі, коли вона прибігла за мною після того, як стрільба перенеслася за село... Десь у полі пораненого юнака наздогнали і вбили...

Інший спогад пов'язаний з родиною Шулевських, у дворі якої була викопана «криївка» (підземна схованка), в якій переховувалися вояки УПА. Трагедія сталася на Великдень 1950 року, за якою я разом з двоюрідною сестрою Ганною Бойко (Горішною) спостерігав «з гори» (тобто з місцевості, де знаходилася хата Горішних). Виявивши вхід до «криївки» і не отримавши відповіді від вояків на пропозицію здатися, енкавеєсівці змусили лізти у люк господиню Анастасію Шулевську. Потім вони кинули в «криївку» гранату, від вибуху якої загинуло чотири вояки і господиня дому. Я з Ганною спостерігав, як діставали мертві тіла, вантажили їх

Пуківська середня школа

на воза та вивозили до Рогатина. Таке не забувається...

У такому середовищі пройшли мої перші шкільні роки. Школярам бракувало підручників, зошитів, чорнила. Бракувало одягу і їжі. Але тяга до знань була великою і тому, незважаючи на скруту, переважна більшість батьків хотіла, щоб їхні діти вчилися. Я був здібним учнем, правда траплялися зауваження щодо поведінки. Успішно переходячи з класу в клас Жовчівської семирічної школи, я закінчив її в 1952 році.

У цьому ж році почав ходити до Пуківської середньої школи, яка була на відстані 3—4 км від нашого дому. Звичайно,

ходили до школи пішки. Щоб скоротити шлях, йшли полем попри залізничну колію, і виходили на край села Пукова, а там уже рукою подати до школи. У великі морози та заметілі нас, школярів, деколи підвозили на санях. Це вже була дуже велика втіха. До Пуківської середньої школи ходили учні з усіх навколишніх сіл (Чесники, Добринів та ін.). Спочатку мені було важко вписатися у цю різношерсту компанію. По-перше, я був чи не наймолодший та найменший ростом серед учнів 8 класу. А по-друге, хлопці з Пукова з нехиттю приймали до своїх рядів чужинців. Але поступово я увійшов у п'ятірку краших учнів. Серед них були Б. Романів,

Ярослав Яцків —
учень 9-го класу
(верхній ряд,
перший праворуч)

Л. Якимович, М. Даниляк та М. Васьків. З Мироном Васьківим ми незабаром стали товаришами.

1953 рік я запам'ятав у зв'язку з похороном «батька всіх народів» — Й. Сталіна. В цей день директорка школи та наближені до неї особи голосно плакали. Нас, учнів, разом з дорослим населенням с. Пукова зібрали на імprovізований траурний мітинг. Були промови, а потім всі ті, хто мав зброю, зробили кілька залпів у повітря. Ця церемонія мені чомусь видалася смішною. За недостойну поведінку під час мітингу мені перепало. На щастя, інцидент швидко забули. А могло бути гірше, бо школа була під пильним наглядом відповідних служб. Тут, у Пуківській школі,

раніше діяла підпільна учнівська організація, яка вела серед учнів роз'яснювальну роботу про УПА, розповсюджувала нелегально літературу та листівки. Підпільники-учні ризикували волею і навіть життям (з них троє були вбиті). На початку 50-х років тут були проведені арешти учнів старших класів «за націоналістичну діяльність». Серед заарештованих був мій двоюрідний брат Остап Гривнак, а також мій інший родич Микола Яцків, якого заарештували, на його думку, за доносом директорки школи Розсохи А.Г.

Шкільні роки швидко збігли, залишивши після себе добрі спогади про декотрих вчителів — Олександру Іванівну Реву (географія), Галину Сергіївну Гапотченко (ро-

сійська література), Івана Степановича Копицю (математика) та інших. Я з вдячністю згадую шкільні роки у Пуківській середній школі, яка дала мені путівку в життя. Декілька років тому на прохання теперішнього директора школи послав їм деякі мої публікації та отримав листа-відповідь.

Хоч я і вчився досить добре, але медалі (золотої чи срібної) мені не дали. Школа відносилася до числа неблагонадійних і тому нікому з випускників цієї школи медалей не давали. Це мене не турбувало. В атестаті зрілості у мене були п'ятірки та дві четвірки (на жаль, цей атестат у мене не зберігся). Недавно мені нагадали, що четвірка у мене була з астрономії. Як не дивно, волею долі я став астрономом. Згодом такі дивні випадки стали для мене якоюсь загадкою, бо саме все те, що відбувалося, чи що робилося проти мене, в результаті (звичайно після болісних переживань)

було на мою користь. Я був впевнений, що обов'язково куди-небудь поступлю вчитися. А куди? Батьки вважали, що я маю залишитися вдома «на господарці», бо їх старший син Орест вже вчиться і додому не повернеться. Якоїсь певної мети у мене не було. І ми з братом — студентом силікатного факультету Львівського політехнічного інституту — вирішили, що я буду поступати на геологію чи геофізику. Там і стипендія вища, і поступити не так важко, як на радіотехнічний факультет (це був, як виявилось потім, закритий для мене факультет, зважаючи на участь членів нашої родини у діяльності УПА). Крім того, мене приваблювало те, що на геологічному факультеті видавали форму, а ми, селянські діти, мріяли про добру одяжину. Отже, рішення було прийнято. До мене приєднався Мирон Васків, і ми поїхали поступати в політехнічний інститут.

Шановний Ярославе Степановичу !

Дуже дякуємо за Вашого листа і посилку. Для нас це було невелике свято. Адже не кожного року до нас пишуть наші випускники такого високого рангу. А для мене, як директора і вчителя астрономії, надіслані матеріали є своєрідним скарбом. За що Вам сердечно дякую! Я радий, що Ви будете з нами співпрацювати.

Повідомляю Вас, що зараз ми збираємо матеріали до шкільного музею про відомих людей села. Хотілось би отримати щось і про Вас. А також ми не втрачаємо надії зустрітись з Вами у стінах рідної школи.

З повагою і вдячністю та найкращими побажаннями

Олександр Моткалок
директор Пуківської ЗОШ 1-3 ступенів

СТУДЕНТСЬКІ РОКИ У ЛЬВОВІ (1955—1960)

Влітку 1955 року я вперше приїхав до Львова — цього старовинного міста, про яке чув з розповідей тітки Марії Гулевич, котра регулярно їздила до Львова «гендлювати» (торгувати) чим-небудь, щоб прогудувати сім'ю під час ув'язнення дядька — Романа Гулевича, та від брата Ореста.

Перші враження від міста мене полонили — тут все вабило, привертало увагу своєю різноманітністю і такою різючою відмінністю від села. Я відразу, як губка, почав всмоктувати всі принади міста. Але попереду мене чекали вступні экзамени. В ті часи не було репетиторської практики, а про якийсь «блат» ми, сільські хлопці, і не знали. Йшли на экзамени з тим, чому нас навчили в школі і чому навчило нас життя. Конкурси були великі — по 5—6 чоловік на одне місце. Я не добрав двох балів, щоб бути зарахованим на «геологорозвідку» (отримав трійку з російського диктанту). Мені запропонували перейти на нову спеціальність — «астрономогеодезію», про яку я нічого не знав. Але вибору не було, тому я погодився (аналогічна ситуація трапилась і з моїм шкільним товаришем Мироном Васьківим) і став студентом престижного в ті часи Львівського політехнічного інституту (ЛПІ).

У Політехніці витав дух освіти і науки. Тут у актовому залі головного корпусу ЛПІ зберігалися унікальні картини художника Яна Матейка.

Перше розчарування прийшло вже на початку вересня — мені не дали місця в

гуртожитку (а я так хотів жити разом в одному гуртожитку з Орестом, Мироном та іншими хлопцями, з котрими я встиг познайомитися під час екзаменів). Довелося шукати квартиру. Знайшов поблизу інституту на вул. К. Маркса сім'ю, котра здавала квартиру, що насправді означало — виділяла «ліжко-місце» в досить таки переповненій квартирі (одна велика кімната і кухня). Тут проживала сім'я з трьох чоловік (господар — Григорій (дядя Гриша) Симоненко з дружиною Емою Марківною Коларовою та сином) і один квартирант — Володя — заводський робітник. Я не пам'ятаю, чому ми з Орестом погодилися на запропонований варіант житла — чи ціна була скромна, чи господиня вміла нас прийняти... Спочатку я почував себе досить незручно в чужій обстановці. Але поступово звик, подружився з господарями і навіть знайшов деякі переваги мого побуту — інститут і бібліотека були поруч, а від Еми Марківної я отримував безкоштовні кулінарні уроки. Взагалі в цьому домі все рухалося за вказівкою господині, котра під час війни працювала медсестрою в госпіталі і запримітила там легкопораненого і красивого Григорія. Вони одружилися. Це вже був другий шлюб Еми Марківної, а про перший — довоєнний з болгарським комуністом Коларовим — в сім'ї говорили мало. Дядя Гриша працював у нічні зміни (кочегаром), вдень відпочивав і дуже рідко брав участь у розмовах. На відміну від господаря я приходив тільки ночувати, а Володя взагалі часто не бував вдома.

Друге розчарування мало складний і інтимний характер. З дитячих років мені

Львівський політехнічний інститут (нині Національний університет «Львівська політехніка»)

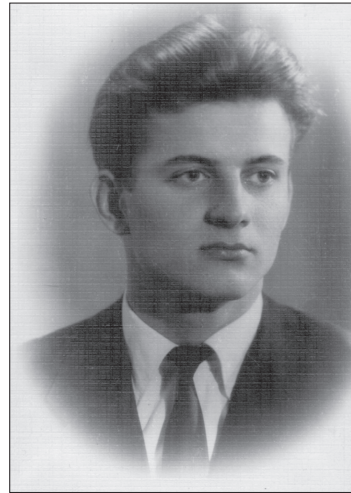

Картина Яна Матейка «Боже натхнення» в залі засідань Вченої ради

були притаманні деякі риси лідера (добре вчився в школі, в бійках з однолітками перемагав і т. п.). А тут в інституті я виявився найменшим і наймолодшим. Так уже сталося у моєму житті, що дорослішати (і парубкувати) я розпочав тільки у студентські роки разом зі старшими хлопцями з нашої групи АГ-1.

Тут на перший план якось відразу висунулися Микола Кравцов — чубатий веселий хлопець з Донбасу (незмінний староста нашої групи), інтелігентний Анатолій Ярицин, практичний Валентин Булацен

Микола Кравцов

Ярослав Яцків — студент ЛПІ, м. Львів, 1955 р.

та інші. В групі було всього три дівчини (Тетяна Корчагіна, Ріта Ніколаєва та Антоніна Мурігіна), котрі користувалися особливою чоловічою увагою. Я затоваришував з Миколою Кравцовим. Коля все знав, з усіма вмів поговорити на будь-які теми, був завжди веселий і доброзичливий. Тобто Коля був моєю протилежністю, бо я ніяковів та соромився з будь-якого приводу. Крім того, на першому семестрі у мене виникли певні проблеми і з навчанням — важко давалася хімія, нарисна геометрія та топографічне креслення. Отже, я зрозумів, що мушу вдосконалюватися — більше вчитися, займатися спортом і читати... І вже починаючи з другого курсу я став відмінником, а пізніше на третьому курсі навіть лєнінським стипендіатом, почав регулярно грати у футбол за різні команди (села Да-

нильче та факультету), ходити на студентські вечори і т. п.

У зв'язку з цими змінами мені запропонували в 1957 році вступити в комсомол. Це зобов'язувало включитися у громадське життя факультету: писати статті і вірші до факультетської стінгазети. Свої перші «поетичні» спроби я розпочав ще весною 1956 року, коли вперше в житті побачив, як цвіте магнолія, що росла у сквері Політехнічного...

Усмішкою білого цвіту
Тебе зустрічає вона
Й слова весняного привіту
Немов би здаля промовля.

Це усмішка весни чарівної
І кохання, і щирих надій,
Це і пісня душі молодої,
І пора незабутніх подій.

Якщо ти комсомолец, то маєш брати участь у різних офіційних заходах. Отже, 8 березня.

В этот день замечательный единственный
Среди нас равнодушных нет.
Девушки и женщины, вам искренний
Дружеский привет!

Так поступово я почав зивкати до «популярності», в першу чергу завдяки футболу. Команда с. Данильче славилася на весь район, а пізніше вийшла і на республіканський рівень. Пристрасті підігрівалися нестандартною поведінкою футболістів (замість «ура» ми вигукували «слава») і підтримкою наших вболівальників, котрі завжди супроводжували команду на виїздах. Перемоги ми святкували гучно, а поразки... зносили мовчки. Я любив ці футбольні баталії, повністю «викладався»

Футбольна команда
с. Данильче
(Ярослав Яцків
четвертий праворуч)

Після футбольного матчу в ГАО. Київ, 1986 р.

під час матчів і поступово увійшов до числа «зірок» сільського рівня. Це була моя стихія і традиційно шанована подія для данильчан, які ще в 1931 році створили першу футбольну команду. Футболом я захоплювався аж до кінця XX століття.

Але були й інші яскраві моменти студентського життя. Добре пам'ятаю поїздку в колгосп с. Калинівка Кіровоградської області, де я вперше побачив такі широкі лани, пишні караваї білого хліба, який ми їли, запиваючи молоком. Були геодезичні практики в районі міст Жидачів і Галич

(обвітрені, засмаглі студенти вносили пожвавлення у місцевий дівочий клан), військові табори в лісах на Львівщині (тут ми були курсантами, а я навіть командиром взводу артрозвідки).

Ці події я намагався відобразити у поетичній формі:

Л. Й.

Тих кілька складених рядків,
Тобі я серцем посвящаю.
Хоч мало було світлих днів,
Я їх із радістю згадаю.
Старинний Галич! Його
Ніколи не забуду...

Н. Кравцову

Неделя срок времени малый,
Чтоб службу солдата познать,
Но вид у тебя уже бравый,
Гражданским никак не назвать.
Как быстро мы все изменились —
Здесь ссор и обид исключен вариант,
Студенты — солдаты, мы все породнились
Названьем единым — курсант.

На одному з танцювальних вечорів, які регулярно проходили в студентському клубі на вул. Чистій (використавши свою «популярність», я перебрався на четвертому курсі в цей гуртожиток), я познайомився з молодою симпатичною студенткою з медінституту Вікторією Кравцовою. Віта, відчувалося, любила бути в центрі уваги, цікавилася музикою, філософією і мала багато інших чеснот. Її оточувало багато поклонників. На цьому вечері щось говорили про мене — ленінського стипендіата, котрий на цей час уже позбувся деяких своїх комплексів у поведінці з дів-

чатами, — і я стрімкою атакою «футбольним лівим крилом» (моя позиція в команді) пішов у наступ. Атака не вдалася... Але ми стали частіше зустрічатися з Вітою, і я ініціював створення тандема: двоє Кравцових (Віта та Коля) і двоє Яцківих (я та Левко — студент геодезичного факультету, на рік молодшого від нас з Колею курсу). Цій четвірці подобалося бути разом — ходити в кіно, театр чи просто зустрічатися в гуртожитку на вул. Радянській, де жила Віта з подругами. Взагалі хочу відмітити, що в м. Львові існувала традиція дружніх стосунків між хлопцями політехнічного і дівчатами медичного інститутів. Ще в 1957 році я разом з старшокурсниками Орестової групи відвідував танці на вул. Радішева (нині Й. Сліпого), де проживали студентки фармацевтичного факультету. Тут Орест познайомився з *Ніною Ігнатенко* — своєю майбутньою дружиною. Він вже закінчував інститут, а я виступав посередником у цій дружбі Ореста та Ніни.

О. Я.

Ти вже кінчаєш інститут,
В далекий світ ідеш ти з дому.
В останнє ми зібрались тут
На вечорі Святому.

Нехай щастить тобі в ділах,
Життя екзамен зичу здати.
Слова тремтять у мене на устах:
«Рушай в дорогу, рідний брате».

І коли справа дійшла до одруження, то так сталося, що я супроводжував Ніну в поїзді до моїх батьків в с. Данильче. Це була нелегка справа, якщо врахувати традиції родин Західної України, де вважало-

Ярослав Яцків — курсант, 1959 рік

ся за правило обирати собі дружин тільки з місцевих (Ніна була родом з Чернігівщини), характер мого батька і взагалі запитання: «Навіщо так рано женитися?», що залишалося без відповіді. Ми з Ніною відбули ці оглядини, а через деякий час Орест і Ніна одружилися і в селі відбулося весілля.

Я не знаю причин, чому деколи на мене нападала якась «хандра».

Львівські панорами

Все небо хмарами вповите
І стиха дощик моросить.
Лице моє тугою вкрите,
Немає сміху — сумно жить.

Вже надоїла до безтями
Уся оця одноманітність дій,
Сумнії львівські панорами
Один я ходжу — сам не свій.

Але завдяки знайомству з Вітою Кравцовою я став іншим, почав відвідувати (звичайно, супроводжуючи її) філармонію, оперний театр, а зимою і каток. Моє життя якось розділилося на дві частини: те, що проходило на футбольних полях, за грою в преферанс з однокурсниками та фліртом з дівчатами і те, що пов'язувало мене з Вікторією. Незмінним залишалося моє відношення до навчання — я був відмінником і досить легко справлявся з екзаменами. За звичкою я готувався до екзаменів у бібліотеці інституту разом з В. Булаценом. Це мене якось дисциплінувало. На останніх курсах я все більше почав цікавитися вищою геодезією та астрономією. Мені більше подобалися математичні, а не технічні аспекти цих дисциплін.

Так пролетіли студентські роки, пройшла виробнича практика з її пригодами в лісах Мордовії, захист диплома («Спостереження зір в елонгаціях для визначення азимута») і прийшла пора розподілятися на роботу.

І не забуду я ніколи
Тих радісних студентських днів,
Які провели ми с тобою,
Старинний рідний Львів!

Декількох хлопців взяли в Москву у Військово-інженерну академію ім. Куйбишева (ВІКА), в т. ч. моїх друзів М. Кравцова та П. Яроцького. Я не пройшов мандатної комісії через зрозумілу причину (ненадійний). Я тоді дуже переживав за цю несправедливість... Але, як я вже згадував раніше, все те, що робилося проти мене, зрештою ставало для мене позитивом. Мої друзі після підготовки у ВІКА були направлені на службу на т. зв. «НИП» до Середньої Азії,

Ярослав Яцків. Спостереження зір в елонгаціях для визначення азимута

де опинилися у вкрай складних умовах життя. Можливо, це стало причиною того, що М. Кравцова та А. Яроцького вже нема на цьому світі.

Я не скористався своїм правом вибору місця роботи і був направлений в Українське астрономо-геодезичне підприємство для роботи в м. Джезказгані. Але доля розпорядилася по-іншому. Десь у середині липня 1960 р. я отримав листа з Полтавської гравіметричної обсерваторії АН УРСР.

Уважаемый Ярослав Степанович!

Вам, наверне, известно, что по рекомендации профессора Николая Константиновича Мигаля мы возбудили ходатайство о том, чтобы Вы были направлены на работу в Полтавскую гравиметрическую обсерваторию АН УССР. Вопрос этот в настоящее время решен положительно. Своим письмом от 24 июля с. года ГУГК направляет Вас в наше распоряжение. Копии этих писем были посланы в ЛПИ и в Украинское АГП. В настоящее время мы уже получили Ваше личное дело из Украинского АГП и в ближайшие дни вышлем оформленную путевку на Вас в отдел кадров ЛПИ. Так что имейте ввиду, что окончательное Ваше назначение — в Полтавскую гравиметрическую обсерваторию. Путевку и подъемные от Украинского АГП, если Вы их получили, верните назад. Возможно случится так, что выдав путевку к нам, Вам в ЛПИ не смогут дать подъемные, т. к. мы их наверняка не успеем перевести (ЛПИ еще не запрашивало нас об этих деньгах). Так Вы не ждите там подъемных. Все получите здесь у нас, на месте по прибытии с путевкой. Только сохраните все проездные билеты Львов-Полтава.

Я. Яцків — випускник ЛПИ

У нас будете работать на должности инженера. Оклад 880 рублей. Квартирой будете обеспечены.

Сообщите нам, когда Вы намерены приехать. Если у Вас предстоит лагерный сбор и к 1 августа не сможете прибыть, то об этом поставьте в известность дирекцию Обсерватории заблаговременно.

Ученый секретарь Полтавской гравиметрической обсерватории

*г. Полтава
08.07.1960 г.*

П.С. Матвеев

Я пристав на цю пропозицію з двох причин:

1) в Полтавській гравіметричній обсерваторії АН УРСР (ПГО) в 50-ті роки працював А.Є. Філіппов, котрий читав нам курс вищої геодезії і відрізнявся від багатьох викладачів своєю ерудицією та демократичністю у поведінці зі студентами

(Анатолій Євгенович радив мені поїхати на роботу в ПГО, зазначивши, однак, що, на жаль, «з Полтави виїхав талановитий вчений — Є.П. Федоров». Так я вперше почув про Є.П. Федорова і про ПГО);

2) Вікторія Кравцова з мамою проживала в м. Полтаві...

Тепер, з плином часу, я все з більшою повагою згадую моїх вчителів з геодезичного факультету — людей неординарних і навіть мужніх — М.К. Мігаля, А.Л. Островського, А.Є. Філіппова, П.Т. Бугая, М.І. Марича та багатьох інших. Пізніше зустрічі з тими з них, хто ще був живий, для мене завжди були великою радістю.

НА ПОЧАТКУ ШЛЯХУ В НАУКУ (Полтава, 1960—1962)

Після закінчення Львівського політехнічного інституту я відпочивав вдома у батьків. Попереду мене чекало нове життя, яке бентежило і водночас вабило. Але молодість брала своє — були вечірки з дівчатами та гучні футбольні баталії на Станіславщині. Наша «данилецька» (від назви — с. Данильче) команда продовжувала традицію минулих років і славилася перемогами. Моя остання гра у складі команди відбулася в с. Пуків. Ми знову виграли, на моєму рахунку був забитий гол і «невелика бійка» з уболівальниками, які вибігли на поле, незадоволені рішенням судді. Все закінчилося добре, хоча мені і прийшлося покинути футбольне поле. Цей мій останній матч ще довго згадували

уболівальники с. Данильче в розмовах зі мною, коли я пізніше під час відпусток приїздив додому.

19 серпня 1960 р. я завчасно відправився до Полтави — місця моєї роботи, щоб, по-перше, заїхати в м. Прилуки, де жили батьки Ніни Ігнатенко (Яцків), а, по-друге — на 22 серпня у мене було призначено побачення з Вікторією Кравцовою (Вітою) в м. Полтаві біля пам'ятника Слави. В Прилуках мене дуже гостинно зустріли батьки Ніни (Андрій Терентійович та Лідія Кирилівна) та її тітка — Марія Кирилівна. Це було моє перше знайомство з невеликим містом Чернігівщини (раніше воно належало до Полтавського повіту), його укладом життя і традиціями. Від дому Ігнатенків віяло якимось спокоем і мудрістю. Андрій Терентійович любив поговорити на теми з українського життя (до речі, він виявився навіть більш радикальним по відношенню до Москви, ніж мої земляки-галичани). Марія Кирилівна, котра багато років вчителювала на Прилуччині, знала напам'ять і читала вірші Т. Шевченка, а Лідія Кирилівна була справжнім чудотворцем на кухні. Ох і смачні борщі вона варила! Андрій Терентійович захоплювався виготовленням яблучного вина — в кожному куточку великого будинку щось булькало і настоювалося. Так за чаркою доброго вина та в компанії з добрими людьми швидко пролетіло кілька днів у Прилуках.

Я вирушив до Полтави, котра мене зустріла сильним дощем. Кажуть, на щастя! Можливо, так і сталося, бо попри всі полтавські негаразди, я завжди згадую Пол-

Головний корпус
Полтавської
гравіметричної
обсерваторії
АН УРСР

таву як початок мого наукового шляху і як велику школу особистого життя. Полтавська гравіметрична обсерваторія АН УРСР (ПГО) з її садибою, невеликими павільйонами і чудовим головним корпусом справили на мене приємне враження (пізніше я дізнався, що тут жив і працював відомий російський художник Г. Мясоедов). Це враження ще більше укріпилося після зустрічі з директором обсерваторії член-кореспондентом АН УРСР Зінаїдою Миколаївною Аксентьевою та її близькою помічницею, завідуючою групою широтних спостережень Євгенією Всеволодівною Лаврентьевою. Це були яскраві представниці славної наукової школи О.Я. Орлова, котрі якимось дивним чином поєднували любов до науки з її невпинним рухом вперед і вірність традиціям.

Мені тимчасово виділили кімнату в гуртожитку — невеликому будинку фін-

ського типу, в якому постійно проживав Г.П. Федоров, брат Є.П. Федорова. Залишивши свої речі в цій кімнаті, я вирушив на побачення з Вітою. Дощ трохи вщух... Віта у великому армійському дощовому плащі чекала, за її словами, «Славу біля пам'ятника Слави». Я і сьогодні добре пам'ятаю цю хвилюючу зустріч двох друзів, дороги яких так дивно перетинаються у майбутньому. Ми були ширими, добрими друзями. Нас багато що об'єднувало, але водночас ми були людьми різними. Віта — вродлива, освічена дівчина, котра захоплювалася літературою, музикою, філософією. А я — самовпевнений хлопець, котрий прагнув якомога швидше все досягнути і в той же час постійно боровся з своїм комплексом «неосвіченості» у стосунках з Вітою. Щоб не стояти під дощем, ми вирушили до Вітиної матері — Лідії Андріївни Кравцової

Вікторія Кравцова, м. Полтава,
1960 р.

(Л.А. як ми її величали). Господиня зустріла нас дуже сердечно і, незважаючи на скромні можливості, в її невеликій квартирі запахло смачними стравами. Потім я був частим гостем у Л.А. і за весь час перебування у Полтаві фактично знаходився під її опікою. Заради справедливості мушу визнати, що я не завжди сприймав цю опіку однозначно. Але завжди Л.А. була для мене добрим радником і вчителем.

В ці останні дні серпня 1960 р. в ПГО ще відчувалася літня відпускна пора, тому Віта знайомила мене з Полтавою та її околицями. В кінці місяця Віта виїхала до Львова на навчання, а я повністю занурився у роботу. Хотілося якнайшвидше зрозуміти і вивчити всі нюанси широтної справи. У стінах Полтавської гравіметричної об-

серваторії витав дух її засновника — видатного астронома і геофізика, академіка АН УРСР О.Я. Орлова. Його тут обоювали і ретельно берегли закладені ним традиції широтних та гравіметричних спостережень. У той же час тут було накладено своєрідне табу на популярність Є.П. Федорова — талановитого вченого, котрого в 1959 р. перевели у Київ на посаду директора Головної астрономічної обсерваторії АН УРСР (тут, в Полтаві, я вперше дізнався, що є така обсерваторія). В чому була «провина» Є.П. Федорова перед «хранителями культу» О.Я. Орлова — його учителя, я не знаю до цього часу. Мабуть, причина крилася у яскравій творчій індивідуальності Є.П. Федорова. Його роботи 1950-х років з проблеми нутації Землі стали широко відомими в світі і принесли славу Полтавській гравіметричній обсерваторії.

На початку 60-х років у ряди співробітників ПГО влилося молоде поповнення з Києва, Львова, Полтави і Харкова. Серед нього були і мої однокурсники — Валентин Булацен (нині директор ПГО) та Павло Корба (нині викладач Полтавського технічного університету), котрі вступили до аспірантури за спеціальністю «*гравіметрія*». На мою долю випало займатися проблемою руху полюсів Землі і широтними спостереженнями. Skorиставшись відсутністю П.С. Матвеева, котрий сподівався, що я буду працювати у його групі над проблемою земних припливів, З.М. Аксентьева разом з Є.В. Лаврентьевою зробили з мене астронома. У ПГО велися паралельні спостереження за змінами широти на двох зеніт-телескопах по так званій

Полтавській широтній програмі. Крім того, ветеран ПГО М.А. Попов вів унікальні спостереження двох яскравих зірок, які кульмінували в зеніті Полтави майже через 12 годин. Щоб отримати звання спостерігача (а в Полтаві це було престижне звання), потрібно було скласти декілька екзаменів у Є.В. Лаврентьевої. Перший екзамен — з каліграфії. Є.В. Лаврентьева попросила мене що-небудь написати на аркуші паперу. Подивившись, сказала: «Годится! А то у некоторых такой почерк, что они не могут быть наблюдателями». Другий екзамен — з бережного ставлення до зеніт-телескопа. Вона власноручно (у повному розумінні цього слова) вчила мене плавно повертати зеніт-телескоп навколо вертикальної осі і закріплювати рівень Талькотта. Потім були тренувальні спостереження та контроль заповнення журналу спостережень. На перший погляд всі ці правила можуть здаватися несерйозними. Але з них і складалася культура спостережень, заснована пулковською астрометричною школою, до якої належав О.Я. Орлов.

Я досить швидко опанував техніку спостережень і вже в жовтні 1960 року був допущений до самостійних спостережень. Це була нелегка робота. Доводилося спостерігати кожну другу (або третю) ніч по дві групи зір — одну вечірню, а другу ранкову. Полтавська широтна програма була зручна в тому розумінні, що дозволяла значно спростити обробку спостережень. Але вона була більш трудомісткою у порівнянні з відомою 12-груповою програмою Міжнародної служби широти. Мені особливо не подобалися 4-годинні перер-

ви між спостереженнями груп зір, котрі були в Полтавській програмі. На відміну від моїх колег я не використовував ці перерви для відпочинку чи сну, а працював — читав статті (одну з перших я прочитав роботу мого вчителя А.Є. Філіппова, опубліковану в трудах ПГО), писав листи... Я працював з великим захопленням і навіть потрапив на сторінки газети «Комсомолец Полтавщини», в якій писали:

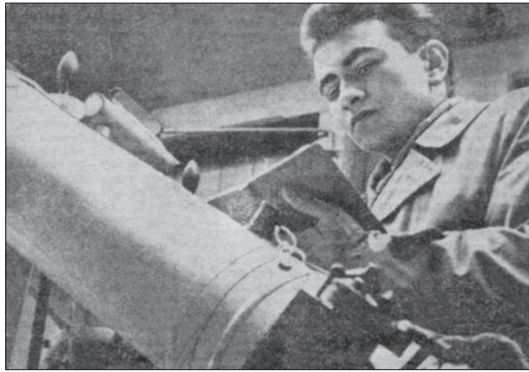
«Він ще не зробив важливого відкриття в астрономії. Наукові праці, які примусили б замислитись учених світу, юнак навіть не почав писати. Зовсім недавно комсомолец Ярослав Яцків разом із своїми друзями готувався до семінарів, диспутів, поспішав на заняття до Львівського державного політехнічного інституту. Зараз він — науковий працівник Полтавської гравіметричної обсерваторії Академії наук УРСР.

Цікава робота в юнака. Своїми спостереженнями він допомагає вивчати внутрішню будову Землі та її обертовий рух. Часто доводиться Ярославу допізна засиджуватися над новинками літератури, консультуватись із старшими.

— Весь час треба вчитись, — посміхається комсомолец, — бо наука ж не стоїть на місці, а невпинно рухається вперед.

Але, хоч як завантажений юнак, все ж він знаходить час і для того, щоб послухати музику, прочитати цікаву книгу, зайнятись спортом, фотографуванням. Велике коло інтересів у молодого наукового працівника.»

У кінці 1960-го року в ПГО сталася важлива подія — на території обсерваторії було завершено будівництво житлового будинку. Мені разом з Борисом Сінческулом,

Ярослав Ячків записує дані спостережень на зеніт-телескопі

молодим астрономом з Харківського університету, надали трьохкімнатну квартиру. Нашою сусідкою була Алла Славінська — випускниця Київського університету, симпатична, комунікабельна і взагалі чудова дівчина. У будинку не було центрального опалення і доводилося власноручно (дровами і вугіллям) опалювати свої квартири. Для нас, хлопців, це була не дуже приваблива робота. Тому в нашій з Б. Сінческулом квартирі було холодно. А у Алли Славінської, яка жила разом з сестрою, завжди можна було погрітися і щось перекусити (в ті роки у Полтаві були проблеми з продуктами харчування). Тому я був частим гостем у Славінських. Велике пожвавлення у обсерваторне життя внесла підготовка до святкування Нового року, організована молодими співробітниками ПГО. Молоді були властива деяка антипатія до стереотипів та традицій, які так глибоко пустили коріння в ПГО. Тому ми дозволяли собі певні «вольності». Але повага до старшого

покоління за будь-яких обставин відчувалася у колективі. Я не пам'ятаю випадку, щоб на старших хто-небудь підвищував голос або некоректно висловлювався у їх присутності.

Після Нового року в Полтаву на канікули приїхала Віта і в нас склалася чудова компанія — Алла Славінська і Вадим Голубицький, Віта і я. Відвідували каток, влаштували лижні прогулянки у місячні різдвяні ночі, співали і танцювали. Ще були надзвичайно приємні вечірки на квартирі у А. Славінської. Нам, молодим, життя здавалося прекрасним. Здавалося, що попереду на нас чекає ще так багато літ та подій! Так сталося, що я вже не міг уявити собі мого майбутнього життя без Віти. Після її від'їзду до Львова ми регулярно писали один одному. Я з нетерпінням чекав листів з позначкою К.В.

Десь тоді зимової пори я зустрів у Лідії Андріївни шкільну подругу Віти, Анну Назарову — яскраву брюнетку, студентку Харківського стоматологічного інституту. Анна була сиротою (її батько загинув на війні, а мати померла після важкого онкологічного захворювання). У Полтаві у неї залишилася невелика квартира у хаті «шевченківського типу» та брат Міша (Михайло), котрий навчався у школі-інтернаті. З Анною ми почали частіше зустрічатися і коли вона приїздила в Полтаву, і у Харкові, куди я їздив у справах товариства «Знання». З Анною було цікаво, а моя чоловіча гордість була потішена, бо на Анну — красиву чорняву дівчину — звертали увагу перехожі представники сильної статі. І все таки я ніколи не ду-

мав, що через рік запропоную Анні стати моєю дружиною. Се ля ві!

1961 рік увійшов в аннали історії нашої планети взагалі та СРСР зокрема. Було повне сонячне затемнення, був перший політ людини в космос, була грошова реформа... Цей рік став переломним у моєму науковому житті. Я остаточно визначив коло моїх наукових інтересів — добові зміни широти і пов'язані з ними проблеми (абераційна стала, теорія нутації тощо). Свою першу наукову статтю на цю тему я надіслав Є.П. Федорову з проханням познайомитися і висловити свою думку. Через деякий час отримав відповідь. Цей лист мого майбутнього вчителя є для мене дорогою реліквією.

Уважаемый Ярослав Степанович!

При чтении Вашей статьи у меня сложилось впечатление, что из проведенных Вами вычислений и сопоставлений нужно было бы сделать выводы, почти прямо противоположные тем, которые делаете Вы. Именно Вы могли бы довольно убедительно показать, что не имеет серьезного смысла делать попытки определить поправку постоянной аберации из широтных наблюдений. Такой вывод был бы полезен, так как указанный способ определения постоянной аберации и до сих пор привлекает к себе некоторых астрономов. Но следующие соображения убеждают нас в том, что он едва ли может привести к надежным результатам.

1. Отрицательный знак ошибки замыкания, который получается в большинстве случаев при наблюдениях в Северном полушарии, показывает, что широта увеличивается в течение ночи.

2. Непосредственные попытки выявить это увеличение, предпринятые Бергом, Евтушенко и Федоровым, Нестеровым, Блазером и др., показывают, что широта возрастает монотонно, в первом приближении линейно.

3. Такое увеличение широты можно объяснить тем, что принятое значение постоянной аберации меньше истинного значения. Действительно, если поправка к постоянной аберации Δk положительна, в колебаниях широты должен появиться суточный член

$$\Delta\varphi = \Delta k \cos\epsilon \sin\varphi \sin\tau \quad (1)$$

Если ограничиться только ночными наблюдениями, то надежные значения Δk можно получить для промежутка от 19^h до 5^h среднего времени. На всем этом промежутке функция (1) будет монотонно возрастать.

4. Однако в течение указанного времени систематические ошибки наблюдений должны также меняться монотонно, хотя бы из-за постепенного понижения температуры или суточных колебаний рефракции.

5. Путем анализа наблюдаемых значений Δk практически невозможно выяснить, под влиянием какой из указанных выше причин происходит постепенное изменение широты в течение ночи.

Если Вы, согласившись с этими соображениями, возьмете на себя труд подкрепить их фактическими данными, Вы сделаете действительно полезную работу. Важно было бы также объяснить, почему при наблюдениях на Вашингтонской зенитной трубе получается уменьшение широты от вечера к утру, а наблюдения ярких зенитных звезд в Полтаве вообще не обнаруживают суточных колебаний.

Дискуссия всех этих вопросов теперь особенно нужна. Дело в том, что предложение об увеличении постоянной аберрации высказывается в последние годы довольно настойчиво. На симпозиуме в Хельсинки в августе прошлого года оно обсуждалось оживленно, и было решено вновь рассмотреть это предложение на II-м съезде Международного астрономического союза в текущем году. А. Данжон взялся подготовить доклад с обоснованием необходимости пересмотра принятого значения постоянной аберрации. Очень полезно было бы показать, что при этом пересмотре не следует ссылаться на значения постоянной аберрации, выведенные из широтных наблюдений.

Советую Вам познакомиться с монографией К.А. Куликова «Фундаментальные постоянные астрономии». В ней есть довольно полная сводка результатов определения постоянной аберрации. Из текста Вашей статьи и списка литературы я заключил, что Вы с этой книгой не знакомы.

С пожеланиями дальнейших успехов в Вашей работе.

18.05.1961

Е.П. Федоров

З листа видно, наскільки Є.П. Федоров серйозно ставився до такої справи, як рецензування. Його лист, з одного боку, захоплює незнайомого йому початківця до наукової праці, а з другого — застерігає не підходити до розгляду проблеми надто поверхово. Я не повністю погодився з думками Є.П. Федорова (і, здається, поступив правильно) і опублікував в збірнику праць ПГО свою першу статтю. Вона викликала зацікавлення серед фахівців, тому що передбачалася зміна системи

астрономічних сталих. Я зрозумів, що повинен шукати дорогу до Є.П. Федорова.

Тим часом на передній план вийшли події мого особистого життя. Віта Кравцова та Левко Яцків, продовжуючи навчання і зустрічі у Львові, вирішили «формально», як вони заявили друзям, одружитися. Це давало змогу Левкові отримати направлення на роботу в м. Кременчук. Про це мені написала Віта у своєму листі. Для мене це була неочікувана новина. Але я вирішив, що все виясниться під час моєї поїздки до Львова на травневі свята. Приїхали також до Львова з Москви з військової академії П. Яроцький і М. Кравцов — красені у військовій формі. Але на цей раз щось розладилося у стосунках нашої четвірки. Коля якось фальшиво балагуривав. Левко мовчав і переживав можливі зміни в його житті. Віта ухилялася від відвертої розмови...

Потім «формальний» акт одруження Левка і Віти переріс у реальний. Наші дороги з Левком і Вітою Яцківими ще неодноразово перетиналися — то в Полтаві, то в Києві. Це були зустрічі старих приятелів, котрі, незважаючи на розуміння, що «романтика молодості і проза життя — це дві різні речі...», відчували якусь провину один перед одним.

За прошлым жалеть я не стану,
Хоть в сердце обида жива.
Зачем разжигать эту рану
И боль, что меж нас пролегла.

Но как мне забыть те мгновенья,
Что нам их дарила судьба,
И канут ли в Лету сомненья,
Зачем ты так странно ушла?

П. Яроцький,
Я. Яцків та Л. Яцків

У липні 1961 року я разом з Вадимом Голубицьким і Аллою Славінською виїхав у Карпати, відвідавши по дорозі с. Данильче. Ця туристична подорож з її романтикою і красою природи дещо відволікла мене від душевних переживань і, повернувшись в Полтаву, я знову занурився у роботу.

Про моє прагнення до більш тісної співпраці з Є.П. Федоровим якимось чином стало відомо керівному «матріархату» ПГО. Були вжиті превентивні заходи — З.М. Аксентьєва написала листа професору Московського університету К.О. Кулікову, котрий підтримував дружні стосунки з ПГО, з проханням взяти мене до заочної аспірантури Державного астрономічного інституту ім. П.К. Штернберга

(ДАШ). Костянтин Олексійович («дядя Костя», як його звали в ДАШ) погодився і я практично без підготовки виїхав до Москви складати екзамени в аспірантуру ДАШ. Мене поселили в гуртожитку Московського університету на Ленінських горах, де я отримав окрему кімнату. Це був палац у порівнянні зі звичайними студентськими гуртожитками.

У мене не було ніяких проблем із здачею екзаменів з німецької мови, яку я знав значно краще від інших кандидатів, та марксизму-ленінізму. А на екзамені зі спеціальності я потрапив у скрутне становище. В екзаменаційну комісію входили відомі московські вчені Г. Дубошін, В. Подобед, М. Сагітов та ін. «Дядя Костя», на підтримку котрого я розраховував, був від-

сутній. Я отримав білет із запитаннями: зміни широти; метод найменших квадратів; проблема сталості Сонячної системи. Я думав, що легко здолаю перші два запитання. Але вже на початку екзамену Володимир Володимирович Подобєд (гроза всіх студентів-астрономів, як мені пізніше сказали) запитав мене про помилки каталогів положень зір, зокрема типу $\Delta\delta$ (α). В ті часи з цією проблемою я ще не був обізнаний і... на мою адресу пролунала якась дошкульна репліка Подобєда. І все таки я, здається, справив на екзаменаторів непогане враження, відповідаючи на перші два запитання. Тому, незважаючи на те, що я «плавав» на останньому запитанні (небесної механіки я ніколи не вивчав), я отримав загальну оцінку «4» і вважав себе вже зарахованим до заочної аспірантури ДАІШ. Але під час підготовки відповідного наказу на фізфаці МДУ чиновники виявили, що у мене є тільки один рік стажу (а той факт, що я закінчив інститут з відзнакою через рік праці в ПГО вже втратив свою силу).

Справу вдалося залагодити дякуючи заступнику директора ДАІШ Марату Усмановичу Сагітову — відомому геофізику і чудовій людині. Пізніше у мене склалися дуже теплі взаємини і з М. Сагітовим, і з В. Подобєдом, а ДАІШ дав мені путівку в астрономічний світ.

У мене до цього часу зберігається аспірантський план роботи, до якого були включені: задача кандидатських екзаменів (діамат та німецька мова), теоретична підготовка з проблеми обертання Землі (вивчення монографії К.О. Кулікова) та спо-

стереження на зеніт-телескопі Цейса в Полтаві. Тема дисертації не була остаточно визначена, але передбачалося, що вона буде пов'язана з телескопом ЗТЛ-180, котрий планувалося встановити в Полтаві. Цим передбаченням не судилося збутися. Хоч я успішно склав кандидатські екзамени у Московському університеті на початку 1962 року та практично познайомився з проблемою змін широти, мене не покидала думка, що я йду хибним шляхом. Тому, коли я зустрівся з Індєю Глаголевою — аспіранткою Є.П. Федорова, котра займалась питаннями оцінки точності широтних спостережень, — я попросив її поговорити з Є.П., чи не зміг би він взяти мене в «його команду».

У квітні 1962 року я вперше взяв участь у науковій конференції — Пленумі Комісії з вивчення обертання Землі Астроради АН СРСР, котрий проходив у Києві під головуванням Є.П. Федорова. Під час цього зібрання я познайомився з багатьма відомими спеціалістами служби часу і широти. Серед них Д.Ю. Белоцерковський, М.Н. Павлов, М.М. Парійський та ін. Разом з І. Глаголевою я відвідав ГАО в Голосієві (Обсерваторія не справила на мене однозначного враження — у порівнянні з ПГО вона виглядала біднішою...) і мав розмову з Є.П. Федоровим, котрий повідомив, що може мене прийняти в очну аспірантуру ГАО. Для мене це була дуже приємна звістка, якби не деякі «але»: як повідомити про це рішення К.О. Кулікова? Як мій перехід до Є.П. Федорова буде сприйнято в Полтаві, де на мене покладають певні надії? Як вирішити мої сімейні

справи (а ми з Анною вирішили одружитися)? Ось так з надією і сумнівами я повернувся до Полтави. Написав відвертого листа «дяді Кості» і заяву в ДАІШ з проханням переслати мої документи до ГАО АН УРСР.

Глубокоуважаемый Константин Алексеевич!

Беспокою Вас письмом, так как не удалось встретиться с Вами после сдачи кандидатских экзаменов в Москве. Я уже говорил с Вами о том, что собираюсь поступать в очную аспирантуру. Дело в том, что продолжать заниматься в заочной аспирантуре не имеет смысла. Я думал, что в Полтаве в скором будущем будет ЗТЛ-180 и здесь можно было бы провести некоторые интересные наблюдения. Как стало известно, ЗТЛ-180 для Полтавской обсерватории еще даже не изготовлен, хотя он должен был быть в Полтаве в 1962 г.

По чисто личным причинам (я недавно женился) мне лучше перейти в аспирантуру ГАО АН УССР. Я обратился к Е.П. Федорову с просьбой написать о возможности перехода из заочной аспирантуры ГАИШ в очную ГАО АН УССР, на что получил положительный ответ. Необходимо только, чтобы мои документы были переданы из ГАИШ в ГАО АН УССР.

Я был бы Вам очень благодарен за содействие в этой пересылке.

1 августа 1962 г.

С уважением Ваш

Я.С. Яцкив

Костянтин Олексійович не тільки не образився з приводу мого рішення перейти в аспірантуру до Є.П. Федорова, але

особисто допоміг мені влаштувати всі формальності з пересилкою моєї особової справи до Києва. З К.О. Куліковим ми зберігали дуже добрі стосунки протягом багатьох років. Він був опонентом моїх дисертацій, добрим порадиником і цікавим співрозмовником. Я прагнув якомога швидше приступити до наукової роботи, але життя вносило свої корективи.

1961—1962 з Анною Назаровою ми стали частіше зустрічатися та фактично жити разом. Я їй надавав всебічну допомогу. Обоє без забобон, але і без грошей.

Я снова и снова встречаюсь
С Тобой, преступившей Завет.
Я с прошлым как будто прощаюсь,
Обласкан царицей, простой человек.

Мир соткан с одних лишь мгновений,
Название которых — судьба.
Смогу ль уберечь от волнений
И сделать счастливой Тебя?

І все таки вирішили офіційно одружитися. Як організувати весілля? Як повідомити моїм батькам про наше одруження?

Я взяв відпустку і ми з Анною поїхали в с. Данильче, щоб я представив її моїм батькам*. Їм Анна сподобалася, і вони не заперечували проти нашого офіційного одруження, хоч і поставилися до цієї події досить прохолодно, зауваживши, що Анна є «совітка», тобто зі Східної України.

* В селі Данильче трапилась цікава подія. Тут перебував циганській табір і стара циганка дуже хотіла поворожити Анні. Я з неохотою погодився. Серед багатьох слів ворожби пролунало: «Ты будешь и счастливая, и несчастная. Ты проживешь 77 лет». Так і сталося у житті Анни.

Наше весілля

СВИДЕТЕЛЬСТВО О БРАКЕ	
Громадянин Громадянин <i>Дукаів</i> <i>Дородав Степанович</i> (ім'я та по батькові — ім'я і отчество) 1940 року народження <i>с. Демилівка</i> года рождения <i>Росатинського р-ну</i> (місце народження — місце проживання) <i>Станіславської обл.</i>	Після реєстрації одруження присвоєно прізвища: После регистрации брака присвоены фамилии: чоловікові <i>Дукаів</i> мужу <i>Дукаів</i> дружині <i>Дукаів</i> жене про що в книзі записів актів громадянського стану про одруження о чем в книге записей актов гражданского состояния о браке 1962 року <i>липень</i> місяця <i>29</i> числа года <i>липень</i> месяца <i>29</i> числа зроблено відповідний запис за произведена соответствующая запись за № <i>892</i> Місце реєстрації <i>Лемківське</i> Место регистрации (назва та адреса виконавчого бюро ЗАГС — наименование и местонахождение бюро ЗАГС) <i>райбюро З.А.ЗС</i> <i>м. Кольчави</i>
національність <i>українець</i> національность і громадянка <i>Нозарова</i> и гражданка (прізвище — фамилия) <i>Ганна Іванівна</i> (ім'я та по батькові — ім'я і отчество) 1937 року народження года рождения <i>м. Кольчави</i> (місце народження — місце проживання)	
національність <i>росіянка</i> национальность одружились <i>29 липня 1962 року</i> вступили в брак (прізвищем та ініціалами рік, місяць та число) <i>Тисця Овдійович</i> (прізвище і ініціали год. місяць та число) <i>міст. селищ. округу</i> <i>року</i>	

Свідцтво
про одруження

29 липня 1962 року ми з Анною одружилися. Це було скромне весілля у колі найближчих родичів та друзів. Свідками були Алла Славінська та Вадим Голубицький. З Прилук приїхали Ніна та Орест Яцківи. У Анни близьких родичів не було, а тільки її подруга Галя Проваторова (Козаченко).

Після літньої відпустки в кінці серпня 1962 року я виїхав до Києва і приступив до навчання в аспірантурі.

Поселили мене в гуртожитку АН УРСР, що на вул. С. Перовської, 6/11. У цьому ж гуртожитку жила Інда Глаголева та Едгард Яновицький з дружиною Галею (аспіранткою ГАО). Це було дуже вигідне місце проживання, оскільки спілкування не припинялося і вечорами. Зі мною в кімнаті жив Леонід Нижник — талановитий математик і неординарна особистість, та Віктор Мірошниченко — аспірант Інституту кібернетики АН УРСР, котрий займався проблемами управління залізничним транспортом. З Віктором я довго підтримував дружні стосунки, при нагоді згадуючи аспірантські роки (чомусь в останні роки наші дороги дещо розійшлися і зустрічаємося ми тільки у сумні дати нашого життя).

У турботах про вагітну Анну (вона залишилася у Полтаві, а я її регулярно відвідував), а далі й про сина у тривогах за майбутнє, у прагненні швидше визначитися з вибором теми дисертації та її виконанням пролетіли два з половиною аспірантських роки (замість звичайних трьох, бо мені зарахували один рік заочної аспірантури за півроку очної).

В АСПІРАНТСЬКІЙ КОМАНДІ Є.П. ФЕДОРОВА (Київ, 1962—1965)

На початку 60-х років навколо Є.П. Федорова згуртувалася група молодих науковців, які активно працювали в різних напрямках досліджень з проблеми зміни широти та вивчення обертання Землі: Інда Глаголева — розробка нових методів оцінки точності широтних спостережень, їх згладжування та аналізу; Алла Корсунь — розробка методів обчислення координат полюса Землі за даними широтних спостережень; Степан Майор — обробка широтних спостережень на станціях МСШ в однорідній системі; Володимир Тарадій — теоретичні аспекти проблеми обертання Землі.

Я прийшов у цей колектив вже маючим деякий досвід виконання та аналізу широтних спостережень, набутий у Полтавській обсерваторії. Є.П. не запропонував мені теми дисертації, тому я вирішив займатися проблемою добових варіацій широти, зокрема популярною на той час задачею визначення вільної добової нутації (ВДН), обумовленої впливом рідкого ядра Землі на її обертання. На важливість цієї проблеми звернув увагу М.М. Парійський на Пленумі Комісії з вивчення обертання Землі, який проходив у Києві в квітні 1962 року. М.А. Попов з Полтави, маючи унікальний матеріал спостережень, відразу взявся за визначення параметрів ВДН. Я вирішив використати для вивчення цієї нутації звичайні широтні спостереження, тобто ті, що виконувалися за програмою МСШ, Пулковською розширеною

та Полтавською 4-груповою програмами. Але швидко я зрозумів, що мені не обійтися без використання нових методів аналізу часових рядів, таких, як фільтрація та спектральний аналіз. Я почав вивчати теорію випадкових функцій, кореляційний і спектральний аналізи часових рядів та методи математичної статистики. Отже, мої інтереси почали дуже тісно переплітатися з темою, якою займалася І. Глаголева. З Індєю у мене відразу склалися (і продовжуються донині) дружні стосунки. Ми часто обговорювали наші наукові задуми і результати. І навіть так сталося, що під впливом цих розмов Інда не подала до захисту вже майже готову дисертацію, а вирішила її значно переробити.

В особі Інди я завжди мав доброго слухача, критика та колегу. Я думаю, що це не буде великим перебільшенням, якщо я скажу, що мої майбутні наукові здобутки стали можливими завдяки І. Глаголеві. Є.П. Федоров був, так би мовити, моїм духовним поводитирем, а практичні уроки надавала Інда. Лекції Є.П. Федорова з теорії обертання Землі, які він спеціально читав своїм аспірантам, вміння ясно і логічно викладати ті чи інші ідеї, формулювати думки, його терпляче рецензування наших рукописів та інші його чесноти значно розширяли наші можливості в науці і наш світогляд. Особисті зустрічі з Є.П. Федоровим (а в його директорському кабінеті завжди було людно) для кожного з нас були честю і великою подією. У команді Є.П. Федорова панувала справжня творча атмосфера і всі ми працювали, не зважаючи на рамки робочого дня. Щоб

не втрачати час на переїзди з гуртожитку АН УРСР (вул. С. Перовської, 6/11) до обсерваторії, я часто залишався ночувати в Будинку для спостерігачів — гучна назва для невеликого будиночку фінського типу, в якому було тільки три кімнати. Але знайти тут місце було нелегко, бо таких «спостерігачів» в 1960-і роки в ГАО було багато. Це був період активного поповнення обсерваторії молодими спеціалістами, т. зв. «шестидесятників ГАО» період, про який Алла Корсунь і я розповіли в книжці «50 років ГАО» (подальший поступ Обсерваторії описано в книзі «60 років ГАО»).

Новим поштовхом до мого захоплення спектральним аналізом часових рядів була робота В. Яшкова, присвячена Фур'є-аналізу координат полюса Землі. Редакція «Астрономічного журналу» направила цю статтю на рецензію Є.П. Федорову, від котрої вона потрапила до мене. Після її детального обговорення з Є.П. Федоровим ми вирішили рекомендувати її до друку разом з нашою статтею, у якій вказували на можливу причину виявленого В. Яшковим роздвоєння періоду Чандлера. Це була моя перша (спільна з Є.П. Федоровим) робота, опублікована у всесоюзному журналі. Я продовжував займатися проблемою спектрального аналізу часових рядів, що було логічним продовженням робіт Є.П. Федорова та І. Глаголевої з кореляційного аналізу. Тому десь у кінці 1963 року я вирішив написати кандидатську дисертацію на більш загальну тему, присвячену аналізу неполярних змін широти на основі методів теорії випадкових функцій. Це стало можливим завдяки розробці цієї

теорії математиками та впровадженню потужних ЕОМ. Тут мені значну допомогу надала Адель Ємець — перша фахова програмістка ГАО. В обсерваторії тоді ще не було своїх ЕОМ, і всі обчислення ми робили в Інституті кібернетики АН УРСР в його старому корпусі на проспекті Науки. Адель (Ада) Ємець жила на території обсерваторії, а час для обчислень виділяли тільки вночі. Тому я часто супроводжував Адель Іванівну лісом через Самбурки до Інституту кібернетики, а потім з нетерпінням чекав результатів розрахунків. Кожен спектр ряду неполярних змін широти я розглядав як перлину, відшуковуючи в ній найбільш цінні особливості — поведінку суцільного спектра потужності, наявні піки періодичностей і т. ін.

В 1963—1964 роках у Є.П. Федорова разом з Індюю та мною вже остаточно склалися уявлення про точність широтних спостережень, яка характеризується спектром потужності їх помилок у діапазоні частот від 0 до f_N (частота Найквіста). Взявши цю тезу за основу, Інда суттєво переробила свою дисертацію і успішно її захистила в 1964 році. Я виконав аналіз неполярних змін широти за даними спостережень багатьох обсерваторій світу і включив ці результати до дисертації, яку представив до захисту в березні 1965 року. Це було підставою вважати, що я успішно закінчив аспірантуру. До речі, в цьому ж році успішно закінчив аспірантуру і Едгар Яновицький. В історії ГАО ми були першими «успішними» аспірантами.

Від 1 квітня 1965 року (оце так дата!) я був зарахований до штату ГАО.

Я вирішив подати дисертацію «Анализ неполярных изменений широты» до захисту в ДАШ. Отримав досить схвальні відгуки від опонентів та провідної установи — ГАО АН СРСР. Захист в цілому пройшов успішно, хоч і не обійшлося без курйозу. Головуючий, Д.Я. Мартинов — відомий астрофізик, директор ДАШ, запитав мене: «А де знаходиться станція МСШ Цінціннаті?» Чому я відповів: «В Італії», знаючи, що вона знаходиться в Америці, досі не можу пояснити (може підвела якась чарівність цієї назви, або виною тому було моє хвилювання).

Так 25 червня 1965 року я став кандидатом наук. Це рішення було затверджено ВАК СРСР 19 березня 1966 року. Не стану приховувати навіть зараз, що я дуже пишався цим званням — «кандидат». Починаючи від 1965 року, Є.П. та його учні почали активно пропагувати нові методи обробки широтних спостережень, зокрема шляхом організації літніх шкіл на базі Будинку творчості АН УРСР «Кацивелі».

ОСОБИСТА СТОРІНКА (1962—1966)

Моє особисте життя в кінці 1962 року проходило у поїздках між Києвом та Полтавою, де залишилася Анна. 2 січня 1963 року у нас народився син — назвали Дмитром (Дімою). Молодь ПГО, згадуючи зустріч Нового 1961 року, попросила мене прийти з дружиною на зустріч Нового року в Обсерваторію. Але вагітній Анні вже було важко ходити на такі зібрання. Тому домовилися, що я прийду на де-

кілька годин в ПГО один. Так і сталося, а 1 січня 1963 року ми були в гостях у Анниної подруги — Броніслави Зленко. Не встигли сісти за новорічний стіл, як жінки почали щось жваво обговорювати, обступивши Анну. Мені сказали: «Анну треба везти до пологового будинку». Довелося шукати машину і везти. А наступного дня я вже ділився радісною новиною з друзями: «У мене є син!» У нас з Анною поруч не було нікого з батьків. (Батько Анни загинув у перші роки війни, мати померла у 1961 році. Мої батьки проживали в селі Данильче на Рогатинщині і Полтава для них була далеким світом).

Всю науку з новонародженим нам приходилося долати самим. Правда, згодом нам пощастило знайти дуже гарну стареньку няню. Аннина квартира, куди я переселився після одруження, не мала ніяких комунальних «зручностей». Опалювати приходилося дровами та вугіллям. Я залишився на цілий січень 1963 року в Полтаві, щоб допомогти в ці перші дні догляду за дитиною, а потім майже щомісяця приїздив до Полтави. Анні приходилося нелегко — син хворів (як хворіють всі діти), підростав, і взагалі з'являлися все нові і нові проблеми. Де взяти грошей? Хто буде піклуватися сином, коли Анна піде на роботу? Вирішили в кінці року віддати його до моїх батьків в с. Данильче. Відвезли і зі сльозами залишили. Тут наша дитина несподівано змінилася — полюбила просту селянську їжу і засвоїла багато-багато дивних слів «галицького діалекту». Вже на Різдвяні свята 1964 року ми з Анною могли добре посміятися з на-

шого сина, коли він просив «пирогів» (вареники) і т. ін. Потім вже стало традицією, що ми всією сім'єю приїздили на Різдво Христове до моїх батьків в с. Данильче. Дід та баба дуже прив'язалися до Діми та полюбили його. Дорога до рідного дому завжди була для мене жаданою.

На світі багато є різних доріг,
Єдина з них в серці моєму —
Дорога до тебе, немов перший сніг,
Замріяно чиста в усьому.

Ти щедрий дарунок даруєш мені,
Щоб я зміг сягнути вершини —
Дорога надії, немов навесні
Я чую твій клич журавлиний.

В квітні 1966 року мені дали квартиру в новому будинку поблизу обсерваторії на вул. Метрологічній, 14а і в травні я на решті забрав Анну та Діму до Києва.

Тут син почував себе у рідній стихії — так багато цікавого було навкруги. Поступово ми обживали нашу квартиру, завели поблизу городню ділянку і часто відпочивали у Хотівському лісі. Наша квартира була некомфортною (перший поверх і шум насосної станції не давали мені спокою). Але околиці Києва нам дуже сподобалися. У тому ж будинку проживали також мої обсерваторні колеги — Е. Яновицький, С. Майор та Р. Костик. У нас народилася нова традиція — кожної п'ятниці збиратися разом та грати в преферанс.

У цьому ж будинку мешкала сім'я Ярослава та Ніни Бялковських — чудових людей, з котрими я познайомився випадково і до сьогодні підтримую ширі дружні відносини.

У ПОШУКАХ ВЛАСНОГО ШЛЯХУ (Київ, 1966—1972)

З кожним роком дослідження Є.П. Федорова та його учнів з широтної тематики ставали все більш популярними і в СРСР, і за кордоном. Цьому до деякої міри сприяла наша популяризаторська робота. У 1965 році в Кацивелі (Крим) на базі Відділення Морського гідрофізичного інституту АН УРСР була проведена перша літня школа з проблеми математичної обробки спостережень. Школа пройшла надзвичайно цікаво і успішно. У березні 1966 року я отримав запрошення прочитати курс лекцій з математичної статистики в Пулковській обсерваторії:

Уважаемый Ярослав Степанович!

Семинар для молодых специалистов по изучению статистических методов обработки результатов наблюдений начинается в Пулкове с 19 марта. Он планируется следующим образом. Лекции по основам теории вероятности, математической статистике и теории случайных процессов будет читать до конца апреля доцент Л.Б. Комаров. Затем сразу же после майских праздников работу семинара продолжите Вы. Главным содержанием Ваших лекций будут вопросы, относящиеся к методам сглаживания рядов наблюдений и частотный анализ. Ваши занятия запланированы с 5 по 14 мая, ориентировочно в двухчасовых лекций. Командировка согласно договоренности полностью оплачивается за счет ГАО АН СССР. Официальный вызов на

имя Е.П. Федорова будет направлен после получения Вашего согласия.

18 марта 1966 г.

***В.И. Сахаров
В.С. Губанов***

Зрозуміло, що для мене це була велика честь, зважаючи на авторитет Пулковської обсерваторії. Крім того, я дуже хотів відвідати цю обсерваторію.

Лекції проходили під опікою Вадима Губанова — одного з представників молодого покоління Пулковської обсерваторії та Володимира Івановича Сахарова — визнаного фахівця з проблеми обертання Землі. З Вадимом Губановим у нас відразу склалися дружні стосунки, які ми підтримуємо до сьогоднішнього дня. Лекції, наскільки мені відомо, були сприйняті з великою зацікавленістю, і пізніше багато наукових працівників Пулковської обсерваторії використовували нові методи обробки результатів спостережень, зокрема спектральний аналіз. Мені запам'яталася цікава розмова з М.Ф. Бистровим — відомим пулковським астрономом та винахідником спеціальної касети для фотографування планет на фоні зір. М.Ф. Бистров здивовано запитав мене: «Звідки Ви, Ярославе Степановичу, все це знаєте про теорію випадкових процесів?» Виявилося, що він за фахом математик, закінчив університет за спеціальністю «теорія імовірностей». Проте М. Бистров нікому про це не говорив і в колі пулковських астрономів вважався фахівцем з астрономічного приладобудування. Тут у Пулково я вперше познайомився з багатьма відомими астрометристами — М.С. Зверевим, О.М. Дейчом та А.А. Неміро.

Влітку 1966 року я вперше виїхав за кордон до Угорщини в групі комсомольських активістів Києва. Про це я розкажу в іншому розділі моїх спогадів.

Незважаючи на зростання моєї громадської активності, в середині 1960-х років я визначив коло моїх подальших наукових інтересів у відділі фундаментальної астрометрії, який очолював Є.П. Федоров. Перш за все мене продовжувала цікавити проблема визначення параметрів ВДН. Визначені М.А. Поповим параметри цієї нутації не викликали у мене повної довіри. Тому було бажано підкріпити їх новими результатами аналізу. Тут мені пощастило, тому що у відділі фундаментальної астрометрії я працював разом з Олексієм Костянтиновичем Королем — одним з перших астрономів ГАО, талановитим спостерігачем на вертикальному крузі, а в минулому — аспірантом О.Я. Орлова, під керівництвом якого О.К. Король здійснив переобробку пулковських спостережень широти. У архівах О.К. Короля зберігалися результати цієї переобробки, і він люб'язно передав їх мені для використання у пошуках ВДН. Я займався також проблемою вивчення високочастотного спектра помилок широтних спостережень (разом з В. Корогвичем та А. Ємець), а з М.А. Поповим звернув увагу на періодичні зміни амплітуди ВДН. Результати моїх досліджень ВДН були перекладені на французьку мову і опубліковані у кінці 1960-х років у міжнародному Бюлетені земних припливів (Marees Terestres). Зрозуміло, що це підігрівало моє наукове честолюбство. Інші аспіранти Є.П. поступово також стали захищати дисерта-

ції (А. Корсунь, С. Майор, В. Тарадій), виконавши важливі (але дещо розрізнені) дослідження. І тут мені вдалося умовити всіх взятися за колективну працю з визначення координат полюса в єдиній системі відліку за даними всіх наявних спостережень широти. Є.П. Федоров спочатку не підтримував цієї ідеї, але коли робота вже завершувалася, приєднався до неї і написав оригінальну передмову до монографії «Движение полюса Земли с 1890 до 1969 годов». Ця монографія стала широко відомою в світі і принесла київській школі «широтників» заслужену славу. Одночасно я почав цікавитися проблемою використання методів статистичного аналізу у проблемі порівняння каталогів положень зір та створення на їх основі зведеного каталогу. Приводом до цього була не зовсім успішна робота над цією проблемою Є.П. Федорова з його аспіранткою А.М. Кур'яною. Тому я сформулював інший підхід до вирішення цієї задачі і на початку 1970-х практично перейняв керівництво роботою А. Кур'янової. З того часу аж до виходу А. Кур'янової на пенсію в 1994 році ми плідно працювали в різних напрямках позиційної оптичної та радіоастрометрії.

Є.П. Федоров, будучи теоретиком, завжди з повагою ставився до спостерігачів і сам провів багато часу в Полтаві, спостерігаючи зорі на зеніт-телескопі. Тому він прагнув мати в ГАО можливість для широтних спостережень. У 1967 році в ГАО був встановлений зеніт-телескоп ЗТЛ-180. С.П. Майор та я зайнялися його підготовкою до експлуатації. Але цьому не судилося збутися... Сильна пожежа, що стала-

ся в 1969 році, повністю знищила павільйон і значно пошкодила сам інструмент. Після цього нещастя я почав освоювати важку науку спостережень (порівняно з зеніт-телескопом) на вертикальному крузі під керівництвом А.С. Харіна і невдовзі став одним з кваліфікованих спостерігачів (судячи з середньої квадратичної помилки визначення схилень). Кінець 1960-х років був дуже продуктивним періодом мого наукового життя. Я почав усе частіше пробиватися на всесоюзну та міжнародну арену, беручи участь у різних наукових конференціях (див. окремо про участь у з'їздах МАС). Відбулися зміни і у моїй посаді в ГАО. Починаючи від 1967 року Є.П. Федоров все частіше залучав мене до організаційних справ. Зокрема я виконував обов'язки вченого секретаря ГАО під час відпусток та відряджень Н.М. Мороженко. У вересні 1968 року Є.П. Федоров рекомендував мене на цю посаду і 20 листопада 1968 року я став вченим секретарем ГАО. Я вніс певний елемент організованості в цю справу (як виявилось, до мене не велася номенклатура справ, не складалися повні звіти з завершених наукових тем тощо).

У 1960-і роки Є.П. Федоров продовжував активну «паперову» роботу з питання перетворення ГАО в Астрономічний інститут АН УРСР. Були прийняті рішення Президії АН УРСР та Ради Міністрів УРСР, відправлені відповідні листи в Москву.. Але питання не вирішувалось. Збираючись у 1968 році в Москву для подальшого виїзду до Болгарії в складі делегації на Всесвітній фестиваль молоді і студентів, я з дозволу Є.П. Федорова ви-

рішив зайнятися цією справою. Як не дивно — мені пощастило. Це був мій перший контакт на такому рівні з вищою бюрократичною владою в Москві. Тому довелося вирішувати декілька проблем, а саме: як проникнути у будинок Державного комітету з науки і техніки Ради Міністрів СРСР (ДКНТ РМ СРСР), як потрапити на прийом до когось з начальників і т. ін. Майже відразу тут в ДКНТ я відчув повне нерозуміння та небажання вирішувати справу Головної астрономічної обсерваторії України... Нарешті мені пощастило зустріти вже немолодого працівника комітету А. Афеногорова, котрий захоплювався колекціонуванням різноманітних значків. Почувши від мене, що я збираюся на фестиваль, він зацікавився «справою ГАО». Отже була укладена угода: я йому привезу якнайбільше значків з фестивалю, а він мені допоможе у проходженні «справи ГАО» в ДКНТ. Ми обидва дотримали слова. Як виявилось, вся трудність полягала у постановці задачі — мова повинна була йти не про перетворення ГАО в інститут, а про поширення на ГАО статусу науково-дослідного інституту. Мені довелося ще раз у кінці 1968 року поїхати у цій справі в Москву і нарешті 6 березня 1969 року ДКНТ РМ СРСР прийняв постанову «Про поширення статусу науково-дослідного інституту на ГАО АН УРСР». Отже, було зроблено перший важливий крок. Але до переведення ГАО у першу категорію з оплати праці було ще далеко.

У ГАО, як інституті, з'явилася офіційна посада заступника директора з наукової роботи і 17 вересня 1969 року (в день мого

умовного 30-ліття!) Є.П. Федоров рекомендував мене на цю посаду. Приступив я до виконання нових обов'язків 25 жовтня (в день мого паспортного 30-ліття). На посаді вченого секретаря мене замінив С.П. Майор. Мушу визнати, що діяльність тріумвірату «Федоров—Яцків—Майор», який «правив» близько чотирьох років, спочатку не була збалансованою. Перш за все був Є.П., котрий прагнув бути причетним до всіх обсерваторних справ і тому тривалий час обов'язки і сфери діяльності С.П. Майора та мене не були чітко окреслені. А з другого боку, Майор з властивими йому рисами характеру — впертості та образливості, — на мою думку, не прагнув до знаходження компромісу. Згодом про все домовилися і було визначено поле моєї діяльності — координація робіт з приладобудування (механічна майстерня, пуск в експлуатацію вертикального круга після його переносу) та Терскольська експедиція.

У 1969 році я був обраний вченим секретарем Комісії з вивчення обертання Землі Астроради АН СРСР (ця комісія була створена за пропозицією Є.П. Федорова у 1960 році). Незважаючи на те, що від 1966 року Комісію очолював відомий астроном, директор Астрономічного інституту АН УзРСР академік АН УзРСР В.П. Щеглов, авторитет Є.П. Федорова у цій галузі був загальноновизнаним. Тому Є.П. Федоров як член наукового оргкомітету симпозиуму МАС № 48 «Обертання Землі» (м. Моріока, Японія, 1971 р.) займався формуванням складу делегації радянських вчених для участі у цьому симпозиумі. До списку з семи кандидатур Є.П.

включив і мене, підготувавши обґрунтування доцільності моєї поїздки до Японії. В.П. Щеглов, якого не було в цьому списку, дуже образився і фактично припинив зі мною переписку. Тільки в 1978 році у нас з В.П. Щегловим знову встановилися дружні стосунки.

Поїздка до Японії відбулася і справила на мене велике враження, про що я писав окремо.

Завдяки участі у Симпозиумі МАС № 48 «Обертання Землі» на мої роботи з проблемами вільної добової нутації звернули увагу у світі, їх вивчали, на них посилалися. А завдяки виступам на астрометричних конференціях СРСР в 1970—1972 роках поступово пробивали собі дорогу в життя ідеї з дослідження помилок каталогів положень та власних рухів зір. Тому ми (А. Кур'янова і я) разом з пулковськими колегами взяли за створення зведеного каталогу фундаментальних слабких зір. На цю тему ми опублікували декілька статей в СРСР та за кордоном, а увінчалася робота підготовкою монографії та захистом двох кандидатських дисертацій (А. Кур'янова та О. Положенцев).

Після завершення роботи з визначення координат полюса від 1890 до 1969 року в єдиній системі відліку А. Корсунь, Л. Рихлова, М. Майор та я використали ці дані для дослідження спектра руху полюса та вивчення окремих його складових. Згодом я зосередив особливу увагу на вивченні збудження та затухання чандлерівської складової руху полюса (з цієї тематики мною були зроблені доповіді на симпозиумі в Потсдамі в 1973 році) та за-

цікавився проблемою взаємозв'язку руху полюсів Землі з іншими планетарними явищами, яка набула актуальності завдяки використанню нових методів вивчення обертання Землі — лазерна локація ШСЗ та Місяця. Починаючи від 1972 року (Пленум Комісії з вивчення обертання Землі, Полтава, жовтень 1972 рік), я почав поступово пропагувати ці методи спостережень в СРСР (наживаючи собі опонентів як серед ортодоксальних «широтників» та спеціалістів служб часу, так і серед тих, хто в СРСР займався космічною геодезією). Про все це я розкажу окремо в другому томі книги. А тут на завершення відзначу, що мені пощастило у науковому житті на вчителів та колег, а у сімейному — на розуміння та підтримку дружини.

НА КРУТИХ ПОВОРОТАХ (Київ, 1973—1975)

На початку 1970-х років у мене чітко сформувалася тематика моєї подальшої наукової роботи:

- спектральний аналіз змін широти з метою вивчення вільної близькодобової нутації (ВДН) (разом з А.І. Ємець);
- створення каталогу фундаментальних слабких зір (ФКСЗ) на основі нових методів порівняння та об'єднання вихідних каталогів положень зір (разом з А.М. Кур'яною).

Я працював із задоволенням, виступав на різних конференціях і публікував статті. Поєднувати наукову і адміністративну роботу ставало чимраз важче, бо на мене як заступника директора з наукової робо-

ти Є.П. Федоров з кожним роком перекладав все більше завдань: експедиції, робота майстерні, питання будівництва лабораторного корпусу тощо. Крім того, я входив до складу партбюро ГАО від дирекції (Є.П. Федоров не був членом партії) і тому був змушений часто спілкуватися з партійними органами міста. Партійна верхівка разом з КДБ тримали під контролем всі сторони життя будь-якої установи чи організації. Працювати і вирішувати ті чи інші справи ставало все важче, не маючи високих покровителів. Мені в деякій мірі допомагало колишнє членство в ЦК ЛКСМУ та знайомство з багатьма комсомольськими та партійними діячами. Але «режим» не враховував відомої істини — чим сильніший тиск на маси, тим більша протидія «режимові» з боку мас. Тому знову, як це було на початку 1960-х років, розпочався процес відродження національної свідомості серед української та особливо серед єврейської інтелігенції. ГАО критикували з високих трибун за недостатню ідеологічну роботу і, як наслідок, виїзд євреїв за кордон на постійне місце проживання (Е. Діамант, Л. Слуцький). Все це дуже негативно впливало на Є.П. Федорова і все частіше можна було почути про його бажання зосередитися на науковій роботі. Щоправда, в колективі ГАО це не сприймалося з усією серйозністю. Тому для мене було великою несподіванкою, коли в Президії АН УРСР мені довірливо сказали, що Є.П. Федоров подав заяву про звільнення з директорського поста і рекомендував призначити директором ГАО доктора фіз.-мат. наук

І.К. Ковалю. Цей вчинок Є.П. Федорова мене досить боляче вразив. Справа була не в тому, що він рекомендував не мене на посаду директора ГАО (в АН УРСР не практикувалося призначення кандидатів наук на директорські посади). Я сприйняв цей крок Є.П. Федорова як своєрідну зраду людини, якій я служив вірою і правдою. Я вважав, що він повинен був подякувати мені, перш ніж рекомендувати І.К. Ковалю на пост директора ГАО. Чому Є.П. Федоров поступив саме так, мені не відомо, бо стосовно особистого життя він був досить замкнутою людиною. Він, здається, ні з ким (можливо, крім І.Г. Колчинського) не обговорював особисті питання. Мені передавали, посилаючись на слова Є.П. Федорова, що він прагнув зберегти мене, «молоду талановиту людину, для науки». Були і інші думки серед працівників ГАО стосовно вибору Є.П. Федоровим свого наступника. І.К. Ковалю, щоб зайняти пост директора, необхідна була характеристика за підписом «трикутника», а насправді вирішальне значення мала позиція партбюро. Секретар парторганізації Д.П. Дума з невідомих мені причин також підтримував вибір Є.П. Федорова. Засідання партбюро проходило в присутності І.К. Ковалю. Я висловив свою точку зору дуже відверто: *«І.К. Коваль — один з кращих завідувачів відділу ГАО, вмілий організатор. Але я не можу підтримати його кандидатуру на посаду директора через добре відомі колективу ГАО причини»*. Мій виступ був занесений до протоколу партбюро (пізніше, в пошуках істини, це мені дуже знадоби-

лося). І.К. Коваль запевнив членів партбюро в тому, що врахує всі зауваження. У такому разі я також підтримав його кандидатуру. В результаті І.К. Коваль був одностайно рекомендований на посаду директора ГАО. Зміна директора наукової установи завжди приводить до певного перерозподілу пріоритетів і керівного складу. Я був готовий до здачі справ, які я вів як заступник директора. Досить несподівано для мене (і багатьох теж) І.К. Коваль запропонував мені залишитися на цій посаді. Між нами відбулася досить відверта розмова і я пообіцяв йому, що працювати сумлінно. У травні 1973 р. я був затверджений Президією АН УРСР на посаді заступника директора з наукової роботи ГАО на строк повноважень її директора. Згідно з нашою домовленістю з І.К. Ковалем сталися й інші кадрові зміни. Замість С.П. Майора вченим секретарем став працелюбний і комунікабельний В.С. Кислюк, а В.В. Аврамчук змінив І.Г. Колесника на посаді керівника Терскольської експедиції.

З приходом І.К. Ковалю до влади в ГАО активізувалися роботи з фізики планет, переговори з фірмою «Carl Zeiss» щодо придбання двометрового телескопа та ін. У жовтні 1973 р. звіт ГАО слухався на Президії АН УРСР і отримав схвальний відгук. Здавалося, що все йде нормально. Але... окремі конфліктні моменти у відділі фізики планет та обсерваторії в цілому насторожували. Поповзли чутки, що І.К. Коваль знову випиває і в нетверезому стані відвідує декого з працівників ГАО. Я старався не звертати уваги на ці чутки і продовжував займатися своїми справами, зо-

крема використанням лазерної локації ШСЗ для вивчення обертання Землі та підготовкою поїздки в 1974 р. до Японії для роботи в Мідзусавській обсерваторії. Повернувшись у вересні 1974 р. з Японії в ГАО, я потрапив немов би у бджолиний рій. Всі обговорювали лист з ГАО в МК КПУ м. Київ стосовно І.К. Ковалю. Була створена відповідна партійна комісія для перевірки фактів, котрі вказувалися в листі. Мене викликали в МК КПУ для розмови про стан справ в ГАО (я відмовився працювати у комісії, посилаючись на тривалу відсутність у Києві). Результати роботи комісії розглядалися на засіданні бюро Московського РК КПУ, на якому було прийнято рішення:

«За злоупотребування службовим положенням і порушення громадського порядку, проявлені в употребленні спиртних напоїв в робоче время і во время командировок, Московский РК КПУ г. Киева объявил директору ГАО АН УССР д. ф.-м. н. І.К. Ковалю строгий выговор с занесением в личное дело и рекомендовал освободить его с должности директора».

Це рішення не було погоджене з Президією АН УРСР. Тому Б.Є. Патон висловив з цього приводу своє незадоволення і доручив віце-президенту АН УРСР В.І. Трефілову вивчити це питання. І.К. Коваль, зрозумівши, що він потрапив у неприємну історію, з 1 грудня 1974 р. пішов у відпустку. Згодом поповзли в Академії чутки, «що історія І.К. Ковалю — це справа рук Я.С. Яцківа, котрий рветься до влади...». Мої «друзі» донесли цю чутку до В.І. Трефілова в Інститут металофізики АН УРСР,

в якому він працював. Відповідна «думка» формувалася і в Президії АН УРСР, з якою не погоджувався В.Д. Новиков як помічник В.І. Трефілова, голови СФТМН Президії АН УРСР. З Валентином Демидовичем ми були добре знайомі і між нами не було секретів. За його порадою я зустрівся з В.І. Трефіловим і розказав йому, що не причетний до «справи Ковалю», бо був три місяці в Японії. Цей факт дуже здивував В.І. Трефілова і нам була призначена зустріч у Б.Є. Патона (це була моя перша особиста зустріч з Б.Є. у кабінеті Президента АН УРСР). Відбулася невимушена цікава (з властивим Б.Є. гумором) розмова:

— Так що, будемо Вас, Ярославе Степановичу, женити?

— Я вже одружений, Борисе Євгеновичу.

— Та Ви розумієте, що я маю на увазі... Як у Вас справи з докторською дисертацією?

— Практично дисертація готова, необхідно її оформити і захистити.

— Так давайте швидше захищайтесь. Я зателефоную Ю.О. Митропольському в Інститут математики, щоб Вас пропустили без черги.

— Дякую, Борисе Євгеновичу, я вже по традиції захищатимуся в ДАІШ м. Москва (ця відмова мені пізніше допомогла).

— Тоді ми Вас зарахуємо на посаду в. о. директора ГАО до захисту докторської дисертації.

Так і сталося. 13 березня 1975 року мене було призначено в.о. директора ГАО АН УРСР.

1975 рік був надзвичайно важким у моєму житті. Перш за все, я готував до захисту

докторську дисертацію. Мені було важливо знати думку Є.П. Федорова про неї. У тій атмосфері, що склалася в ГАО в останні роки, Є.П. Федоров почував себе морально пригніченим, але намагався продовжувати наукову працю. Він познайомився з моєю роботою і дав їй, зважаючи на його вимогливість, досить високу оцінку.

ОТЗЫВ

*о диссертации Я.С. Яцкива
«Свободная нутация Земли
по данным широтных наблюдений»,
представляемой на соискание
ученой степени доктора
физико-математических наук*

Автор рецензируемой работы поставил перед собой следующую задачу: путем анализа многолетних рядов наблюдений над изменяемостью широт получить наиболее подробную картину сложного явления, которое носит название свободной нутации или свободного движения полюсов Земли, и объяснить некоторые особенности этого явления влиянием различных геодинамических процессов, возмущающих вращение Земли.

Этот замысел ему удалось осуществить с успехом, прежде всего благодаря применению современного аппарата математической статистики, в частности методов теории случайных функций. Как явствует из диссертации Я.С. Яцкива, он не только хорошо владеет этим аппаратом, но и сам усовершенствовал некоторые практические методы анализа применительно к конкретным особенностям анализируемого материала.

Прежде чем приступать к этому анализу, нужно было ясно показать, что именно

дают анализируемые наблюдения. Казалось бы, что это должно быть очевидно без каких-либо пояснений. Однако на деле оказывается не так: зачастую наблюдатели не отдают себе ясного отчета в том, что они получают из наблюдений, а теоретики, занимающиеся осмыслением результатов наблюдений, в том, что представляют собою эти результаты.

В главе I Я.С. Яцкив правильно отмечает, что из астрономических наблюдений над изменениями широт получается движение кинематического момента Земли относительно системы координат, связанной с Землей. Для Земли с жидким ядром это движение складывается из двух составляющих: чандлерова движения с периодом около 14 месяцев и слабого движения с периодом, близким к суткам. Изучению именно этих движений посвящена основная часть диссертации. Уточняются их периоды, определяются амплитуды, рассматривается механизм возбуждения и затухания. Для вывода параметров «близзуточной» нутации Я.С. Яцкив использовал следующие ряды широтных наблюдений:

- 1. В Пулкове на зенит-телескопе Фрейберга с 1904 по 1941 г.*
- 2. В Вашингтоне на фотографической зенитной трубе с 1915 по 1952 г.*
- 3. В Гринвиче на плавающем зенит-телескопе с 1911 по 1935 г.*
- 4. На станциях Международной службы широты с 1955 по 1973 г.*

Эти ряды не одинаковы по своей структуре, и Я.С. Яцкиву приходилось видоизменять методы анализа применительно к особенностям каждого ряда, что потре-

бовало от автора немалой изобретательности.

Для того чтобы согласовать результаты, полученные из анализа отдельных рядов, диссертант допустил, что кроме обратного движения полюса с периодом, близким к суткам, существует еще прямое движение. Правда, ни для одной из моделей Земли, которые были до сих пор рассмотрены, теория не дает указаний на возможность существования такого прямого движения. Однако не следует исключать и того, что в будущем, при рассмотрении более сложных моделей, это движение будет, возможно, получено теоретически. Изучением чандлерова движения полюса занимались многие авторы. Но то, что диссертант снова обратился к этому явлению, вполне оправдано: перед своими предшественниками он имел два существенных преимущества. Во-первых, Я.С. Яцкив располагал наиболее продолжительным рядом координат полюса; во-вторых, он имел возможность воспользоваться более совершенной методикой анализа. Все это позволило диссертанту получить несколько новых интересных результатов. Он убедительно показывает, что наиболее достоверной моделью 14-месячной нутации следует считать модель с одним постоянным периодом, определяет этот период и фактор затухания Q , а также высказывает оригинальные и довольно смелые соображения о возможных причинах возбуждения свободной нутации.

Рассказывают, что академик Л.Д. Ландау делил физиков на экспериментаторов, вычислителей и теоретиков. Но есть задачи, требующие для своего решения сочета-

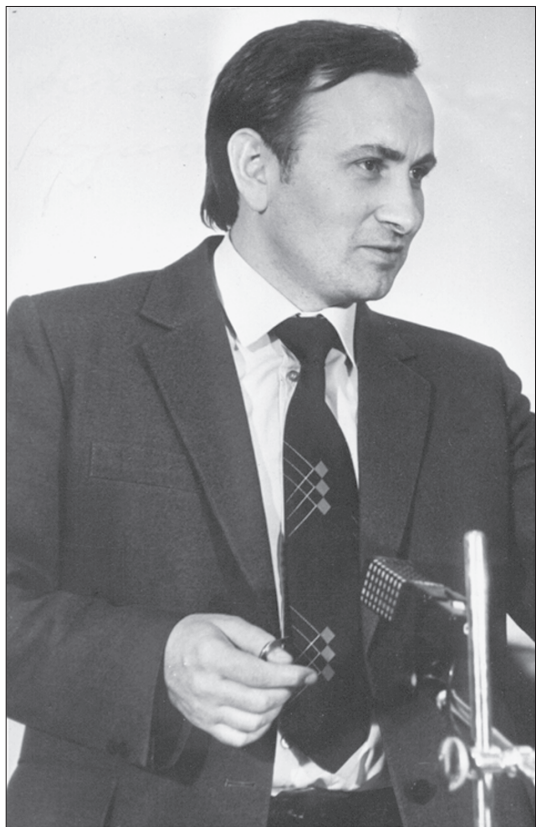
ния способностей и знаний в этих трех областях научной работы. Так и в астрономии. И именно такова задача, избранная диссертантом. Для ее решения было необходимо хорошее знакомство с методами и техникой астрометрических наблюдений, умелое владение арсеналом средств анализа наблюдательных данных и знания в области теории вращения Земли и геодинамики. Диссертация Я.С. Яцкива показывает, что всем этим он обладает в высокой степени.

Актуальность избранной им темы не вызывает сомнений. В его работе много новых мыслей; в ней немало и ценных методических находок, и ценных научных результатов. Все это дает достаточные основания рекомендовать работу Ярослава Степановича Яцкива «Свободная нутация Земли по данным широтных наблюдений» в качестве диссертации на соискание ученой степени доктора физико-математических наук. Академик АН УССР **Е.П. Федоров**

P.S. Этот отзыв представлен в ГАИШ как отзыв организации, где выполнена работа.

Далі справа захисту дисертації стала чисто технічною. Ще від 1969 р. у мене склалися дружні стосунки з головою спецради ДАІШ професором Д.Я. Мартиновим та секретарем цієї ради Л.М. Бондаренко. Вони посприяли прискореному проходженню процедури захисту.

З ДАІШ'івськими опонентами у мене не виникало жодних проблем. А з М.М. Парійським — людиною принциповою і відданою науці — прийшлося попрацювати. М.М. Парійський вникав у всі тонкощі

Виступ на міжнародному симпозіумі в м. Ленінград, 1975 р.

дисертації. Але мені пощастило, що я мав у його особі такого принципового опонента (про це я зрозумів пізніше). Мій захист викликав підвищену увагу з боку Я.Б. Зельдовича — видатного фізика, котрий в останні роки займався проблемами астрофізики. Він був членом спецради ДАШ, брав мою дисертацію для ознайомлення, говорив на цю тему з М.М. Па-

рійським, посилаючись на «думку» з Києва: *«Я.С. Яцкива нельзя допускать до защиты докторской диссертации. Работа слабая. А докторская степень ему нужна лишь для того, чтобы занять директорское кресло».*

Витоки цієї «думки» були в моїх перших діях на посту в. о. директора ГАО. Прагнути забезпечити більше можливостей для роботи молодих науковців, я звільнив чи відправив на пенсію декількох працівників, котрі вже перестали ефективно працювати. Я не зробив винятку і для Ф.Й. Лукацької, котра, за її словами, займалася фізикою змінних зір (а на мій погляд, статистичним аналізом їх змінності) і вважала себе видатною жінкою-астрофізиком. Цим кроком я викликав на себе гнів Ф.Й. Лукацької і тому спрацював ланцюжок захисту «ганого» в умовах СРСР єврейства «Лукацька—Пекар—Зельдович», про що мені розповіли вже після захисту докторської дисертації, який в цілому пройшов успішно (бо М.М. Парійський не погодився валити мій захист). Повернувшись до Києва, я дізнався, що є ще одна анонімна скарга на мою дисертаційну справу, в якій повідомлялося, що я порушив встановлені норми захисту і т. п. Перевіркою не було виявлено ніяких порушень (тут можна тільки уявити собі, що було б, якби я погодився на пропозицію Б.Є. Патона захищати дисертацію у «непрофільній» спецраді Інституту математики).

Незважаючи на всі ці дисертаційні перипетії, я розпочав реорганізацію структури ГАО. Була створена лабораторія з вивчення обертання Землі у відділі фун-

даментальної астрометрії і таким чином розпочата в ГАО практика створення лабораторій з перспективних напрямів досліджень. В цілому я мав досить ясне бачення, що і як реорганізувати в ГАО. Звичайно, з позицій сьогодення видно і помилки, які я допустив тоді, не врахувавши ті чи інші обставини (наприклад, при підборі керівників лабораторій О. Камуза, Л. Шульмана та ін.).

1975 рік закінчився для мене сумно — 19 грудня померла моя мати. Ще за місяць до цієї дати, перебуваючи в Ленінграді на міжнародній конференції, я отримав повідомлення про те, що мати дуже хвора.

Я терміново виїхав в с. Данильче і застав маму в лікарні з сильним запаленням легенів. Інтенсивна терапія і мій приїзд позитивно вплинули на її стан здоров'я. У всякому разі так здавалося лікареві та мені. Тому я відмовився від спроби перевезти маму до Києва і поїхав додому, не завершивши у Ленінграді всіх запланованих справ та зустрічей, бо в Києві на мене чекали невідкладні справи. Директорські турботи та неочікувана смерть матері внесли суттєві корективи в моє подальше світосприйняття. Я відчув, що переступив якусь важливу сходинку і почався новий етап мого життя.

ШТРИХИ
ДО
ДРУГОГО
АВТОПОРТРЕТА
(1976–1990)

МІСЦЕ ГАО АН УРСР В АСТРОНОМІЧНІЙ ІЄРАРХІЇ СРСР ТА СВІТУ

В астрономії, як і в інших галузях науки, відносно спокійні еволюційні періоди змінюються періодами бурхливих переворотів у засобах та методах наукових досліджень. За час одного покоління астрономія з *оптичної* перетворилася на *всехвильову*. Змінилися відповідно і пріоритетні напрями астрономічних досліджень, більше уваги приділяється приладобудуванню та автоматизації спостережень. На початку 1970-х років через низку причин ГАО АН УРСР ще не була готова до таких змін. По-перше, Голосіївська обсерваторія вважалась провінційною і такою, що переважно займається астрометрією. Тому керівництво АН СРСР і відповідно АН УРСР не приділяло належної уваги її розвитку. По-друге, тільки завдяки активній роботі А.О. Яковкіна та Є.П. Федорова в доборі кадрів в ГАО сформувався колектив висококваліфікованих науковців — кандидатів та докторів наук, спроможних очолити відповідні наукові дослідження. І нарешті, тільки на початку 1970-х років ГАО авторитетно заявила про себе в деяких напрямках астрономії (обертання Землі, селенодезія, поляриметрія планет, спектроскопія Сонця та ін.). Отже, була нелегка задача у здійсненні реорганізації ГАО та підвищенні її ролі в астрономічному світі. Були вибрані такі орієнтири: розвиток астрофізичних досліджень в ГАО, в т. ч. будівництво астрофізичного філіалу на Терсколі, розвиток робіт з приладобудування, комп'ютеризація та автоматизація астрономічних досліджень.

КУРС НА РЕОРГАНІЗАЦІЮ ГАО АН УРСР ТА ЇЇ ВИЗНАННЯ В АСТРОНОМІЧНОМУ СВІТІ (1976—1985)

Мої пропозиції щодо реорганізації ГАО були не дуже схвально сприйняті в колективі ГАО. Але й сильного спротиву я не зустрів, тому почав їх реалізовувати. Перш за все належало удосконалити структуру та добитися підвищення ефективності роботи ГАО. Була підготовлена перша програма розвитку ГАО на 1976—1980.

З виданого в 1976 році інформаційного листка можна скласти собі уяву, що собою представляла ГАО в ці роки і яка чекала на мене робота в зв'язку з її реорганізацією.

Інформаційний лист

Головну астрономічну обсерваторію АН УРСР засновано у 1944 р. за ініціативи відомого астронома академіка АН УРСР О.Я. Орлова. Розташована обсерваторія у Голосіївському лісі на відстані близько 10 км на південь від центральної частини м. Києва.

Створення нової обсерваторії в системі Академії наук УРСР мало на меті виконання актуальних астрономічних досліджень, зокрема складання каталогу слабких зірок за міжнародною програмою та координація астрономічних досліджень в Україні.

До складу обсерваторії входять п'ять відділів: фундаментальної астрометрії, фотографічної астрометрії, фізики Сонця, фізики Місяця та планет, фізики зірок, а також відділ астрофізичного приладобудування, що знаходиться в м. Одесі.

Основне завдання астрометричних досліджень — побудова інерційної системи координат і визначення в ній положень та власних рухів різних об'єктів Всесвіту. Обсерваторія бере участь у роботі по складанню каталогу слабких зір та визначенню точних координат тіл Сонячної системи. Для цього проводяться регулярні спостереження на вертикальному крузі Ваншаффа (діаметр об'єктиву $D = 19$ см, фокусна відстань $f = 252$ см) та на великому астрографі Тенфера Штейнгеля ($D = 40$ см, $f = 550$ см). У 1975 р. встановлено новий подвійний ширококутний астрограф ($D = 40$ см, $f = 200$ см) для визначення точних положень космічних об'єктів фотографічним методом.

У тісному зв'язку з роботами по побудові інерційної системи координат знаходяться розпочаті з ініціативи академіка АН УРСР Є.П. Федорова дослідження руху полюсів Землі та нерівномірності її обертання. В обсерваторії розроблено новий метод обробки та аналізу даних спостережень широти, що дав можливість визначити в однорідній системі координати полюсу Землі з 1890 до 1970 рр. Результати цієї фундаментальної праці широко використовуються радянськими та зарубіжними обсерваторіями для різних геодинамічних досліджень, серед яких важливе значення має вивчення зв'язку нерівномірності обертання Землі з різними процесами, що відбуваються на поверхні та всередині Землі, а також у навколишньому космічному просторі. Науковці обсерваторії виявили ряд нових ефектів у складному процесі обертання Землі та запропонували рекомендації щодо їх врахування в практиці астрономічних і астрономо-геодезичних робіт.

Визнанням авторитету обсерваторії в цій галузі науки є те, що вона призначена координуючою установою в СРСР з проблеми «Вивчення обертання Землі».

В обсерваторії за ініціативи члена-кореспондента АН УРСР А.О. Яковкіна розпочато роботи по вивченню руху Місяця та його фігури. Складений в обсерваторії зведений каталог просторових координат близько 2600 кратерів та інших об'єктів на поверхні Місяця використовується як математична основа при створенні карт Місяця, при плануванні та проведенні різних космічних експериментів. Ведуться оригінальні селенодезичні дослідження Місяця за матеріалами наземних та космічних спостережень.

Останні 20 років в обсерваторії інтенсивно досліджується оптична нестабільність земної атмосфери та астрономічна рефракція. Одержано важливі статистичні характеристики дрижання і мерехтіння зір, що дало можливість оцінити вплив атмосфери на точність астрономічних спостережень.

Одним з головних напрямів досліджень є фізика планет та інших тіл Сонячної системи. На телескопі АЗТ-2 (діаметр дзеркала 70 см) і більш потужних телескопах Кримської астрофізичної обсерваторії АН СРСР та інших обсерваторій країни виконано оригінальні фотоспектрополяриметричні та спектральні спостереження планет і яскравих комет. Вивчаються хімічний склад та фізичні особливості атмосфер планет і комет, проводяться теоретичні дослідження еволюції кометних ядер у полі сонячної радіації та ін. Одержані результати використовуються при підготовці космічних дослі-

джень тіл Сонячної системи. Обсерваторія координує в СРСР роботи з наземних досліджень планет земної групи.

В обсерваторії під керівництвом члена-кореспондента АН УРСР В.П. Цесевича почались дослідження з фізики зір, зокрема змінних зір.

Науковці обсерваторії виконали експериментальні і теоретичні дослідження фотометричних та спектральних особливостей нестационарних об'єктів Всесвіту, що знаходяться на пізніх стадіях еволюції. Інтенсивне вивчення зоряних атмосфер дозволить краще зрозуміти механізм змінності цих зір та особливості їх еволюції.

За допомогою сучасних ЕОМ можливо моделювати явища колапсу міжзоряних хмар, що приводять до утворення зір. Встановлено основні характеристики процесу народження зір.

Багато років разом з Абастуманською астрофізичною обсерваторією АН ГРСР проводяться роботи по вивченню спіральних рукавів Галактики. Досліджуються зоряна, пилова та газова компоненти Галактики.

В обсерваторії розпочато роботи з спеціального астрономічного приладобудування. У 1972 р. створено Одеський відділ астрофізичного приладобудування. Впровадження в практику астрономічних спостережень нової апаратури дозволить реєструвати випромінювання слабких небесних об'єктів у широкому діапазоні спектра. Успішно функціонує обчислювальна лабораторія. У 1957 р. у зв'язку з Міжнародним геофізичним роком в обсерваторії почалось вивчення фізики Сонця. За допомогою хромосферно-фотосферного телескопа та горизонтального

телескопа АЦУ-5 проведено унікальні дослідження фраунгоферових ліній у спектрі Сонця. Виконано цикл теоретичних досліджень хвильових та конвективних рухів у фотосфері Сонця. Методами спектрофотометрії вивчається стан плазми в сонячних протуберанцях. Встановлено, що спалахи на Сонці — це об'єкти з великою густиною і високою температурою ($T = 10\,000\text{—}15\,000\text{ }^\circ\text{C}$), які розвиваються в умовах потужних магнітних полів, а протуберанці — порівняно холодні утворення ($T = 7000\text{ }^\circ\text{C}$), що складаються з великої кількості тонких густих волокон; джерелом їх світіння є розсіяна сонячна радіація. Починаючи з 1972 р. обсерваторія провадить дослідження сонячної фотосфери кооперативно з Утрехтським астрономічним інститутом (Нідерланди).

Свій подальший розвиток обсерваторія вбачає у створенні сучасної лабораторної бази у Києві та високогірної спостережувальної бази на піку Терскол (Приельбрусся), оснащеної потужним 2-метровим телескопом-рефлектором та іншими спеціальними телескопами.

Обсерваторія щорічно видає республіканський міжвідомчий збірник «Астрометрія і астрофізика», «Короткий астрономічний календар» та інші спеціальні видання; готує наукові кадри через аспірантуру; організує різні наукові конференції та семінари; веде активну науково-популяризаторську діяльність.

З часом ГАО поступово почала змінювати свій зовнішній вигляд. На обсерваторній галявині з'явилися нові споруди — механічна майстерня, павільйон подвійного

ширококутового астрографа, лабораторний корпус. Були відремонтовані старі будівлі (павільйон АЦУ-5 та АЗТ-2). Все це давало змогу розширити науково-технічну тематику ГАО. У 1976 році було створено Дослідне виробництво (ДВ), завдяки якому поповнився штат ГАО, оскільки до ДВ були переведені інженерно-технічні працівники, а на їх місця зараховані молоді науковці. Була заснована Лабораторія астроелектроніки та приладобудування. Я вважав, що ця лабораторія зможе об'єднати творчі сили в галузі астроприладобудування, але цього, на жаль, не сталося через об'єктивні та суб'єктивні причини. З'явилися Сектор науково-технічної інформації та Обчислювально-вимірювальний центр, оснащений ЕОМ ЕС-1022. Хочу відзначити, що процес реформування науково-технічної сфери ГАО проходив досить емоційно. На мою адресу сипалися критичні зауваження визнаних в ГАО авторитетів з приладобудування — Л. Шульмана, О. Мороженка, А. Харіна та ін. Хтось не хотів передавати своє «добро» в ДВ, хтось бачив у цій реформі загрозу своїй «незамінимості»... Довелося витратити багато сил та енергії і в ГАО, і поза її межами. Щоб добитися збільшення лімітів чисельності для ДВ, я разом з Г.І. Калугіним (начальник виробничого відділу Президії АН УРСР) «пробивав» стіни Мінфіна УРСР та інших інстанцій. Щоб отримати з централізованого фонду ЕОМ, прийшлося активно попрацювати у Комісії АН УРСР з обчислювальної техніки і т. п.

Наступним кроком у реформуванні ГАО стала її структурна перебудова. Було ство-

рено тематичні лабораторії (космічної газодинаміки та астрофотометрії, експериментальної астрофізики та астроспектроскопії), які пізніше переросли у структурні відділи, очолювані відомими астрофізиками І.Г. Колесником та Л.М. Шульманом. Були організовані (крім Терської) нові експедиції — на гору Майданак в Узбекистані (керівник Л.А. Бугаєнко), де був пізніше встановлений 60-см телескоп, і в селище Маяки Одеської області — для вивчення радіошумів на місці спорудження радіотелескопу «Уран-4». З метою розвитку астрофізичного та астрометричного приладобудування в структурі ДВ ГАО були створені дві дільниці — відповідно в м. Одесі та в м. Миколаєві.

З метою покращання підготовки наукових кадрів вищої категорії була створена при ГАО Спеціалізована рада з присудження ступеня кандидата наук (1976 р.), повноваження якої пізніше були поширені і на розгляд докторських дисертацій. До речі, у 1980 роки це була єдина рада, яка мала право присуджувати ступені кандидата та доктора технічних наук в галузі астрономічного приладобудування.

Отже, завдяки всім цим реформам відбулося значне зміцнення центральної бази ГАО в Голосієві та розширення її географії на інші регіони колишнього Союзу.

І, нарешті, необхідно згадати розробку низки документів внутрішнього характеру, які регламентували адміністративну діяльність ГАО. Серед них: *«Порядок назначения на должности и установления должностных окладов»*, *«Положение о дирекции ГАО»*, *«Номенклатура штатных должностей ГАО*

для согласования с партийным бюро при занятии должностей» (і таке було!) та ін. Сьогодні всі ці бюрократичні інструкції здаються анахронізмом. Але в той час вони значною мірою спрощували мою роботу на посаді директора і дозволяли знаходити час для наукових досліджень.

Завдяки активній роботі ГАО в 1976—1977 рр. вдалося перейменувати Відділення фізики АН УРСР, до якого входила ГАО, у Відділення фізики і астрономії АН УРСР. Це було не так легко зробити, бо дехто з фізиків, зокрема академік-секретар Відділення фізики АН УРСР академік АН УРСР В.Н. Гріднев, вважав, що питома вага астрономічної науки значно менша від фізичної, і тому не варто міняти назву, яка вже є у структурі АН УРСР.

У 1978 р. Президія АН УРСР розглянула питання про стан та перспективи розвитку астрономічних досліджень в УРСР та прийняла відповідну постанову. Була створена Наукова рада з проблеми «Астрономія» при Відділенні фізики і астрономії. Я був призначений Головою Ради, а В.В. Ботвінова — її секретарем. Про Валерію Володимирівну Ботвінову я хочу сказати кілька добрих слів. Запримітивши її ділову вдачу, я в 1977 році запропонував їй очолити Сектор наукової інформації ГАО. На цій посаді, а потім і в ранзі секретаря Наукової ради, В.В. Ботвінова працювала самовіддано і ефективно. Це невдовзі призвело до підвищення популярності ГАО та її ролі в організації астрономічних досліджень в Україні.

Здавалося, що все просувається нормально. Не давала спокою тільки справа з

будівництвом Терскольського філіалу. Тому я тут відхилився від ходу розповіді про події щодо ГАО в Києві, та перейду до Терскольської епопеї.

ТЕРСКОЛЬСЬКА ЕПОПЕЯ

Терскол... Терскол... З цією вершиною Кавказських гір пов'язана ціла епоха в житті ГАО і в моєму зокрема. А все розпочалося ще в 1969 році з однієї фрази — довічної мрії астронома: «Ох, яке там небо над Терсколом!».

А від 1972 р. майже кожного року аж до початку ХХІ ст. я виїжджав в Терскол для виконання чи узгодження різноманітних справ Високогірної спостережної бази «Терскол» — ВСБ «Терскол». Ця назва астрофізичного філіалу ГАО з'явилася десь у кінці 1970-х років і проіснувала до 1992 року — року заснування Міжнародного центру астрономічних та медико-екологічних досліджень в Приельбруссі — МЦ АМЕД.

Шлях, пройдений колективом ГАО на Терсколі — довгий і тернистий (мною запропоновано видати на цю тему окрему книгу). Але попри всі труднощі та негаразди я б пройшов його з задоволенням ще раз, бо ми не пасували перед перепонами і були великими мрійниками. Багатох, з ким мені довелося працювати на Терсколі, вже немає серед живих. Я схилив голову перед їх пам'яттю. І знову повертаюся думками до початку 1970-х років.

В СРСР — бюрократичній авторитарній державі — будь-який шлях слід було починати з Москви. Без дозволу центральних інстанцій не можна було заключити

угоду з фірмою «Карл Цейс» на поставку 2-метрового телескопа, розпочати капітальне будівництво тощо. Тому довелося перш за все організувати в м. Києві Пленум Астроради АН СРСР, на якому розглянути питання про астрофізичний філіал ГАО. Я скористався цією нагодою і для підтримки інших ініціатив — координації астрономічних досліджень в Україні та видання українського астрономічного журналу.

Пленум пройшов успішно і Астрорада прийняла відповідне рішення.

З заступником голови Астроради Г.С. Хромовим у мене були добрі стосунки і це допомагало у просуванні справи з 2-метровим телескопом у системі АН СРСР.

На цьому перший етап паперової роботи закінчувався — тобто вважалося, що ГАО може отримати 2-м телескоп. Це дало нам змогу пропонувати Президії АН УРСР включити Терскольську базу до плану капітального будівництва. З цього питання я отримав особисту підтримку Президента АН УРСР Б.Є. Патона, котрий на початку 1977 року відвідав ГАО з нагоди відкриття нового лабораторного корпусу в Голосіївському лісі, а також побував на Терсколі. Це була визначна подія у терскольському житті. Йшли пішки з селища Терскол на пік Терскол. Йшли на превелику силу по глибокому снігу, але все таки дійшли до вершини за 4 години. Атмосфера життя та робота працівників ГАО на Терсколі справила на Бориса Євгеновича велике враження. Він ще й сьогодні згадує своє перебування там і особливо спуск з піка в селище (Борис Євгено-

вич казав, що його донька Євгенія (на жаль, вже покійна) придумала новий вид спорту на Терсколі — сівши на штормовку і, спираючись на льодоруб, з великою швидкістю спускатися вниз по сніговому схилу гори). Після цих відвідин Б.Є. Патон направив відповідного листа до Президента АН СРСР А.П. Александрова і справи зрушилися з мертвої точки.

*Президенту Академії наук ССРСР
академику АЛЕКСАНДРОВУ А.П.*

Глибокоуважаний Анатолій Петрович!

С целью развития астрофизических исследований на Украине Президиум Академии наук УССР в 1975 г. принял решение о приобретении для Главной астрономической обсерватории АН УССР 2-м телескоп н/п «Карл Цейс» (Иена, ГДР). Указанный телескоп запланировано установит на Высокогорной наблюдательной базе «Терскол» (Приэльбрусье) и использовать для выполнения наблюдений по всесоюзным программам «Планетный патруль ССРСР», «Звезды Северной Короны» и др. Выбор 2-м телескопа обусловлен спецификой планируемых работ, а также условиями строительства базы в высокогорном районе. По этой причине Академия наук УССР отказалась от приобретения 1,5-м и 2,6-м телескопов, о чем Президиум АН ССРСР был информирован нашим письмом № 9/234-10 от 13.01.76. До сих пор вопрос о приобретении 2-м телескопа для Академии наук УССР окончательно не решен, что задерживает строительство базы «Терскол».

В связи с вышеизложенным Президиум Академии наук УССР просит дать указание Центракадемнабу оформить контракт на

Перед сходженням на пік Терскол, 1994 р.

поставку в 1981—1982 гг. 2-м телескопа н/п «Карл Цейс».

*Президент Академії наук УССР,
академик*

Б.Е. Патон

Але в Москві продовжувалися «закулісні ігри» з метою накопичення валюти у московській скарбниці, про що В.О. Котельников повідомив Б.Є. Патона.

Остаточо вирішити питання про придбання 2-м телескопа вдалося тільки в 1980 році, коли вже повною ходою йшло будівництво на Терсколі. Щоб його розпочати, довелося вдатися до таких хитрощів:

З С.А. Гурзядяном, м. Київ, 1973 р.

- розтягнути будівництво на два етапи, щоб не перевищувати суму капіталовкладень у 3 млн крб (об'єкти більшої кошторисної вартості повинні були затверджуватися в Москві);
- включити до кошторису першого етапу замість 2-м телескопа (якого ще не було і який коштував більше 3 млн крб) ДДА — старий телескоп-астрограф, який ефективно працював в ГАО.

Врешті-решт все владналося, проте в ході проектування та будівництва було багато проблем. Зрозуміло, що після придбання 2-м телескопа прийшлося змінювати деякі креслення та кошторис. Будівництво на Терсколі було б неможливим без підтримки, розуміння та допомоги таких відомих та впливових людей:

Гурзядян Саркис Арамович — талановитий архітектор і керівник проекту будівництва ВСБ «Терскол». Взагалі весь творчий колектив «Вірмдержпроекту» з великим розумінням ставився до наших

нескінченних переробок проекту, кошторису і т. п. Я мав приємні зустрічі і в Києві, і в Єревані з С.А. Гурзядяном (до речі, рідним братом відомого астронома Г.А. Гурзядяна, про якого я ще згадуватиму).

Левіч Борис Аронович — керуючий трестом «Каббалкпромбуд». Цей трест відносився до могутньої системи Мінтяжбуду СРСР. Тому відповідно до прийнятого тут порядку проект будівництва необхідно було перш за все погодити з підрядною організацією. В ті часи, коли все навкруги будувалося, матеріальних та людських ресурсів не вистачало, а постановами ЦК КПРС та КМ СРСР регулярно передбачалося щось будувати, пробитися в плани «Каббалкпромбуду» — єдиної, більш-менш потужної будівельної організації в Приельбруссі — було майже неможливо. Борис Аронович — родом з України, мав неабияку популярність в Кабардино-Балкарії і був яскравою особистістю. Він не хотів знати ніякого будівництва на Терсколі. Зараз я думаю, що він краще всіх нас розумів, що значить таке будівництво в цих високогірних умовах. Я міг би розказати майже детективну історію, як мені вдалося умовити Б.А. Левіча погодити вихідні дані на будівництво ВСБ «Терскол». Але хай ця історія залишиться в анналах усної терскольської спадщини.

Лисак Леонід Іпатійович — головний інженер ГАО, котрого на роботу в ГАО запросив Є.П. Федоров з основним завданням — капітальне будівництво. Перебуваючи на різних посадах в ГАО, мені доводилося співпрацювати з Леонідом Іпатієвичем. Це була сильна за характером і

практична людина. Не маючи будівельної освіти, Л. І. Лисак набув досвіду будівництва в м. Норільську, де він відбував тюремне ув'язнення. Його безпосереднього начальника Б. Єрмілова у 1970-і роки перевели на високу посаду в «Мінтяжбуд» у Москву. Це відкрило нам дорогу до цього будівельного гіганта і посприяло включенню будівництва ВСБ «Терскол» до плану міністерства. Робота Л.І. Лисака як головного інженера по-різному оцінювалась в ГАО. Але його вагомий внесок у будівництво «Терскола» не викликає сумніву.

Попович Віктор Іванович — наступник Б.А. Левіча на посаді керуючого трестом «Каббалкпромбуд». Родом з Київщини, Віктор Іванович до переведення в «Каббалкпромбуд» працював на великих будовах Караганди. Він — людина широкого кругозору, безмежно відданий праці. Добре пам'ятаю нашу першу зустріч. «Каббалкпромбуд» лихоманило... Кепсько йшли справи з будівництвом в м. Тирниаузі на молібденовому комбінаті, які були на особистому контролі Голови Ради Міністрів СРСР О. Косигіна. Щоб оперативно втручатися в хід будівництва, В.І. Попович переніс свій штаб з Нальчика до Тирниауза. Одного липневого дня 1979 р. я разом з Р. Кондратюком зайшли до його кабінету. У густих клубах диму я побачив змученого, невеликого на зріст чоловіка. Я зрозумів, що В.І. Поповичу не до астрономії в ці важкі часи. Але все таки пішов на відчайдушний крок і сказав: «Вікторе Івановичу, я — директор Української обсерваторії, яка прагне побудувати в Приельбруссі спостережну базу. Якщо у Вас ще

Х. Бечікуєв (у центрі) з гостями Терсколу

збереглася пам'ять про Вашу рідну землю і якщо Ваше тіло ще не повністю отруїлося цим димом, то Ви зараз покинете всі свої справи і поїдете зі мною на Терскол». Після хвилинного мовчання пролунала відповідь-запитання: «А скільки на це потрібно часу?». «Години три максимум» — у свою чергу відповів я. «Поїхали». Реалії гір такі, що ми ледве впоралися за 5 годин. Більше того, по дорозі біля водоспаду «Дівочі коси» був завал і нам всім прийшлося добре попрацювати над його роз-

Учасники першої наукової конференції, Терскол — Азау, 1976 р.

чистою. Все інше пройшло нормально. Але з тих пір В.І. Попович не забуває мені нагадувати, як я примусив його розчищати дорогу на пік Терскол. Завдяки йому наша ВСБ «Терскол» успішно (хоч і досить повільно) будувалася.

Бечікуєв Хаджімурат — мудра і шанована в Приельбруссі людина, учасник Другої світової війни, ветеран Високогірного геофізичного інституту Комгідромету СРСР. Від 1970-х років Х. Бечікуєв — працівник ГАО НАН України. Всі члени української експедиції завжди знаходили у Х. Бечікуєва притулок та підтримку, а багатьох з них з Хаджімуратом пов'язує тісна дружба. Мені завжди було приємно зустрічатися з ним, бувати в його дружній сім'ї. Я з вдячністю сприймав всі його поради.

Наведу тут короткі записи з мого Терскольського щоденника:

Червень 1969 р. — перше відрядження на Терскол групи працівників ГАО з метою обстеження місця для будівництва астрофізичного філіалу.

Квітень 1970 р. — доповідь Є.П. Федорова на Президії АН УРСР «Про будівництво астрофізичного філіалу Головної астрономічної обсерваторії на піку Терскол (Приельбрусся)».

Травень 1970 р. — нарада у директора ГАО Є.П. Федорова з питань будівництва філіалу. Мені доручена координація робіт з терскольського питання.

Червень 1970 р. — І.Г. Колесник та Л.І Лисак займаються питанням виділення ділянки землі для будівництва на Терсколі.

Липень 1971 р. — перша офіційна експедиція на Терскол (керівник — І.Г. Колесник).

Липень 1972 р. — моя перша поїздка на Терскол з групою проектувальників з Інституту «Вірмдержпроект».

Червень 1973 р. — друга експедиція на Терскол (керівник — В.В. Аврамчук).

Жовтень-грудень 1973 р. — Президія та Бюро Президії АН УРСР приймають рішення про оснащення ГАО сучасним обладнанням, зокрема про заміну запланованого телескопу з діаметром 1,5-м виробництва ЛОМО на 2-м телескоп фірми «Карл Цейс» НДР.

Квітень-серпень 1974 р. — директор ГАО І.К. Коваль організує робочу нараду в м. Києві з представниками фірми «Карл Цейс» НДР та відвідує Терскол.

Жовтень 1975 р. — моя доповідь на Президії АН УРСР з питання про прискорення будівництва Терскольського філіалу.

Липень 1976 р. — Перша наукова конференція на Терсколі з проблеми змінних зір. Серед учасників — Д.Я. Мартинов (директор ДАІШ, Москва), В.П. Цесевич (директор Одеської обсерваторії), В.В. Подобєд та ін.

13 лютого 1977 р. — ВСБ «Терскол» відвідує Президент АН УРСР Б.Є. Патон разом з керуючим справами АН УРСР В.П. Цемком.

27 липня 1978 р. — перша поїздка керуючого трестом «Каббалкпромбуд» В.І. Поповича на Терскол.

1979—1983 рр. — перша черга будівництва ВСБ «Терскол» у складі — дорога, електролінія, сонячний телескоп та лабораторний корпус в сел. Ельбрус.

1984—1995 рр. — друга черга будівництва ВСБ «Терскол» та проблеми доставки 2-м телескопа.

Терскол, 1998 р.

Історія створення ВСБ «Терскол» і подальшого функціонування МЦ АМЕД під керівництвом В.К. Тарадія ще чекає свого дослідника.

Були хвилюючі моменти доставки двометрового телескопа на пік Терскол, його монтаж та завершення другої черги будівництва. Були цікаві міжнародні зустрічі на Терсколі, в рамках т. зв. *Терскольських програм*.

Я завжди з приємністю згадую ті часи.

БОРОТЬБА ЗА ПЕРШУ КАТЕГОРІЮ ДЛЯ ГАО

Я вже описував події 1968 року, коли рішенням ДКНТ СРСР на ГАО був поширений статус науково-дослідного інституту без зміни категорії оплати праці. На початку 1977 року була здійснена нова спроба переводу ГАО на першу категорію з оплати праці. Рада Міністрів УРСР відправила відповідний лист до Держкомпраці СРСР і я поїхав до Москви «шукати правду». Вдалося зустрітися з начальником відділу організації та оплати праці працівників соціально-культурних галузей Держкомпраці В.Д. Харіним та іншими чиновниками. Вияснив, що *«делают перевод только тех учреждений, которые ведут особо важные работы союзного значения»*. Пішов шукати підтримку в ВПК та в інших військових установах, з якими ГАО співпрацювала. Це була не дуже приємна місія, бо в ці роки ГАО на союзній арені була ще недостатньо знана. Все таки я отримав підтримку АН СРСР, ВТУ (Військового топографічного управління) та інших установ. На жаль, і на цей раз не пощастило. До Ради Міністрів УРСР 13 квітня 1977 року прийшов лист з відмовою.

Прошло декілька років і я, вже в ранзі члена-кореспондента АН УРСР, знову піднімаю перед Президією АН УРСР питання про переведення ГАО на першу категорію. Це питання довго «варилося» в апараті Президії АН УРСР і як це буває в кращих бюрократичних традиціях було знову адресовано мені.

Наступна (і знову невдала) спроба вирішити це питання відбулася в 1986 році, коли ГАО вже мала вагомий авторитет у всесоюзному масштабі.

Нарешті, 1988 рік приніс бажану перемогу: дві установи АН УРСР — ГАО і Центральний ботанічний сад (ЦБС) — перевели на першу категорію оплати праці. В цій справі ЦБС був вигідним партнером для ГАО, бо в бюрократичних кабінетах Москви сиділи садоводи-дачники. Але в нових умовах господарювання ця перемога поставила перед ГАО нові проблеми. Ось як про це написано в газеті «Телескоп»:

«В 1988 году Главная астрономическая обсерватория АН УССР переживает сложный, переходный период в своей деятельности, связанный с совпавшим по времени переходом на I категорию по оплате труда и на новые формы хозяйствования и финансирования.»

Кроме того, 1988 год — срединный год пятилетки, на который приходится завершение многих важных разработок и мероприятий, в частности доставка и начало установки на ВНБ «Терскол» двухметрового телескопа.

Решающую роль в решении стоящих перед ГАО АН УССР научных задач должны сыграть научные кадры. Поэтому сейчас остро стоит вопрос о рациональном подборе и расстановке кадров, их эффективном использовании. На этих вопросах хотелось бы остановиться в предлагаемой Вашему вниманию статье, которая составлена по материалам заседаний Ученого совета и выступлений директора Обсерватории Я.С. Яцкива.

Первые попытки ГАО АН УССР перейти на I-ю категорию по оплате труда были предприняты еще в 1968—1969 гг. В те годы удалось добиться распространения на ГАО АН УССР статуса научно-исследовательского института. Затем были еще две безуспешные попытки в 1976 и 1986 гг. И наконец, в начале 1988 года Госкомтруд СССР по согласованию с Минфином СССР, Академией наук СССР и ГКНТ СМ СССР принял решение о переводе ГАО АН УССР на I категорию. Предполагается, что этот переход будет осуществлен с 1 апреля 1988 г. В целом, переход ГАО АН УССР на I категорию является результатом достижений ГАО АН УССР в научной и научно-организационной деятельности, ее возросшего авторитета на всесоюзной арене.

Переход на I категорию — это реальная возможность справедливой оценки эффективности научного труда в отделах, повышения материального и морального стимулирования труда научных сотрудников. Однако оклады научных работников в институтах I категории выше (см. таблицу), а фонд зарплаты фиксирован, поэтому для перевода на I категорию необходимо провести сокращение численности на 16 штатных единиц с ежемесячным фондом заработной платы приблизительно 3500 рублей.

Обсуждаются два возможных пути сокращения штатов:

- 1) формальный — в каждом подразделении сокращается пропорциональное численности или фонду зарплаты количество штатных единиц, т. е. 1—2 человека на отдел;
- 2) принципиальный — провести анализ научной деятельности в рамках отделов

Таблица окладов научных работников в институтах I-й категории (в руб.)

	I категория	II категория
Руководящие работники:		
зав. отделом доктор	400—500	300—450
» » кандидат	300—450	250—400
зав. лабораторией доктор	360—450	270—400
зав. лабораторией кандидат	270—400	200—350
Научные работники:		
гл. науч. сотр.	360—450	270—400
вед. науч. сотр.	350—400	240—350
ст. науч. сотр.	250—350	200—300
науч. сотр.	175—270	160—250
мл. науч. сотр.	140—220	140—200

или Обсерватории в целом и сократить неперспективные, малоэффективные научные подразделения, тематические группы, направления.

Руководители подразделений должны до 10 марта 1988 г. внести конкретные предложения по переходу на I категорию с оценкой деятельности каждого научного сотрудника и возможных сокращений штата.

Переход на I категорию должен способствовать концентрации научных сил на основных направлениях, повышению уровня научных исследований и выходу на мировой уровень и, конечно, повышению материальной заинтересованности сотрудников ГАО АН УССР.

В настоящее время Государственный комитет по науке и технике при Совете Министров СССР готовит правительственное постановление по переводу академической науки на новые условия оплаты труда и са-

мофинансирование. Вероятно, постановление будет принято в I полугодии. Так совпало, что переход на I категорию и на новую систему оплаты труда в ГАО АН УССР будет происходить практически одновременно. Основная цель перевода науки на новые условия хозяйствования — это повышение самостоятельности НИИ и эффективности научного труда. Напрямую Закон СССР о социалистическом предприятии на науку, по-видимому, распространяться не будет. Однако основные принципы Закона будут сохранены в готовящемся постановлении, а именно предусмотрено повышение роли трудового коллектива в управлении институтами, социальной сфере и др. Будет изменен и порядок финансирования научных исследований. Если раньше средства выделялись фактически для функционирования института, то с переходом на новые формы средства выделяются на решение научной проблемы. Государство будет давать заказ на решение крупных проблем. Государственные заказы имеют несколько уровней приоритета. Самые приоритетные — заказы на выполнение всесоюзных научно-технических программ, а также научные проблемы, решаемые в рамках Комплексной программы стран-членов СЭВ. Следующий приоритет — программы, выполняемые по решениям Академии наук СССР, Отделений АН СССР. Более низкий уровень — Академия наук УССР и другие ведомства. Объем хозтематик неограничен.

Переход на новые условия финансирования приведет к изменению Устава НИИ. В частности, как это принято в Уставе НИИ АН СССР, повысится роль трудовых кол-

лективов разного уровня (института, отдела) при выборах руководящего состава.

Основная трудность при переходе на новую систему — это специфика фундаментальных научных исследований, оценка результатов научного труда как товарной продукции. Опыт отраслевой науки, переведенной на самофинансирование, показывает, что руководители ведомств институтов в угоду сиюминутным выгодам жертвуют перспективными научными разработками, которые дадут практический выход через несколько лет. Еще один поучительный итог деятельности отраслевых НИИ — недостаточная готовность руководителей НИИ к деятельности в условиях повышенной самостоятельности и требовательности. Поэтому в ГАО АН УССР в 1988 г. будет проведена учеба руководителей тем НИИ по повышению уровня их знаний в области экономики, обучение умению «считать деньги» и рационально их расходовать.

Как отмечалось в постановлениях директивных органов, основную роль в перестройке всей деятельности нашего хозяйства и в том числе науки должны играть кадры. В Академии наук УССР, начиная с 1987 г., взят курс на омоложение научных кадров. Дело в том, что анализ кадрового состава АН УССР показывает, что среди более чем 1700 руководителей научных подразделений нет ни одного человека в возрасте до 30 лет и всего около 70 человек в возрасте до 40 лет. Такое положение дел и в ГАО АН УССР. Начиная с 1987 г. все институты АН УССР обязаны обеспечить 5 % ежегодное пополнение молодыми специалистами, что для Обсерватории составляет 6 человек. В 1987 г.

ГАО АН УССР оказалась одним из немногих институтов, который обеспечил 5 %-ую сменяемость кадров. Однако настораживают два обстоятельства. Первое — руководители научных подразделений, прямой обязанностью которых является подбор и расстановка кадров, недостаточно внимания уделяют подбору выпускников вузов. Как правило, заявки на молодых специалистов составляются из потребностей подразделений, но при этом отбор молодых специалистов в лучшем случае проводится на V курсе без предварительной проверки умения и желания студентов к творческому научному труду. Работу со студентами необходимо проводить, начиная со II—III курса, по образному выражению академика В.Л. Гинзбурга научные кадры «нужно выращивать поштучно». Второй настораживающий факт — на протяжении 1986—1987 гг. Обсерватория не выполняет план по набору в аспирантуру, не говоря уже о необходимости создания конкурса как необходимого элемента по отбору наиболее способных людей. А ведь аспирантура — это основной путь подготовки специалистов высшей квалификации. Основную работу по отбору кандидатов на поступление в аспирантуру должны проводить руководители подразделений, ведущие сотрудники Обсерватории.

С 1988 г. в институтах АН УССР начинает функционировать докторантура, ставящая своей задачей подготовку молодых докторов наук. Напомним, что в докторантуру принимаются лица в возрасте до 40 лет. Срок обучения — 3 года. Мы обращаемся к руководителям отделов с призывом смелее использовать новую форму подготовки спе-

циалистов высшей квалификации. Предварительная оценка показывает, что в Обсерватории вполне реально готовить 1—2 молодых докторов наук в пятилетку по каждой из астрономических специальностей.

«Горячей» точкой в 1988 г. остается ВНБ «Терскол». По-видимому, сейчас наступает самый ответственный момент в строительстве базы — это доставка и установка 2-м телескопа. Значительную работу здесь должен провести весь коллектив Обсерватории, поскольку 2-м телескоп в будущем станет основным инструментом для многих отделов ГАО АН УССР. Параллельно в 1988 г. необходимо решить, каким штатным оборудованием будет оснащен телескоп. С этой целью планируется обсудить основные направления деятельности Отделения специализированных астрономических исследований на пике Терскол (ОСАИТ) на научном собрании ГАО АН УССР.

1988 г. станет годом коренных изменений и в деятельности Опытного производства. Каким быть ОП в АН УССР? Этот вопрос сейчас активно обсуждается в Президиуме АН УССР и ГАО АН УССР.

Хочется верить, что все трудные задачи, стоящие перед ГАО АН УССР, наш коллектив успешно выполнит».

ГАО пережила і цей нелегкий період в своїй історії.

ПРО ВИХІД ГАО НА ВСЕСОЮЗНУ АРЕНУ

В такій тоталітарній та централізованій державі, якою був СРСР, всі важливі спра-

ви вирішувалися в Москві, про що я вже згадував. Координацію астрономічних досліджень в СРСР здійснювала Астрономічна рада АН СРСР, яку в 1960-ті роки очолював відомий астрофізик, член-кореспондент АН СРСР Е.Р. Мустель. Його заступником, і практично вершителем всіх справ була А.Г. Масевич — активна жінка, фахівець у галузі теоретичної астрофізики і організатор спостережень штучних супутників Землі в СРСР та на закордонних станціях. В рамках Астроради спочатку були створені відповідні комісії, а потім робочі групи і, нарешті, секції з різних напрямів досліджень. Традиційно координацію астрометричних досліджень здійснювала Пулковська обсерваторія, голова комісії — відомий астрометрист і надзвичайно яскрава особистість — член-кореспондент АН СРСР М.С. Зверев, а координацію робіт з вивчення обертання Землі — ГАО АН УРСР, засновник та голова відповідної комісії у 1960—1966 рр. — Є.П. Федоров. У 1966 році Комісію з обертання Землі очолив В.П. Щеглов — директор Астрономічного інституту АН УзРСР. Мене було обрано вченим секретарем цієї комісії. В 1970-і роки я став виступати на різних міжнародних конференціях з проблеми обертання Землі і включатися в організаційні справи. Перш за все ставало дедалі очевиднішим, що в СРСР не впроваджуються нові методи спостережень змін в обертанні Землі — лазерна локація ШСЗ та Місяця. Я почав цікавитися цим питанням і зрозумів, що причина такого стану полягає в неоправданій засекреченості робіт з супутникової те-

матики, що велися під егідою Астроради, а фактично під персональним наглядом А.Г. Масевич, у розбазарюванні значних за масштабами тих часів інвалютних коштів і т. ін. Це було досить сумним відкриттям, бо в цій галузі працювали дві активні приладобудівні групи — М.К. Абеля в Ризі та Ю.Л. Кокуріна в Москві (ФІ АН СРСР). Отже, причина крилася в організації робіт з нових методів спостережень (крім лазерної локації пізніше з'явилася РНДБ — радіоінтерферометрія з наддовгими базами).

Але щоб когось критикувати, необхідно було самому більше знати і вміти. Тому я розпочав в ГАО роботи з проблеми використання супутникових методів для вивчення обертання Землі. Цьому сприяло декілька факторів:

1) В.К. Тарадій, котрий цілий рік працював на станції спостережень ШСЗ на о. Кергелен, також вирішив зайнятися цією проблемою;

2) в штаті Обсерваторії працювала Г.Т. Яновицька, котра спеціалізувалася в галузі небесної механіки і була готова перейти на супутникову тематику;

3) Інститут теоретичної астрономії (ІТА) АН СРСР в особі Ю.В. Батракова запропонував взяти участь у виконанні закритої теми «Упражнение», яка відносилася до цього напрямку досліджень.

Крім того, ГАО АН УРСР як координуюча установа з проблеми вивчення обертання Землі була зобов'язана вживати організаційні заходи щодо виправлення положення. Тому в 1976 році я запропонував створити мережу опорних геодинамічних

станцій, які вели б астрономічні спостереження широти і довготи, лазерні вимірювання відстаней до ШСЗ, радіоінтерферометричні спостереження квазарів та ін. Як виянилось пізніше, у 1980-і роки, ця ідея значно випередила аналогічні ідеї за кордоном (мережі FLIN, IERS та інші). В 70-і роки я почав тісно співпрацювати з Міжвідомчим геофізичним комітетом АН СРСР по програмі КАПГ — Комісія Академій наук союзна з планетарної геофізики, яку очолював член-кореспондент АН СРСР Ю.Д. Буланже — відомий гравіметрост. Ю.Д. Буланже досить критично відносився до діяльності Астроради в галузі космічної геодезії. Тому, коли в Астрораді виникла конфліктна ситуація між Г.С. Хромовим та А.Г. Масевич, то я і Ю.Д. Буланже стали на сторону Г.С. Хромова. До нас приєднався також Є.П. Аксьонов — відомий «небесний» механік, котрий в ті роки був директором ДАШ. Наша «четвірка» підготувала доповідь, яка наробила багато шуму в наукових колах, бо це була перша відкрита спроба об'єктивної оцінки роботи «Мадам» (так називали А.Г. Масевич) з супутникової тематики. (Доповідь була опублікована у першому виданні моєї книги «Земне тяжіння»).

Сказавши «а», я був вимушений діяти, бо очікував зворотної реакції наших опонентів з боку А.Г. Масевич. 21—22 квітня 1978 р. Робоча група з проблеми «Вивчення обертання Землі» Астроради СРСР розглянула питання про використання нових методів спостережень і прийняла відповідну резолюцію. Були також розіслані листи у відповідні установи Союзу, зіб-

рана інформація для документа «О ходе подготовительных работ по созданию в СССР сети опорных геодинамических станций».

Реакція на всі ці дії (і перш за все на мою участь у написанні першого документа) прийшла з несподіваного боку. В перші роки мого директорства в ГАО, користуючись персональною підтримкою Президента АН УРСР Б.Є. Патона, я почував себе досить впевнено в апаратних коридорах Президії АН УРСР. Тут завжди радо мене зустрічали. Тим більше, що я був «виїзний», хоча і брав участь у виконанні секретної тематики. Це викликало увагу до мене відомих органів влади. Але невдовзі я відчув якусь дивну зміну у відношенні до мене з боку працівників 1-го відділу Президії АН УРСР (чиновники всіх рангів мають великий дар пристосовуватися до зміни ситуації). Виявилось, що з Москви надійшов критичний лист щодо нашої доповіді про стан справ з космічної геодезії, про який знали в КДБ і про який було проінформовано Б.Є. Патона. Мене викликали до Бориса Євгеновича, котрий показав мені цього листа за підписом Президента АН СРСР М.В. Келдиша. В ньому говорилося, що я разом з Ю.Д. Буланже та Є.П. Аксьоновим розкрили державну таємницю про воєнний потенціал СРСР, тим самим завдавши шкоди державі і т. п. (на жаль, я не маю копії цього листа). Закінчувався лист рекомендацією вжити заходів щодо мене як директора ГАО (на той час Г.С. Хромова вже зняли з посади заступника Голови Астроради). Борис Євгенович запитав мене: «Що

це таке?» Вислухавши уважно мою відверту розповідь (її суть — доповідь послано від імені Міжнародного геофізичного комітету АН СРСР, а не АН УРСР; ГАО належить тільки позитивна частина — пропозиція про мережу геодинамічних станцій; я раніше думав, що за діяльністю Астроради в цій галузі криється якась серйозна секретна робота, а виявилось, що це тільки «блеф» і т. п.). Б.Є. запропонував мені підготувати ввічливий проект відповіді М.В. Келдишу, що і було зроблено. Так Б.Є. Патон виручив мене зі скрутної ситуації, яка в ті часи могла закінчитися для мене сумними наслідками. Я завжди згадую цей неординарний вчинок Бориса Євгеновича, коли його останнім часом критикують за стан справ у Академії наук. Як не дивно, історія з секретністю повторилася вже в незалежній Україні у зв'язку з моїми роботами щодо використання супутникових навігаційних систем (GPS-тех-

нологія). І знову «секретна депеша» потрапила до рук Б.Є. Патона і я нагадав йому події 1978 року. Правда, на сцену тепер вийшли інші — менш впливові і, на жаль, менш професійно підготовлені — люди, котрі прагнули повернення часів СРСР.

Повертаючись до кінця 1970-х років, зазначу, що в Астрораді почалася чергова реорганізація координації наукових досліджень.

У новій координаційній структурі передбачалося 7 секцій, серед них і Секція астрометрії. На альтернативній основі (Пулковська обсерваторія рекомендувала М.С. Зверева, а Астрорада — Я.С. Яцківа) мене було обрано Головою Секції астрометрії і вже в квітні 1979 р. відбулася перша нарада цієї секції в м. Києві (до складу Секції астрометрії увійшло багато відомих астрометристів, а її секретарем став Д.П. Дума).

У
ДИРЕКТОРСЬКОМУ
КРИСЛІ.
АВТОПОРТРЕТ
(1976–2015)

ПЕРШІ ТРИ П'ЯТИРІЧКИ (1976—1990)

Волею долі, про що вже згадувалося вище, я став спочатку в.о. директора ГАО АН УРСР, а від 1976 року — директором ГАО АН УРСР (нині ГАО НАН України). Вже скоро буду директором з 40-річним стажем (ох, як швидко пролетіли ці роки!). За правилами Академії переобрання директорів наукових установ відбуваються кожні 5 років за відповідною процедурою (звіт у науковій установі, таємне голосування наукових працівників установи, звіт у відповідному відділенні (чи Президії) Академії). Все це я проходив неодноразово, готуючи своє бачення проблем Обсерваторії та перспективний план її розвитку.

Нижче подаю перелік моїх перших трьох «директорських п'ятирічок» радянського періоду:

1. **Оновлення** (1976—1980). **Мета** — зміна кадрової політики і структури обсерваторії. Результати — Дослідне виробництво, ВНТІ, Обчислювальний центр, Спецрада та ін.

2. **Визнання** (1981—1985). **Мета** — програмно-цільовий підхід до планування НДР. Видавнича справа. Результати — програми (РАПРОГ, КЧЗ, «Планетний патруль» та ін.). Журнал «Кінематика і фізика небесних тіл».

3. **Переоснащення** (1986—1990). **Мета** — реконструкція діючих і створення програмно-орієнтованих комплексів. Результати — корпус ДВ, капітальне будівництво в Голосієві та на Терсколі. Спостережні комплекси.

До 1990 р. переобрання на посаду директора ГАО проходили, так би мовити, «на бюрократичному рівні». Я вважався в АН УРСР моло-

дим і перспективним директором, в ГАО на відміну від інших академічних інститутів не було скандалів, скарг чи інших НП, які б підлягали розгляду на рівні Президії АН УРСР. У мене склалися дружні стосунки з керівниками служб Президії АН УРСР — В.П. Чоповським (капітальне будівництво), Г.І. Калугіним (дослідно-виробнича база) та М.А. Коваленком (управління справами). Це значною мірою допомагало мені у поточній роботі на посаді директора ГАО.

Перші дві п'ятирічки ГАО завершила досить успішно і на її адресу не раз звучали схвальні відгуки на різних рівнях академічної влади. Тому коли в 1985 році розпочалася горбачовська перебудова, я дозволяв собі заявити, що ГАО вже давно «перебудувалася». І все-таки «система» вимагала нових заходів з перебудови, звітів і т. ін.

В АН УРСР в ті часи ввійшло в моду критикувати начальство, влаштовувати квазідемократичні вибори директорів в установах АН з їх наступним затвердженням Відділеннями, по-новому формувати вчені ради в інститутах і т. п. У кожному інституті з'являлася «гвардія борців» за правду і демократизацію в науці. Все це не обминуло і ГАО, хоча і не було, як в інших установах, доведено до абсурду. Наприклад, в 1990 р. я не погодився з процедурою виборів директора ГАО на загальних зборах колективу і обмежився Вченою радою. Як це проходило, можна довідатися зі стенограми засідання Вченої ради.

*Стенограма засідання
Вченої ради ГАО АН УРСР,
1990 рік*

Вів засідання заступник директора ГАО АН УРСР Володимир Кирилович Тарадій. Підготовкою займався вчений секретар ГАО АН УРСР Сергій Григорович Кравчук.

В обговоренні виборів директора взяли участь Б.Ю. Жилієв, А.К. Юхимук та ін.

Кандидатуру Я.С. Яцківа було висунуто на пост директора обсерваторії Ернестом Андрійовичем Гуртовенком. На прохання Вченої ради Я.С. Яцків виступив на засіданні.

Уважаемые коллеги!

Прежде всего хочу сказать, что, по-видимому, кандидату на пост директора Обсерватории еще предстоит выступить перед научным коллективом и ответить на те вопросы, которые сейчас сформулировал Борис Ефимович. Я в принципе согласен, что кандидат или кандидаты на пост директора должны выступать со своей программой перед научным коллективом. Сейчас на заседании Ученого совета мы занимаемся обычной процедурой выдвижения кандидатов. Выдвинутые нами кандидатуры идут в общий банк, который может пополняться и кандидатами из других институтов: объявления о выборах разосланы во все институты. Все эти предложения рассматриваются в Отделении физики и астрономии и Управлении кадров АН УССР. После этого этапа те кандидаты, которые будут там каким-то образом согласованы, должны выступить на научном собрании ГАО. Вот так я понимаю процедуру выборов. Ее должен был изучить С. Кравчук и руководить этим процессом. Скажу вам откровенно, у меня есть своя точка зрения на всю эту «игру в демократию». Но коль скоро я решил не отказываться от еще одного срока директорства, я отвечу на ваши вопросы и изложу предварительные наметки моей программы деятельности ГАО.

Мы давно знаем друг друга, а я уже около 30 лет работаю в ГАО, из них 15 лет я — директор обсерватории. Не вдаваясь в детали, кратко отмечу следующие вехи моей (вернее нашей) деятельности.

В первый мой срок с 1976 по 1980 год я уделял основное внимание преобразованию

ГАО и обновлению ее деятельности, т. е. это была наша «перестройка», если говорить этим модным теперь словом. За это время мы добились замены 1,5-м на 2-м телескоп для Терскола, я внес предложение и добился создания Опытного производства, был создан спецсовет, я добился переименования Отделения физики на Отделение физики и астрономии, был создан также научный совет по проблеме «Астрономия». К сожалению, попытка перевести ГАО на первую категорию по оплате труда была безуспешной. Естественно, все то, что было сделано в этот период, было сделано не мной лично, а всем коллективом, но по моей инициативе и при моем непосредственном участии.

1980—1985 гг. В этот период основное внимание было уделено вопросу признания ГАО. Это было нужно потому, что до 1980 года ГАО воспринималась в СССР как провинциальная небольшая обсерватория. Поэтому мы начали сами себя хвалить и рекламировать наши дела, может быть и не всегда объективно. Что нам удалось сделать за этот период? Мы стали головной организацией в СССР по многим программам: КВО — координатно-временное обеспечение, СОПРОГ — наблюдения кометы Галлея, «Планетный патруль» и другим. Получили Госпремию Украины. Добились с большим трудом создания журнала «Кинематика и физика небесных тел», потому что некоторые обсерватории не хотели отдавать свои печатные листы. Теперь КФНТ является известным астрономическим журналом, который переводится на английский язык.

В 1986—1990 гг. перед нами возник серьезный вопрос о техническом перевооружении

ГАО. Была сформулирована идея создания проблемно-ориентированных наблюдательных комплексов. Из пяти таких комплексов два уже созданы. Кроме того, был построен корпус точной механики и оптики. Добились и провели реконструкцию ДДА, но, к сожалению, телескоп еще не работает. Сдали в эксплуатацию Солнечный телескоп на Терсколе.

Обдумывая ситуацию, которая сложилась сейчас, я пришел к выводу, что основная работа должна быть посвящена трансформации ГАО и поиску путей выживания коллектива в этих новых условиях, т. е. основная забота должна быть о том, чтобы коллектив сохранился и выжил в сложившихся условиях. Условия будут очень тяжелые, и особенно трудно будет добиваться финансирования. Придется пойти на некоторое сокращение численности. Когда С. Марченко приехал из зарубежной командировки и беседовал со мной на различные темы, мы пришли к выводу, что нам надо иметь треть численности нынешнего штата ГАО. Но и нужно работать так, как там работают. А как там работают, я тоже знаю. Поэтому, хотите вы этого или не хотите, людей честно и преданно работающих я должен буду всячески поддерживать. А от людей, которые так или иначе отлынивают от работы, мы будем избавляться. Или просто-напросто их не поощрять, они сами уйдут. А уж нам известно, кто работает, а кто делает вид, что работает. Здесь не надо директора, здесь есть, я сказал бы, коллективное мнение о том, кто что может делать. Таким образом, первая задача — это сохранение

работоспособного коллектива в рыночных условиях, а вторая — завершение всех начатых дел, в т. ч. довести Терскол до требуемого уровня, чтобы там был работающий двухметровый телескоп, оснащенный хотя бы минимальным комплексом оборудования. Обсерватория должна быть обсерваторией в настоящем смысле этого слова. Пусть это будут дальномер, ДДА, Солнечный телескоп, но это должны быть работающие наблюдательные комплексы. Если на телескопах не наблюдают, они должны быть законсервированы.

Я не буду здесь говорить о более прозаических, хотя и очень важных для всех нас вещах — соцкультбыт на территории ГАО, экология, функционирование малых предприятий и все то, что так или иначе затрагивает жизнь каждого из нас. С каждым годом эти «мелочи» становятся все актуальнее и актуальнее, и мы должны будем каким-либо образом их решать. Вот и все мои мысли, которые были подготовлены заранее, а сейчас я отвечу на Ваши вопросы.

Вопрос: Ярослав Степанович, я перед тем, как задавать вопрос, скажу одну фразу. Это мое личное мнение, — последнее время мы потеряли нить, которая является стержневой в науке, мы занимаемся ремесленной работой. Тут беда всех нас. Скажите, пожалуйста, три года тому назад на Ученом совете летала такая идея — у нас будут комплексные темы, мы будем бороться за право жить в науке, за право получать деньги, за научные исследования. Прошло три года... Ничего не изменилось. Как Вы считаете, будет ли повышаться наш научный уровень, если мы и дальше так будем жить. Темы,

которые обречены на потерю научной значимости, будут продолжаться, будем работать и получать какие-то материалы...

Ответ: Это очень хороший вопрос, и я думаю, что мы его должны обсудить на каком-то большом научном собрании. Нужен компромисс между долговременной политикой в отделах и быстрым реагированием на новое. Понимаете, только годами накапливая научный потенциал, можно достичь хорошего результата. Сейчас говорят о школах. Если есть у нас такие школы, то в них воспитываются люди, идет прогресс... Вот есть школа Гуртовенка. Благодаря созданию им монохроматора двойной дифракции выросла целая плеяда специалистов, которые делают серьезное дело... Однако чрезмерное увлечение традициями приведет к тому, что не будет ярких научных работ. Поэтому я решил ввести конкурсы научных тем (поисковых). Сначала все шло хорошо. Затем единым фронтом выступили все без исключения заведующие отделами и сказали мне, что конкурсы проводить не надо, а деньги перераспределить между отделами. Дали мне свои предложения. Я немножко их покритиковал, а потом согласился. И таким образом конкурсные темы исчезли. Но это не значит, что я, согласившись в данном случае с заведующими отделами, считаю, что это правильно. Конкурсы проводить нужно. Я уже объявил на дирекции в среду, что на то дополнительное финансирование, которое нам удастся раздобыть, я буду объявлять конкурсы на выполнение контрактных заданий. Это могут быть и приборостроительные, и теоретические, и какие хотите задания, но те, в

которых четко сформулированы конечные цели и результаты, подлежащие проверке. Я буду придерживаться такой практики, несмотря на тот критицизм, который имеется в вашем вопросе.

В целом, может быть, Вы и правы, что научный уровень ГАО снизился. И Вы знаете, этот вопрос меня также волнует. Это вопрос о наших тридцатилетних юношах. В ГАО сильное поколение тех, кому сейчас за 50 лет. Все они работали активно, когда были тридцатилетними. Я сейчас тоже хуже работаю, чем работал 10 лет назад. Может быть потому, что я не смог отказаться от многих обязанностей. Будем надеяться, что наши 30-летние вскоре проявятся с новой силой, а мы свое умение используем для того, чтобы помочь им в этом.

Вопрос: Теперь мой второй вопрос: как Вы отнесетесь к предложению, чтобы все научные темы в один срок кончались, чтобы мы все участвовали в конкурсе, чтобы продолжительность всех тем была одинакова?

Ответ: К этому предложению отношусь отрицательно, потому что в науке очень тяжело быть судьей, это очень опасное дело. Потому что очень легко впасть в амбицию и сказать: «Это не актуально», а на самом деле может оказаться наоборот. Возьмите высокотемпературную сверхпроводимость. Если бы лет пять назад сказали, что существует таковая, никто не поверил бы. А люди работали, благодаря тому, что американская фирма ИВМ, которая имеет в год около 3,5 млрд долларов (это в 10 раз больше, чем бюджет нашей академии наук), могла себе позволить такие исследования. Поэтому я против Ва-

шого пропозиція. Я за те, щоб певний процент нашого бюджету шав на пошукові конкурсні дослідження. Хоча конкурси у нас провалились із-за того, що ми не могли вирішити, яка робота краще. Ви пам'ятаєте ці засідання учених рад. Але я буду настаювати на таких конкурсах і рано чи пізно ми навчимося визначати переможців.

Вопрос: Чи планується розвиток комерційної діяльності в ГАО?

Ответ: Багато інститутів зараз заробляють гроші. Але де ми можемо заробити? Я пропонував «Астросервісу» організувати екскурсії «Україна астрономічна», поїздки в Карпати, на Кавказ... Але ніхто за це не бере. А нам треба заробляти валюту, тому що через рік нам ніхто не дасть ні одної платівки фірми «Кодак». Академія наук СРСР розпалась, тепер ми повинні самі шукати валюту.

В заключение скажу следующее. Я такой, какой я есть. И если я изменюсь, то от этого будет только хуже и мне, и вам. Я не хочу быть ни хуже, ни лучше. (Реплика: Лучшее, может быть, стоит? Ответ: Постараюсь.)

Со всеми вами я прошел тяжелый путь решения различных спорных вопросов. И все мы вынесли из этого какую-то пользу. Честно скажу, я не всегда был прав, но и вы не всегда правы. Но жизнь потом показала, что какой-то выход мы все-таки находили, вели себя благоразумно. Единственное правило — пытаться всегда находить консенсус. А так или иначе все всегда кончается тем, что директор должен взять на себя ответственность в принятии решения. К сожалению, многие часто этим поль-

зуются: трудные вопросы пусть решает Яцкив. Такова уж судьба директора.

По большому счету — у меня нет другой жизни, кроме Обсерватории.

Все, что я делал здесь и все, что я делаю за пределами Обсерватории, я всегда делаю для Обсерватории. Мне очень приятно, что кое-что удалось сделать. Я имею в виду — вывести ее в число ведущих обсерваторий страны.

Председатель: Вопросов больше нет. Есть предложение включить кандидатуру Я.С. Яцкива в список для голосования.

В результаті таємного голосування (18 — «за», 2 — «проти») Я.С. Яцків був обраний директором ГАО на новий строк.

ДРУГІ ДВІ П'ЯТИРІЧКИ (1991—2000)

90-ті роки, наповнені непротими історичними подіями в житті України, пролетіли дуже швидко. Наука в Україні переживала нелегкі часи — впав престиж науковця, знизилися обсяги фінансування, посилювався виїзд талановитих вчених за кордон на постійну роботу і т. ін. ГАО частково зберегло свій творчий потенціал. Але... молодь не йшла в науку, грошей ледве вистачало на мізерну зарплату... Важко було працювати в таких умовах, хоч я і усвідомлював, що мусимо вистояти заради побудови незалежної української держави.

В цей період виконувалося дві «незалежні» п'ятирічки.

4. **Вживання** (1991—1996). **Мета** — в умовах дезінтеграції СРСР та формуван-

ня незалежної України добитися збереження наукового колективу ГАО, створити міжнародні та вітчизняні структури — МЦ АМЕД; УАА та ін.

5. **Трансформація** (1997—2000). **Мета** — взяти активну участь у космічних програмах (Коронас, ККОС та ін.); співпраця з установами МОН; участь у фондах SF, INTAS та ін.

В умовах формування незалежної України та відповідних змін у роботі Обсерваторії, можна виділити такі часові етапи:

1990—1991

1. Слова «перебудова» та «гласність» були широко вживаними і в стінах владних структур, і в наукових установах. Не була винятком і ГАО АН УРСР. Йшло активне обговорення різних сторін діяльності Обсерваторії, звучала критика на адресу її керівництва... В цій ситуації я ініціював проведення анкетування серед працівників ГАО. Зокрема в анкеті були такі запитання:

1. Вкажіть 10 співробітників ГАО (за пріоритетом), які зробили найбільший внесок у розвиток ГАО. Результати: Я.С. Яцків — 216; Е.А. Гуртовенко — 161; Р.І. Костик — 114; О.В. Мороженко — 112; І.Г. Колесник — 111; В.К. Тарадій — 89; Л.М. Шульман — 81; В.С. Кислюк — 64; Д.П. Дума — 36; Р.Р. Кондратюк — 36.

2. Вкажіть 10 співробітників ГАО (за пріоритетом), які, на Вашу думку, працюють найбільш ефективно. Результат: Р.І. Костик — 182; Я.С. Яцків — 125; Л.М. Шульман — 119; І.Г. Колесник — 106; С.Г. Яновицький — 81; Н.В. Харченко —

72; Ю.І. Ізотов — 68; В.С. Кислюк — 62; Е.А. Гуртовенко — 60; О.В. Мороженко — 38.

Водночас у відповіді на аналогічне запитання, але щодо роботи за останні 5 років, на перше місце вийшов Ю.І. Ізотов — 179, а я опустився на 6-те місце.

Коли сьогодні я пишу ці рядки, то вважаю, що анкетування в цілому правильно виявило проблеми та тенденції у розвитку кадрового складу ГАО: В.К. Тарадій в ці роки був заступником директора з наукової роботи та координував всю діяльність на ВНБ «Терскол», Ю.І. Ізотов — вчений секретар та координатор виконання НДР, а Р.І. Костик очолював відділ фізики Сонця. Стало також очевидним, що найважливішим у роботі керівника наукової установи є його висока кваліфікація та науковий авторитет.

2. В цей період відбулися кардинальні зміни в житті СРСР та УРСР. Спочатку Верховна Рада УРСР прийняла Декларація про державний суверенітет України (липень 1990 р.), а згодом і проголосила її незалежність (серпень 1991 р.).

Наслідком першої події для мене було створення Українського міжнародного комітету для зв'язків з українцями за кордоном при АН УРСР (КНК). Згодом цей Комітет змінив назву на Український міжнародний комітет з питань науки і культури при НАН України.

Під час другої події я перебував у Відні і мав нагоду спостерігати, як змінювалося відношення до мене з боку працівників Посольства СРСР в Австрії у залежності від подій в Москві.

Сьогодні всі «перебудівні» справи можуть викликати посмішку, а в ті часи це були обов'язкові умови життя та праці на рівні партійної влади. Були свої «правила гри» і на рівні президента АН УРСР. Щороку під час літньої відпустки в Криму Б.Є. Патон готував список доручень, котрі підлягали виконанню в наступному сезоні. Ці доручення в академічних колах називали «морськими хвилями Б.Є.», але намагалися добросовісно їх виконувати.

Директору Главной астрономической обсерватории

Академику АН УССР Я.С. Яцкиву

Прошу Вас в установленные сроки решить нижеследующие вопросы:

124. Решить серьезно вопрос о том, где и как будет строиться центр Я.С. Яцкива в Киеве. Октябрь 1991 г.*

126. Рассмотреть на бюро Президиума ход строительства телескопа на пике Терскол. Ноябрь 1991 г.

252. Провести переговоры с Крымской обсерваторией о ее переходе в Академию наук Украины. Ноябрь 1991 г.

Президент Академии наук УССР

академик

Б.Е. Патон

Завершився для мене цей період мого життя переобранням на посаду директора ГАО на нову п'ятирічку та обранням першим президентом Української астрономічної асоціації (УАА).

* Мається на увазі будівництво Українського науково-культурного центру в Києві за ініціативи Комітету науки і культури для зв'язків з українцями за кордоном при АН України.

1992—1994

Це були історичні (цікаві та водночас дуже складні) часи для незалежної української держави. З одного боку, АН України та її президент Б.Є. Патон продовжували жити та діяти за «радянськими» традиціями. Як я вже згадував вище, Б.Є. Патон щороку видавав так звані «морські хвилі» доручень (див. стор. 93).

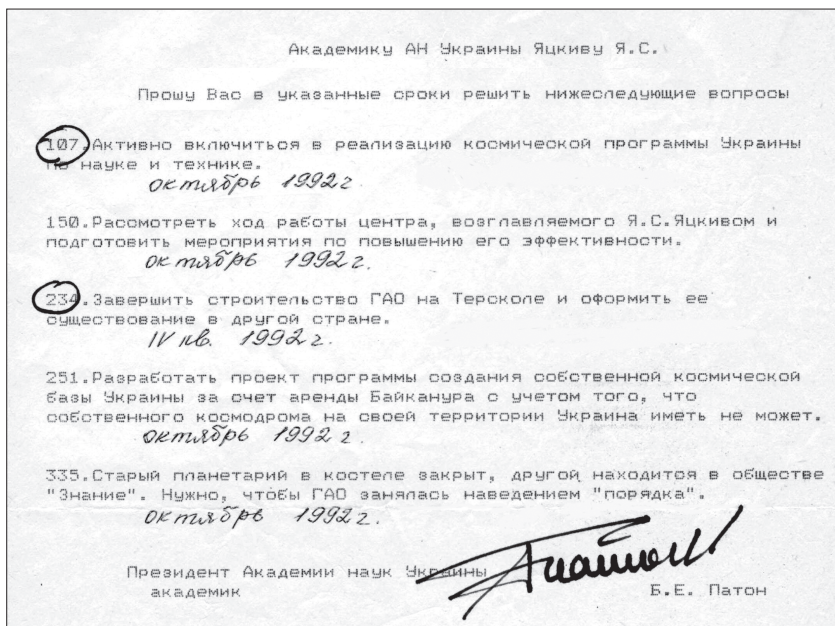
За правилами АН ми були змушені якось реагувати на ці доручення..., але з кожним роком ситуація все більше ускладнювалася через відсутність коштів та економічні негаразди у державі.

1995—1997

В цей період активно створювалися різні державні структури в Україні. Водночас відбувається активізація моєї громадської та науково-організаційної діяльності в Україні та світі. Я, зокрема, керував програмою «Створення та розвиток Державної служби єдиного часу та еталонних частот», а у 1996 р. був обраний Головою відповідної Державної комісії. Це була важлива посада державного рівня, хоч я і обіймав її на громадських засадах.

У ці роки я намагався також брати більш активну участь у роботі Президії НАН України, Ради з питань науки та науково-технічної політики при Президентові України, Науково-технічної Ради Національного космічного агентства, Президії Конгресу української інтелігенції та в роботі інших міжнародних організацій.

У 1997 році мене було обрано іноземним членом Польської академії наук за пропозицією Л. Барана (м. Ольштин) та Б. Нея

(м. Варшава), з якими я підтримував багато років професійні та дружні відносини.

У цьому ж році мене у черговий раз обирали директором Обсерваторії. Це чомусь (можливо, вже відчувався «перебор») викликало жвавий інтерес колективу. Наведу мій короткий виступ на засіданні Вченої ради ГАО та окремі коментарі щодо мого директорства.

21 березня 1997 р.

Шановні члени Вченої ради ГАО та запрошені гості!

Дуже швидко проминули ці 5 років мого перебування на посту директора ГАО. Я вдячний колективу ГАО за розуміння складності роботи директора в цих нових реаліях нашого життя.

Ми добре знаємо один одного і це значною мірою полегшує мою задачу як кандидата на посаду директора на новий строк. Мій виступ буде складатися з трьох частин. Перша — це коротка «історична довідка» про попередні мої п'ятирічки, друга — звіт про роботу у 1991—1996 рр. і, нарешті, — проект програми на майбутнє...

Щодо програми на майбутнє то наш проєкт передбачає зміну наукових поколінь, перехід до європейського стилю функціонування установ (збільшення обсягів фінансування за умов зменшення чисельності штату), інтеграції науки і освіти...

Що мене найбільше непокоїть, так це зростаюча руйнація Обсерваторії в умовах край обмежених ресурсів. В цих умовах я намагаюся хоча б підтримувати активних

Члени Вченої ради
ГАО, 2002 р.

працівників, допомагати їм отримувати зарплату, гранти і т. п.

В обговоренні виступу взяло участь декілька співробітників ГАО. Коротко наведу їхні зауваження:

С. Сіліч — у доповіді директора не було критичного аналізу наукових досягнень ГАО. Але Ярослав Степанович — директор від Бога;

О. Пугач — позитивно оцінюю роботу Ярослава Степановича, але не потрібно йти на поводу у Заходу;

Б. Жилиєв — варто подумати про християнську доброту;

О. Стеклов — Ярослав Степанович «геній», але питання, що після нього залишиться в українській астрономії;

Л. Шульман — Ярославу Степановичу потрібно позбавитися конформізму;

В. Кислюк — більше довіри та повноважень заступникам директора;

О. Мороженко — необхідна дійова підтримка спостерігачів.

Що ж, така директорська доля — прислухатися до критики та діяти на свій розсуд. Мене було знову обрано директором ГАО.

ЩЕ ДВІ П'ЯТИРІЧКИ 2001—2010

6. **Розвиток** (2001—2005). Курс на розширення визнання: робота в президії НАНУ, держструктурах, міжнародна співпраця тощо.

7. **Реконструкція** (2006—2010). Курс на подальшу реконструкцію: розробка перспективного плану розвитку ГАО.

Ці програми мали на меті не допускати зниження ефективності роботи Обсерваторії та намагатися створити нормальні умови роботи її працівників.

**Про перспективний план роботи
ГАО НАН України на 2006—2010 рр.**

Мета:

1. Впорядкувати та реконструювати наявну інфраструктуру виробничого та житлово-комунального призначення.
2. Забезпечити нормальні умови роботи, проживання та відпочинку працівників та гостей ГАО НАН України.
3. Забезпечити охорону майна ГАО НАН України та інших організацій, що розміщені на території Обсерваторії.
4. Залучити кошти інвесторів для підтримки наукової діяльності ГАО.

Шляхи реалізації:

1. Створення Міжнародного центру астрономії та геодинаміки «Астрогеодин» та забезпечення його функціонування.
2. Реконструкція павільйону АЦУ-5, Будинку спостерігачів та житлового будинку № 5 (вул. Заболотного, 29-Д).
3. Будівництво будинків котеджного типу для проживання іноземних відвідувачів ГАО, в т.ч. залучених до роботи в ГАО.
4. Запровадження охорони та пропускового режиму відвідування ГАО.
5. Розробка програми перспективного розвитку науково-технічного комплексу ГАО

**Про перспективний план роботи
ГАО НАН України на 2011—2015 рр.**

Мета: Не допустити зниження наукової та господарської активності, тобто не допустити деградації ГАО, незважаючи на

об'єктивні обставини — країна деградує в цілому.

Що необхідно зробити: Не допустити, щоб бездарність процвітала в науці, а байдужість «правила бал» в адміністративно-господарському секторі.

Шляхи реалізації:

1. Провести зустрічі з колективами наукових підрозділів.
2. Максимально сприяти залученню молоді до наукової діяльності.
3. Впорядкувати арендні відносини та продовжити пошук інвесторів.
4. Запровадити підтримку спостережних комплексів ГАО.
5. Запровадити конкурсний відбір завдань завдяки виконанню цільової теми ВФА НАН України.

Я пишу ці рядки, завершуючи мою чергову директорську п'ятирічку в ГАО. А що буде далі — не берусь загадувати.

Чи вдавалося виконати накреслені плани? У повному обсязі — ні. Але, зважаючи на умови, в яких доводилося та доводиться працювати, можу впевнено сказати, що ГАО займає достойне місце серед наукових установ Академії щодо числа публікацій та їх цитування, стану інфраструктури, підготовки кадрів та ін. Біда в іншому — наука в Україні в цілому поступово деградує. Ні держава, ні суспільство не приділяє належної уваги розвитку науки як основі прогресу та інновацій. Ось знову звучать заклики реформувати наукову сферу. Боюсь, що скоро нічого буде реформувати.

